

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Διπλωματική Εργασία

**Μια Εναλλακτική Προσέγγιση στην Κοινωνική Ένταξη
μέσα από το Πρίσμα της ΚΑΟ**
Στέγαση και καταλήψεις προσφύγων στην Αθήνα

Ειρήνη Παλούμπα

Επιβλέπων Καθηγητής: Χάρης Μαλαμίδης

Αθήνα, Ιανουάριος 2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή/της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίας στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

**ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ**

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών

Κοινωνική και Αλληλεγγύη Οικονομία

Διπλωματική Εργασία

**Μια Εναλλακτική Προσέγγιση στην Κοινωνική Ένταξη μέσα από
το Πρίσμα της ΚΑΟ**

Στέγαση και καταλήψεις προσφύγων στην Αθήνα

Ειρήνη Παλούμπα

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής: Χάρης Μαλαμίδης

Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Λαμπρινή Παπαδοπούλου

Αθήνα, Ιανουάριος 2025

“Refugee is a person seeking hope.”

Foutun from Syria

(<https://ecre.org/your-day-your-voice-68-quotes-from-people-in-refuge-across-europe/>)

Περίληψη

Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (ΚΑΟ) είναι μια έννοια ευρεία, εκτεινόμενη σε πλήθος τομέων, πρακτικών, προσεγγίσεων και εγχειρημάτων. Σημαντικό στοιχείο της ΚΑΟ είναι ότι επικεντρώνεται στον άνθρωπο και την κοινωνία, καθώς διακρίνεται από αξίες όπως η δημοκρατική λήψη αποφάσεων, η αλληλεγγύη, η συλλογικότητα. Επιπλέον, όπως σημειώνεται συχνά, η ΚΑΟ είναι σε θέση να ανταποκρίνεται άμεσα στις ανάγκες της κοινωνίας, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων. Από τις αρχές του 21ου αιώνα μέχρι και σήμερα, η Ελλάδα ήρθε αντιμέτωπη με μια σειρά κρίσεων, όπως η οικονομική και η προσφυγική, στη διάρκεια των οποίων αναδύθηκε ένα πλήθος εγχειρημάτων της ΚΑΟ. Τα εγχειρήματα αυτά επεδίωκαν τόσο την κάλυψη αναγκών, που συχνά η πολιτεία δε μπορούσε να ανταποκριθεί, όσο και τη διεκδίκηση αιτημάτων της κοινωνίας.

Τοποθετώντας στο επίκεντρο τη λεγόμενη προσφυγική κρίση, εξετάζεται το ζήτημα της ένταξης, με ιδιαίτερη έμφαση στη στέγαση, ως συστατικό στοιχείο της. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της εργασίας αναπτύσσεται ένα ισχυρό θεωρητικό υπόβαθρο, εκκινώντας από τον κοινωνικό αποκλεισμό, με τον οποίο συχνά έρχονται αντιμέτωποι οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο. Αναλύεται η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού και, στον αντίποδα της, η κοινωνική ένταξη. Ένα από τα συστατικά στοιχεία της αμφίδρομης και πολυπαραγοντικής διαδικασίας της ένταξης αποτελεί η ύπαρξη ενός ικανοποιητικού πλαισίου στέγασης. Η διάσταση της στέγασης εξετάζεται αναφορικά με τις ιδιαιτερότητες του πλαισίου ένταξης των προσφυγικών πληθυσμών, αναγνωρίζεται η σπουδαιότητά της και σημειώνονται επιμέρους πτυχές της.

Οι προσεγγίσεις στο ζήτημα της ένταξης και στέγασης προσφύγων αφορούν τις θεσμικές και, από την άλλη, τις εναλλακτικές, που ανέκυψαν στη διάρκεια της πρόσφατης προσφυγικής κρίσης. Στο πλαίσιο εξέτασης των θεσμικών προσεγγίσεων γίνεται αναφορά του διεθνούς, ευρωπαϊκού και εθνικού δικαίου για τους πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο, καθώς και των δικαιωμάτων που απορρέουν από εκεί. Επικεντρώνοντας την προσοχή στην Ελλάδα, γίνεται μια ιστορική αποτύπωση της εμπειρίας της, ως χώρας υποδοχής μεταναστών, καθώς και τα σχετικά μέτρα ένταξης που έχουν ληφθεί. Αρχής γενομένης του 1922 και φτάνοντας στο σήμερα, καταδεικνύεται η προβληματική στάση της χώρας στην αντιμετώπιση των εισερχόμενων πληθυσμών. Βέβαια, η παρουσίαση γίνεται πιο πυκνή πλησιάζοντας στην περίοδο της προσφυγικής κρίσης του 2015. Σημειώνεται η στάση και ο ρόλος που

διαδραμάτισαν οι εθνικές και διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), καθώς και τα στεγαστικά προγράμματα που αναπτύχθηκαν σε συνεργασία με αυτές. Τα στεγαστικά προγράμματα, πέρα από την παροχή ενός βασικού πλαισίου σε χιλιάδες πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο, χαρακτηρίστηκαν από σημαντικά προβληματικά σημεία και κενά, τα οποία εξετάζονται στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

Αναφορικά με τις εναλλακτικές προσεγγίσεις, πολλές από αυτές αναδείχθηκαν μέσα από τα κινήματα υπεράσπισης των δικαιωμάτων των προσφύγων. Άλλωστε, οι λεγόμενοι αλληλέγγυοι από την αρχή (2015) είχαν προστρέξει να βοηθήσουν τους ανθρώπους που κατέφθαναν στα παράλια των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, πριν από οποιονδήποτε κρατικό ή Ευρωπαϊκό φορέα. Μέσα από το κίνημα των αλληλέγγυων αναδείχθηκαν οι καταλήψεις προσφύγων, σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Μυτιλήνη και αλλού. Οι καταλήψεις αυτές, βασισμένες στις αρχές της ΚΑΟ, προσέφεραν ένα ασφαλές περιβάλλον για έναν σημαντικό αριθμό προσφύγων, πολλοί από τους οποίους αδυνατούσαν να καλύψουν την ανάγκη στέγασής τους. Μέσα από τις εμπειρίες ατόμων που είχαν λάβει μέρος στις καταλήψεις προσφύγων, διερευνώνται οι λόγοι που οι ίδιοι θεωρούν ότι οδήγησαν στη δημιουργία των καταλήψεων προσφύγων στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην Αθήνα, πως λειτουργούσαν οι χώροι αυτοί και ποια ήταν η συνδρομή τους στην ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία.

Συνολικά, η μελέτη παρέχει ένα πολύπλευρο πλαίσιο αναφορικά με την ένταξη των προσφύγων. Εξετάζονται οι αρχές της ΚΑΟ, έννοιες όπως η κοινωνική ένταξη και η στέγαση, παρουσιάζεται το θεσμικό και ιστορικό πλαίσιο της ένταξης των προσφύγων στην Ελλάδα, καθώς και οι προσεγγίσεις που ακολουθήθηκαν από τους επίσημους φορείς, αλλά και από τους αλληλέγγυους. Εν κατακλείδι, καταδεικνύεται ότι η έκφραση της αλληλεγγύης, όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από τις καταλήψεις προσφύγων, από τη μια αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για την παροχή ενός σχετικά ασφαλούς πλαισίου, για σημαντικό αριθμό προσφύγων, που σε άλλη περίπτωση θα βρίσκονταν αντιμέτωποι με την αστεγία. Παράλληλα, αναδεικνύονται διάφορες άλλες διαστάσεις των συγκεκριμένων καταλήψεων, που συνέβαλλαν ή παρεμπόδισαν την ένταξη τους στην κοινωνία υποδοχής.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, κοινωνική ένταξη, ενταξιακά προγράμματα, στεγαστικά προγράμματα, καταλήψεις προσφύγων

Abstract

The Social and Solidarity Economy (SSE) is a broad concept that encompasses a variety of sectors, practices, approaches and projects. An important element of the SSE is its focus on people and society, as it is characterized by values such as democratic decision-making, solidarity and collectivity. Moreover, as is often noted, civil society organizations are able to respond directly to the needs of society, especially in times of crisis. From the beginning of the 21st century until today, Greece has faced a series of crises, such as the economic and refugee crises, during which a number of SSE initiatives emerged. These initiatives have sought both to meet needs that the state has often been unable to meet and to respond to the demands of society.

Focusing on the so-called refugee crisis, it examines the issue of integration, with a particular emphasis on housing as a component of the later. In particular, the paper develops a strong theoretical background, starting from the social exclusion that refugees and asylum seekers often face. The concept of social exclusion is examined alongside its opposite, social inclusion. One of the components of the two-way and multifactorial process of inclusion is the existence of a satisfactory housing framework. The paper examines the housing dimension in relation to the specificities of the integration context of refugee populations, recognizing its importance and highlighting its various aspects.

Approaches to the issue of refugee integration and housing include both institutional and alternative ones that have emerged during the recent refugee crisis. In the context of examining institutional approaches, reference is made to international, European and national law on refugees and asylum seekers and the rights derived therefrom. Focusing on Greece, a historical review is given of the country's experience as a host country for immigrants, as well as the relevant integration policies that have been put in place. Starting in 1922 and continuing to the present day, the country's problematic attitude to dealing with incoming populations is demonstrated. Naturally, the presentation becomes denser as we approach the refugee crisis of 2015. The attitude and role of national and international non-governmental organizations (NGOs) is noted, as well as the housing programs developed in collaboration with them. In addition to providing a basic framework for thousands of refugees and asylum seekers, the housing programs were characterized by significant areas of concern and gaps, which are discussed in the respective chapters.

As far as alternative approaches are concerned, many of them have emerged from the refugee rights movements. After all, from the very beginning (2015), the so-called solidarity groups came forward to help people arriving on the shores of the Eastern Aegean islands prior to any state or European body. The solidarity movement gave rise to refugee squats in Athens, Thessaloniki, Mytilene and elsewhere. These squats, based on SSE principles, provided a safe environment for a significant number of refugees, many of whom were unable to meet their housing needs. Through the experiences of individuals who had participated in refugee squats, the paper explores the reasons that in their view led to the creation of refugee squats in Greece and specifically in Athens, how these spaces functioned, and how they contributed to the integration of refugees into local Greek society.

Overall, the study provides a multifaceted framework for the integration of refugees. It examines the principles of the SSE, concepts of social integration and housing, the institutional and historical context of refugee integration in Greece, and the approaches of official institutions and solidarity groups. It concludes that on the one hand, the expression of solidarity through refugee squats has been an important factor in providing a relatively safe context for a significant number of refugees who would otherwise have faced stagnation. At the same time, it highlights several other dimensions of these squats that contributed to, or hindered their integration into the host society.

Keywords: Social and solidarity economy, social inclusion, social integration, integration programs, housing programs, refugee squats

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract	vii
1. Εισαγωγή και εννοιολογικές προσεγγίσεις.....	1
1.1. Εισαγωγή.....	1
1.2. Ορίζοντας την ΚΑΟ.....	2
1.2.1. Οι αξίες και το οικοσύστημα της ΚΑΟ.....	5
2. Θεωρητικό πλαίσιο.....	7
2.1. Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική ένταξη	7
2.2. Συστατικά στοιχεία ένταξης.....	10
2.3. Μοντέλα ένταξης μεταναστών	10
2.4. Θεωρητικές προσεγγίσεις της στέγασης	14
2.5. Στέγαση προσφύγων και μεταναστών: Προκλήσεις και Συνέπειες	16
2.6. Ένταξη και ΚΑΟ	17
3. Θεσμικό πλαίσιο.....	20
3.1 Δικαιώματα των προσφύγων.....	20
3.1.1. Διεθνές πλαίσιο προστασίας προσφύγων	20
3.1.2. Ευρωπαϊκό πλαίσιο προστασίας των προσφύγων.....	21
3.1.3. Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας των αλλοδαπών στην Ελλάδα.....	23
3.2 Ιστορικό πλαίσιο.....	26
3.2.1. Το μεταναστευτικό στην Ελλάδα στη διάρκεια του 20 ^{ου} αιώνα.....	27
3.2.2. Το μεταναστευτικό από το 2010 μέχρι και σήμερα	30
3.3 Ο ρόλος των ΜΚΟ στην Ελλάδα της προσφυγικής κρίσης.....	33
3.4 ΚΚ και υποστήριξη προσφύγων στην Ελλάδα μεταξύ 2015 και 2023.....	35
3.5 Ένταξη προσφύγων στην Ελλάδα από το 2015 μέχρι σήμερα	37
3.5.1 Στεγαστικά προγράμματα.....	38
4. Μεθοδολογία	42
5. Εμπειρική έρευνα.....	45
5.1. Λόγοι ανάδειξης καταλήψεων προσφύγων.....	45
5.2. Διάκριση των καταλήψεων προσφύγων και ο ρόλος των αλληλέγγυων.....	47
5.3. Εσωτερική οργάνωση και λειτουργία	48
5.4. Λήψη αποφάσεων, Σχέσεις εξουσίας και Συμμετοχή.....	50

5.5. Επίλυση συγκρούσεων	53
5.6. Σχέσεις με τοπική κοινωνία και άλλους φορείς.....	55
6. Συμπεράσματα	58
6.1. Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	61
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	62
Ελληνόγλωσση	62
Ξενόγλωσση	70
Παραρτήματα.....	78
Παράρτημα 1: Ορίζοντας τις έννοιες: πρόσφυγας, μετανάστης και αιτών άσυλο	78
Παράρτημα 2: Καταλήψεις προσφύγων στην Αθήνα, χαρακτηριστικά παραδείγματα	83
Παράρτημα 3: Οδηγός συνεντεύξεων	88

1. Εισαγωγή και εννοιολογικές προσεγγίσεις

1.1. Εισαγωγή

Η προσφυγική κρίση που συγκλόνισε την Ελλάδα, αλλά και την Ευρώπη, τα τελευταία χρόνια αποκάλυψε αδυναμίες των κρατικών μηχανισμών να ανταποκριθούν άμεσα και ικανοποιητικά στις ανάγκες των προσφύγων. Η χώρα μας, όντας απροετοίμαστη, δε μπόρεσε να προσφέρει ένα ικανοποιητικό και σταθερό πλαίσιο κοινωνικής ένταξης. Ειδικότερα, αναφορικά με το ζήτημα της στέγασης των αιτούντων άσυλο και προσφύγων, οι θεσμική προσέγγιση αποδείχθηκε προβληματική. Όμως, αναδείχθηκαν εναλλακτικές προσεγγίσεις, οι οποίες αναπτύχθηκαν από αλληλέγγυους και τους ίδιους τους πρόσφυγες, βασιζόμενες σε αρχές που χαρακτηρίζουν την ΚΑΟ, όπως η αλληλεγγύη, η αυτοοργάνωση και η δημοκρατική λήψη αποφάσεων, τοποθετώντας στο επίκεντρο τον άνθρωπο και τις ανάγκες του. Μία έκφραση αυτών των εναλλακτικών προσεγγίσεων εντοπίζεται στις καταλήψεις προσφύγων που αναδείχθηκαν στη διάρκεια των χρόνων αυτών. Η παρούσα μελέτη εστιάζει στην ανάλυση αυτών των καταλήψεων προσφύγων, ως εναλλακτικών πρακτικών, με στόχο να κατανοήσει τις προσεγγίσεις που ακολουθήθηκαν, τη συμβολή τους στην κοινωνική ένταξη των προσφύγων και τις προκλήσεις που αντιμετώπισαν.

Θέλοντας να παρουσιαστεί η ευρύτερη εικόνα του θέματος, επιλέχθηκε να προηγηθεί μια εννοιολογική, θεωρητική, θεσμική και ιστορική διερεύνηση. Αρχικά (κεφ. 1), παρουσιάζεται η έννοια της ΚΑΟ, καθώς αποτελεί συστατικό στοιχείο της εργασίας. Ταυτόχρονα, αναλύονται έννοιες που βρίσκονται κάτω από την ομπρέλα της ΚΑΟ, της κοινωνικής οικονομίας, της αλληλέγγυας οικονομίας, καθώς και του τρίτου τομέα. Ακολουθεί το αξιακό πλαίσιο της ΚΑΟ και το πλούσιο οικοσύστημα εγχειρημάτων που εντάσσεται εδώ, το οποίο εκτείνεται από τις ΜΚΟ, τους συνεταιρισμούς, μέχρι και τα Κοινωνικά Κινήματα.

Στη συνέχεια (κεφ. 2), ακολουθεί το θεωρητικό πλαίσιο αναφορικά με την ένταξη και τη στέγαση, ως συστατικό στοιχείο της πρώτης. Σημείο εκκίνησης είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός, σε μια προσπάθεια ανάδειξης τη σημασίας της κοινωνικής ένταξης. Ακολουθώντας έναν παραγωγικό συλλογισμό, προσεγγίζεται η ένταξη σε ένα γενικό κοινωνικό πλαίσιο και στη συνέχεια επικεντρώνεται στο πλαίσιο του προσφυγικού-μεταναστευτικού. Παρουσιάζονται τα συστατικά στοιχεία, καθώς και τα μοντέλα ένταξης των πληθυσμών αυτών. Αναφορικά με τη στέγαση, παρουσιάζονται οι σχετικές θεωρητικές

προσεγγίσεις, αναδεικνύεται η έννοια και σημασία της ικανοποιητικής στέγασης, αλλά και οι προκλήσεις που σημειώνονται, στο πλαίσιο των συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων.

Ακολουθεί (κεφ. 3) η θεσμική διερεύνηση του ζητήματος της ένταξης των πληθυσμών αυτών, παρουσιάζοντας το διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό θεσμικό πλαίσιο που αφορά στα δικαιώματα των προσφύγων. Στη συνέχεια, αποτυπώνεται η εμπειρία της Ελλάδας, ως χώρα υποδοχής πληθυσμών, αρχής γενομένης από το 1922. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στα τεκταινόμενα από το 2010 και μετά, ενώ από τη χρονιά κορύφωσης των προσφυγικών ροών παρουσιάζεται αναλυτικότερα η κατάσταση, εξετάζεται η συμμετοχή ποικίλων φορέων, ΜΚΟ, κινημάτων και αλληλέγγυων, καθώς και το πλαίσιο των θεσμικών διαδικασιών ένταξης και προγραμμάτων στέγασης.

Έχοντας διαμορφώσει ένα κατάλληλο πλαίσιο, παρουσιάζεται το εμπειρικό σκέλος, που βασίστηκε σε μια σειρά συνεντεύξεων. Πρώτα, παρουσιάζεται η μεθοδολογία (κεφ. 4) που αφορά την εμπειρική έρευνα. Εκεί αποτυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα, καθώς και η ερευνητική μέθοδος που ακολουθήθηκε, η ποιοτική και συγκεκριμένα οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Εδώ αναπτύσσεται το πλαίσιο προετοιμασίας και πραγματοποίησης των συνεντεύξεων, οι περιορισμοί και οι δυσκολίες που σημειώθηκαν. Ακολουθεί (κεφ. 5) η ανάλυση των συνεντεύξεων, λαμβάνοντας υπόψη τόσο το θεωρητικό πλαίσιο που προηγήθηκε, όσο και σχετική βιβλιογραφία και αρθρογραφία.

Τέλος, σημειώνονται τα συμπεράσματα (κεφ. 6) στα οποία οδηγήθηκε ο γράφουσα, σε συνέχεια της έρευνας που έλαβε χώρα, επισημαίνοντας τόσο τις προκλήσεις, όσο και τις δυνατότητες που σημειώθηκαν για την ανάπτυξη εναλλακτικών προσεγγίσεων και μορφών κοινωνικής αλληλεγγύης με επίκεντρο την ένταξη και στέγαση προσφύγων και αιτούντων άσυλο.

1.2. Ορίζοντας την ΚΑΟ

Η ΚΑΟ είναι ένας όρος που έκανε την εμφάνισή του σχετικά πρόσφατα. Ως έννοια είναι πολυδιάστατη (Καβουλάκος, 2018) και καθίσταται δύσκολο να σημειωθεί μια κοινά αποδεκτή προσέγγιση, εννοιολογικά και νοηματικά. Η δυσκολία αυτή είναι απόρροια ποικίλων παραγόντων. Καταρχάς, η ΚΑΟ μελετάται από διάφορα επιστημονικά πεδία, οικονομία, κοινωνιολογία, πολιτικές επιστήμες, όπου ο κάθε ερευνητής την εξετάζει μέσω της δικής του επιστημονικής σκοπιάς και προσέγγισης. Παράλληλα, επηρεάζεται από τις

επικρατούσες οικονομικές θεωρίες της εκάστοτε περιόδου, καθώς και από τις πολιτικές και τις ιδεολογίες. Έτσι, για παράδειγμα, η προσέγγιση του νεοφιλελευθερισμού προς την ΚΑΟ είναι σημαντικά διαφορετική από αυτή του μαρξισμού. Στην πρώτη προσέγγιση, ο ρόλος της ΚΑΟ αναγάγεται στην αντικατάσταση ή κάλυψη κοινωνικών και κρατικών προνοιακών κενών. Αντίστοιχα, στη δεύτερη, η ΚΑΟ θα μπορούσε να ιδωθεί ως ένας εναλλακτικός και αντικαπιταλιστικός τρόπος οργάνωσης (Ψημίτης, 2018). Παράλληλα, σημαντικός παράγοντας είναι και το εκάστοτε ιστορικό και πολιτιστικό υπόβαθρο, καθώς είναι διαφορετική η προσέγγιση μιας χώρας της βόρειας Ευρώπης του σήμερα σε σχέση με μια δεκαετία νωρίτερα, αλλά και σε σύγκρισή με μια χώρα της ανατολικής Ασίας. Αυτό θα μπορούσε να αιτιολογηθεί μέσα από τις εκάστοτε επικρατούσες αντιλήψεις, καθώς και τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες κάθε τόπου και περιόδου.

Σε ένα γενικό πλαίσιο, πάντως, μπορεί να ειπωθεί ότι η ΚΑΟ διαφέρει από τις κεφαλαιακές αγορές και επιχειρήσεις, επιδιώκοντας να έχει θετικό αντίκτυπο στην κοινωνία, στο περιβάλλον, τον πολιτισμό και άλλους σημαντικούς, για τη βελτίωση της ποιότητας και των συνθηκών ζωής, τομείς. Εντός της ΚΑΟ αναπτύσσονται εγχειρήματα τα οποία λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τόσο την οικονομική διάσταση, όσο και τους τομείς που προαναφέρθηκαν (Καβουλάκος, 2018). Επομένως, θα μπορούσε να ορίσουμε την έννοια της ΚΑΟ ως ένα σύνολο δραστηριοτήτων οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα, που αφορούν την παραγωγή, διανομή, συναλλαγή και κατανάλωση, αγαθών και υπηρεσιών, στοχεύοντας στην κάλυψη των ποικιλόμορφων αναγκών τόσο των συμμετεχόντων, όσο και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Επιπλέον, όπως έχει σημειωθεί (RIPESS, 2015· Ψημίτης, 2016· Ψημίτης, 2018· Καβουλάκος, 2018), η κοινωνική οικονομία και η αλληλέγγυα οικονομία είναι δύο όροι που μπορούν να ερμηνευτούν διαφορετικά. Αρχικά, η έννοια της κοινωνικής οικονομίας είναι αρκετά ευρεία, καθώς αναφέρεται τόσο στην κοινή ιδιοκτησία (των μελών), όσο και στους κοινωνικούς σκοπούς που επιδιώκονται. Κατά το παρελθόν περιέκλειε τις ποικίλες προσπάθειες που αποσκοπούσαν στην αναβάθμιση των κοινωνικών συνθηκών, από τις κρατικές πολιτικές και τις φιλανθρωπικές οργανώσεις, μέχρι τις εργατικές ενώσεις (Καβουλάκος, 2018). Σήμερα, αναφέρεται σε διάφορες ιδιωτικές πρωτοβουλίες που επιδιώκουν να συνδυάσουν το οικονομικό όφελος, με την κοινωνική υπευθυνότητα (Ψημίτης, 2016). Σε αυτήν εντάσσονται, μεταξύ άλλων, οι συνεταιρισμοί και τα ιδρύματα, τα οποία από τη μια δηλώνουν την αντίθεσή τους σε πρακτικές εργασιακής εκμετάλλευσης και περιβαλλοντικής υποβάθμισης, ενώ από την άλλη καλούνται να είναι ανταγωνιστικά, οικονομικά βιώσιμα και καινοτόμα.

Έτσι, αν και παρουσιάζονται ως εναλλακτική στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, στην πράξη συχνά ενσωματώνονται σε αυτόν, υιοθετώντας πολλές από τις αρχές του (Ψημίτης, 2018). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τους Αδάμ και Παπαθεοδώρου (2010) ο όρος κοινωνική οικονομία έχει, πλέον, συνδεθεί με τον χώρο των μη κερδοσκοπικών οργανισμών, καθώς και με κοινωνικές πολιτικές για την αντιμετώπιση ή καταπολέμηση διαφόρων κοινωνικών φαινομένων, όπως η φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός και λοιπά.

Από την άλλη, η αλληλέγγυα οικονομία προτείνει μια διαφορετική προσέγγιση. Ειδικότερα, όπως αναφέρεται από το Διεθνές Δίκτυο για την Προώθηση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας – RIPESS (2015), επιδιώκει τον μετασχηματισμό του νεοφιλελεύθερου καπιταλιστικού συστήματος, διεκδικώντας την αλλαγή τόσο σε οικονομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτής τοποθετούνται στο επίκεντρο οι ανθρώπινες σχέσεις και οι κοινωνικές αξίες, σε αντίθεση με τις βασικές αρχές του καπιταλισμού που είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους και η ασύδοτη ανάπτυξη. Ειδικότερα, τα εγχειρήματα που αναπτύσσονται εντός αυτής βασίζονται σε αρχές όπως η αμοιβαιότητα, η αναδιανομή, η κοινοτική συμμετοχή και ευθύνη. Οι πρακτικές που ακολουθούν τα εγχειρήματα της αλληλέγγυας οικονομίας είναι αυτές της αυτοδιαχείρισης, της συλλογικότητας και της ανταλλακτικής οικονομίας, πραγματώνοντας μια εναλλακτική πρόταση στην κυρίαρχη λογική της καπιταλιστικής αγοράς (Ψημίτης, 2018). Σε αυτό το σημείο πρέπει να προσθέσουμε ότι στην αλληλέγγυα οικονομία αναγνωρίζεται και πολιτική στόχευση, πέρα από την οικονομική και κοινωνική, μέσα από την προσπάθεια που σημειώνεται «να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν αυτόνομους δημόσιους χώρους όπου συζητούνται σκοποί και μέσα» (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010).

Ένας ακόμη όρος που συχνά χρησιμοποιείται και αναφέρεται στην ΚΑΟ είναι ο τρίτος τομέας. Είναι όρος που εμφανίστηκε κατά τη δεκαετία του 1980 και, όπως σημειώνεται από τους Αδάμ και Παπαθεοδώρου (2010), είναι ευρέως αποδεκτός από διάφορους θεωρητικούς, καθώς και φορείς της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο όρος χρησιμοποιείται θέλοντας να επισημάνει τη διαφορά των σχετικών εγχειρημάτων, τόσο από τον πρώτο, δηλαδή τον ιδιωτικό, όσο και από τον δεύτερο, δηλαδή τον δημόσιο. Στον τομέα αυτό εντάσσονται οι ενώσεις, τα ιδρύματα, ενώ ορισμένοι εδώ τοποθετούν και τους συνεταιρισμούς. Συχνά ο αποκαλείται και εθελοντικός ή μη κερδοσκοπικός. Πολλοί θεωρητικοί διατυπώνουν την άποψη ότι η κοινωνική οικονομία είναι, ουσιαστικά, ο τρίτος τομέας (RIPESS, 2015· Ψημίτης, 2016· Ψημίτης, 2018). Από την άλλη, η αλληλέγγυα οικονομία, ως ένα εναλλακτικό οικονομικό σύστημα, θεωρείται ότι αγγίζει και τους τρεις τομείς της οικονομίας (RIPESS,

2015). Συνολικά, οι έννοιες της κοινωνικής οικονομίας και της αλληλέγγυας οικονομίας, αν και διαφορετικές, συγχωνεύονται και χρησιμοποιούνται ως συνώνυμες με την ΚΑΟ.

1.2.1. Οι αξίες και το οικοσύστημα της ΚΑΟ

Η ΚΑΟ, στο σύνολό της, αποτελεί μια εναλλακτική πρόταση, για την οικονομία και, εν τέλει, την κοινωνία. Επιδιώκει, ουσιαστικά, να θέσει την οικονομία στην υπηρεσία της κοινωνίας. Σε αντίθεση με τα παραδοσιακά οικονομικά μοντέλα, η ΚΑΟ αποκαθλώνει τη μεγιστοποίηση του κέρδους και την οικονομική μεγέθυνση που δεν ακολουθείται από αντίστοιχη κοινωνική πρόοδο. Με άλλα λόγια, ενδιαφέρεται για την ανάπτυξη η οποία ενσωματώνει όχι μόνο την οικονομική, αλλά και την αντίστοιχη κοινωνική διάσταση.

Η ΚΑΟ προτείνει ένα ηθικό πλαίσιο, το οποίο θέτει σε προτεραιότητα τον άνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο. Δίνει έμφαση στην κοινωνική ωφέλεια και την αειφόρα, προσφέροντας μια καινοτόμα πρόταση για έναν πιο δίκαιο και βιώσιμο κόσμο. Σύμφωνα με το *Παγκόσμιο Όραμα για την ΚΑΟ* (RIPESS, 2015), ο *ανθρωπισμός* βρίσκεται στον πυρήνα της, με πρωταρχική επιδίωξη την ανθρώπινη ευημερία και τη βελτίωση της κοινωνικής συνοχής. Σύμφωνα με το ίδιο *Παγκόσμιο Όραμα* (RIPESS, 2015), η ΚΑΟ βασίζεται και προωθεί πολλές ακόμα αρχές και αξίες. Η δημοκρατία, η αλληλεγγύη, η αμοιβαιότητα, η συμμετοχικότητα, η ισότητα, η δημιουργικότητα και η δικαιοσύνη, είναι ορισμένες από αυτές, οι οποίες διαποτίζουν κάθε πτυχή της ΚΑΟ, από τη λήψη αποφάσεων μέχρι τις σχέσεις με την κοινότητα (Καβουλάκος & Γριτζάς, 2015· Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010). Οι αρχές αυτές βρίσκουν εφαρμογή μέσω διαφανών διαδικασιών διοίκησης, ή και οργάνωσης, λήψης αποφάσεων και συλλογικής δράσης, συμβάλλοντας κατά τον τρόπο αυτό στην οικοδόμηση ενός βιώσιμου, δίκαιου και χωρίς αποκλεισμούς συστήματος, σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Αξίζει να σημειωθεί, επιπλέον, ότι η λήψη αποφάσεων από τη βάση, «από τα κάτω», αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της ΚΑΟ, ενισχύοντας τις αρχές της και δημιουργώντας ένα περιβάλλον όπου οι άνθρωποι και η κοινωνία είναι ενεργοί φορείς, οι οποίοι αυτοδιαχειρίζονται, τις σχετικές διαδικασίες. Όπως σημειώνεται από τους Καβουλάκο και Γριτζά (2015), οι Holloway και Proudhon, καθώς και η Gibson-Graham υποστηρίζουν ότι η συλλογική και «από τα κάτω δράση» είναι απαραίτητη για την επιδίωξη της κοινωνικής αλλαγής.

Η ΚΑΟ αποτελεί ένα δυναμικό οικοσύστημα που συγκεντρώνει μια ποικιλία οργανωτικών μορφών και δραστηριοτήτων, από συνεταιρισμούς, ΜΚΟ, μέχρι και Κοινωνικά Κινήματα (ΚΚ). Αυτή η ποικιλομορφία αντικατοπτρίζει την ευρεία γκάμα των προσεγγίσεων που έχουν αναπτυχθεί στο πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας (Αδάμ, 2016).

Τα εγχειρήματα της ΚΑΟ υιοθετούν μια ολιστική προσέγγιση που συνδυάζει την οικονομική δραστηριότητα με την κοινωνική αλληλεγγύη και την περιβαλλοντική προστασία. Οι φορείς της ΚΑΟ μπορούν να αναπτύξουν δράσεις σε τομείς που η πολιτεία δε μπορεί ή δεν επιθυμεί να παρέμβει (Malamidis, 2023). Οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται εντός της εκτείνονται σε ένα ευρύ φάσμα, καθώς έχουν τη δυνατότητα να εντοπίζουν *«νέες κοινωνικές ανάγκες [τις οποίες] μετασχηματίζουν σε υπηρεσίες»* (Αδάμ και Παπαθεοδώρου, 2010). Οι φορείς τις ΚΑΟ δίνουν έμφαση στην κάλυψη κοινωνικών αναγκών και στην ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης. Ως τέτοιοι, είναι σε θέση να υποστηρίξουν και ενισχύσουν δράσεις και διαδικασίες όπως αυτές της ένταξης προσφύγων και μεταναστών. Αξίζει να αναφερθεί ότι αρκετές μελέτες και δημοσιεύσεις (ενδεικτικά: Malamidis, 2019· Civiliste, 2022· Malamidis, 2023· OECD, 2023· Yi, 2023) αναδεικνύουν τον ρόλο που μπορεί να συντελέσει η ΚΑΟ στην ένταξη των πληθυσμών αυτών στην κοινωνία υποδοχής. Η προσέγγιση της ΚΑΟ στο συγκεκριμένο ζήτημα είναι τόσο θεσμική, μέσα από διάφορες ελληνικές και διεθνείς ΜΚΟ, όσο και κινηματική, όπως το κίνημα αλληλεγγύης προσφύγων, αλλά και το πλήθος καταλήψεων προσφύγων που σημειώθηκε από το 2015 και μετά.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1. Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική ένταξη

Διατρέχοντας τα κείμενα που αφορούν τα δικαιώματα των προσφύγων εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι στόχος είναι η απομάκρυνση του κινδύνου του κοινωνικού αποκλεισμού και η ενίσχυση των διαδικασιών κοινωνικής ένταξης τους στη χώρα υποδοχής τους. Τόσο ο κοινωνικός αποκλεισμός, όσο και η κοινωνική ένταξη αποτελούν αντικείμενο μελέτης της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας, των πολιτικών και οικονομικών επιστημών. Επιπλέον, οι δύο αυτές έννοιες άπτονται ζητημάτων κοινωνικής δικαιοσύνης και παροχής ίσων ευκαιριών. Η κοινωνική ένταξη, θα μπορούσε να ειπωθεί, αποτελεί την απάντηση στον κοινωνικό αποκλεισμό. Στη συνέχεια γίνεται αναλυτικότερη αναφορά των δύο αυτών εννοιών και αναδεικνύεται η σημασία τους αναφορικά με τους πρόσφυγες και μετανάστες.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένας σχετικά πρόσφατος όρος, ο οποίος παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στη Γαλλία της δεκαετίας του 1970 (Clerici, 2024), στο πλαίσιο δημόσιας συζήτησης μεταξύ πολιτικών, ακαδημαϊκών και ακτιβιστών. Ο ορισμός που είχε δοθεί ήταν ασαφής, όμως χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τα άτομα που βιώνουν σε συνθήκες φτώχειας (Silver, 1994), τους “*Les exclus*”. Ο όρος άρχισε να χρησιμοποιείται εκτενέστερα στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, στην Ευρώπη, αναφορικά με το ζήτημα της φτώχειας (Bak, 2018· Clerici, 2024). Η Levitas (2004) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι δεν είναι εύκολο «να διακρίνουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό από την πολλαπλή στέρηση». Παρά όλα αυτά, δε θα πρέπει να συγχέεται ο κοινωνικός αποκλεισμός με τη φτώχεια, καθώς είναι έννοιες συμπληρωματικές, αλλά όχι ταυτόσημες (Clerici, 2024). Η Silver (1994) σημειώνει ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι εννοιολογικά πολυδιάστατος και δεν αναφέρεται απλά στην φτώχεια, αλλά εκτείνεται παραπέρα, περιλαμβάνοντας την κοινωνική απομόνωση, την πολιτική περιθωριοποίηση και την πολιτισμική αποξένωση.

Η Μονάδα Κοινωνικού Αποκλεισμού του Ηνωμένου Βασιλείου (Social Exclusion Unit, 2001) αναφέρει ότι η έννοια αυτή μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια «πολυδιάστατη μειονεξία» (Μπαλούρδος, 2007) που αφορά άτομα ή ομάδες που υποφέρουν από μια σειρά αλληλένδετων προβλημάτων όπως, ενδεικτικά, η ανεργία, η φτώχεια, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, η στεγαστική επισφάλεια, η υψηλή εγκληματικότητα, η κακή κατάσταση της

υγείας. Ιδιαίτερο γνώρισμα του κοινωνικού αποκλεισμού είναι ο φαύλος κύκλος των προβλημάτων (Chen, 2023), τα οποία διασυνδέονται και, σταδιακά, μπορούν να ενισχυθούν.

Παράλληλα, η Fraser (1995) παρατηρεί ότι η εθνική καταγωγή, το φύλο, η θρησκεία και η αναπηρία αποτελούν σημαντικούς παράγοντες που μπορούν να ενισχύσουν το φαινόμενο αυτό, περιορίζοντας τη δυνατότητα πρόσβασης σε πόρους ή ευκαιρίες. Τα αποτελέσματα του κοινωνικού αποκλεισμού εκτείνονται πέρα από την κοινωνική ανισότητα και την κοινωνική αδικία, στην μηδενική συμμετοχή ατόμων και ομάδων στην κοινωνία. Εν κατακλείδι, είναι μια διαδικασία η οποία, όπως σημειώνει η Παπαδοπούλου (2004), αντικατοπτρίζει την εκάστοτε κοινωνία.

Αντίβαρο στον κοινωνικό αποκλεισμό είναι η κοινωνική ένταξη, για την οποία, επίσης, δεν υφίσταται ένας ακριβής και κοινά αποδεκτός ορισμός. Στο λεξικό του Μπαμπινιώτη (2002) ορίζεται ως *«η είσοδος (προσώπου, χώρας κ.α.) σε ένα σύνολο ώστε να αποτελεί οργανικό μέλος του»*. Ο ορισμός αυτός, αν και γενικός για τα δεδομένα της παρούσας εργασίας, αποτελεί ένα πρώτο βήμα για να την κατανοήσουμε. Η κοινωνική ένταξη απευθύνεται σε άτομα τα οποία, αν και επιθυμούν να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία της περιοχής (ή της χώρας) όπου διαμένουν, αντιμετωπίζουν εμπόδια εξαιτίας διαφόρων εξωγενών παραγόντων (λαμβάνοντας υπόψη τον ορισμό των Burchardt, Le Grand & Piachaud (2002) για τον κοινωνικό αποκλεισμό). Η κοινωνική ένταξη, λοιπόν, είναι η διαδικασία που αφορά στην άρση των οποιονδήποτε φραγμών και ειδικότερα σε τομείς όπως η εργασία, η στέγαση/κατοικία, η εκπαίδευση, η γλώσσα και ευρύτερα τομείς του δημόσιου βίου, διευκολύνοντας την ενεργώ συμμετοχή όλων των μελών της κοινωνίας σε αυτήν. Με άλλα λόγια, αποτελεί την απάντηση στο φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού.

Θα μπορούσε κανείς να πει ότι η κοινωνική ένταξη αποτελεί το πρώτο βήμα προς την ενσωμάτωση ενός ατόμου ή μιας ομάδας, η οποία εκτείνεται στις κοινωνικές και πολιτισμικές σχέσεις, στον ιδιωτικό βίο και οδηγεί στην ανάπτυξη του αισθήματος του ανήκειν (ECRE, 2002) και, εν τέλει, στην κοινωνική συνοχή (Entzinger & Biezeveld, 2003). Η κοινωνική ένταξη βασίζεται σε ένα ευρύ φάσμα παραμέτρων, που άπτονται υλικών και μη υλικών αγαθών και παροχών, αλλά και τον εσωτερικό κόσμο των προς ένταξη προσώπων (Τσακηρίδη, 2012), των ατομικών προτιμήσεων, εμπειριών και στάση ζωής τους (Kourachanis, 2020). Η ένταξη είναι διαδικασία δυναμική και αμφίδρομη, η οποία απαιτεί ενδιαφέρον από όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Δυναμική, καθώς απαιτείται η συνεχείς προσαρμογή και, συχνά, αναπροσαρμογή, στις εκάστοτε συνθήκες, εξελίξεις και ανάγκες

των ανθρώπων και των κοινωνιών. Αμφίδρομη, καθώς ουσιαστικά, πρόκειται για μια αλληλεπίδραση μεταξύ του ατόμου και του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο λαμβάνει χώρα η διαδικασία αυτή. Η ένταξη απαιτεί τη συμμετοχή και το ενδιαφέρον όλων των εμπλεκόμενων μερών, του ατόμου που εντάσσεται, της οικογένειά του, της κοινότητας στην οποία εντάσσεται, των επαγγελματιών που παρέχουν υποστήριξη και, φυσικά, της πολιτείας.

Ειδικότερα για την ένταξη των προσφύγων, πρόκειται για μια διαδικασία η οποία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις υφιστάμενες πολιτικές της χώρας υποδοχής, καθώς και το διεθνές και, για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκό δίκαιο (Αφουξενίδης, Σαρρή & Τσακηρίδη, 2012· Hynie, 2018). Στο πλαίσιο αυτό, η κοινωνική ένταξη σημαίνει ότι οι πρόσφυγες γίνονται δεκτοί και μπορούν να έχουν πρόσβαση στις ίδιες ευκαιρίες και να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους πολίτες της χώρας υποδοχής. Βέβαια, αυτή είναι μια θεωρητική αποτύπωση, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις, οι πολίτες τρίτων χωρών δεν απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους γηγενείς. Μπορούμε να αναφέρουμε την περίπτωση της χώρας μας, όπου οι αλλοδαποί, δε μπορούν να είναι φορείς πολιτικών δικαιωμάτων, ενώ και για τα κοινωνικά δικαιώματα υπάρχει διαφωνία στη νομική θεωρία για το εάν εντάσσονται στο προστατευτικό πεδίο αυτών ή όχι. Η ύπαρξη ενός πλαισίου θεσμών και πολιτικών αποτελούν βάση για την ομαλή και ουσιαστική ένταξη των προσφύγων στη χώρα υποδοχής τους.

Στο πλαίσιο της ΕΕ για την ένταξη των μεταναστών, βλέπουμε να αποτυπώνεται ως επιδίωξη η εξασφάλιση της ισότιμης συμμετοχής τους σε όλους τους τομείς της κοινωνίας, η πρόσβασή τους σε βασικά αγαθά και υπηρεσίες χωρίς αποκλεισμούς, η καταπολέμηση κάθε μορφής διακρίσεων και η προσαρμογή των εθνικών και κοινοτικών πολιτικών λαμβάνοντας υπόψη την οπτική των μεταναστών (ενδεικτικά: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020α· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020β). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR, 2014), η διαδικασία της ένταξης των προσφύγων απαιτεί από τη μια την ετοιμότητα και δέσμευση των κοινοτήτων υποδοχής και των δημόσιων φορέων για την υποδοχή των προσφύγων και την κάλυψη των αναγκών ενός διαφορετικού πληθυσμού. Από την άλλη, αναγκαία είναι η προθυμία των ίδιων των προσφύγων να προσαρμοστούν στην κοινωνία υποδοχής, χωρίς να χρειαστεί να απαρνηθούν τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια πολύπλοκη, αμφίδρομη και δυναμική διαδικασία, η οποία απαιτεί αμοιβαίες προσαρμογές. Η διαδικασία περιλαμβάνει διακριτές, αλλά αλληλένδετες νομικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις, οι οποίες είναι όλες σημαντικές για την ικανότητα των προσφύγων να ενσωματωθούν επιτυχώς ως πλήρως

ενταγμένα μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Διαπιστώνεται, πάντως, ότι ο ενεργός ρόλος των κοινοτήτων υποδοχής αναγνωρίζεται από την ΕΕ (Αφουξενίδης κ.α., 2012· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020α· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020β) και πολύ πιο ξεκάθαρα από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ (UNHCR, 2014).

2.2. Συστατικά στοιχεία ένταξης

Αναφορικά με τα συστατικά στοιχεία της ένταξης μεταναστευτικών πληθυσμών, μπορούμε να αναφερθούμε στους Ager και Strang (2008). Αρχικά, θεωρούν ότι η σαφής διατύπωση σχετικών πολιτικών είναι ουσιαστικό στοιχείο της ενταξιακής διαδικασίας, ενώ τόσο από τους ίδιους, όσο και από άλλες μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί (βλέπε ενδεικτικά: UN, 2014·UNECE, 2021) αποτυπώνεται η σημασία της ενεργούς συμμετοχής της κοινότητας σε αυτή τη διαδικασία. Επιστρέφοντας στους Ager και Strang (2008), αποτυπώνουν μια ολιστική προσέγγιση που αναγνωρίζει την πολυπλοκότητα της ένταξης και την ανάγκη για μια πολυεπίπεδη και ευέλικτη προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, αναγνωρίζονται συγκεκριμένοι, αλληλένδετοι τομείς που καθορίζουν τη διαδικασία αυτή, οι οποίοι κατανέμονται στους ακόλουθους τέσσερις άξονες:

- 1) Υλικά μέσα και οικονομική υποστήριξη, πιο συγκεκριμένα η πρόσβαση σε στέγαση, εργασία και υγειονομική φροντίδα.
- 2) Κοινωνική διασύνδεση, δηλαδή η ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών και σχέσεων, η ενθάρρυνση της ενεργούς συμμετοχής στο επίπεδο της τοπικής κοινωνίας κλπ.
- 3) Διαμεσολάβηση για την άρση εμποδίων, μέσα από την εκπαίδευση και την καλλιέργεια του αισθήματος ασφάλειας, δηλαδή η γλωσσική και πολιτισμική κατάρτιση, η αναγνώριση υφιστάμενων προσόντων, η πρόσβαση σε ποιοτική εκπαίδευση.
- 4) Θεσμικό πλαίσιο, όπως τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, η ιθαγένεια, η υπηκοότητα, καθώς και οι νομικές και λοιπές υποχρεώσεις στις οποίες οφείλουν να ανταποκριθούν οι πρόσφυγες.

2.3. Μοντέλα ένταξης μεταναστών

Όπως σημειώθηκε και προηγουμένως, η αμφίδρομη και πολύπλοκη διαδικασία της ένταξης απαιτεί τη συνδρομή και συνεργασία από τη μια των θεσμών, μέσω των σχετικών πολιτικών και, από την άλλη της κοινότητας υποδοχής και, φυσικά, των ίδιων των προσφύγων. Σχετικά,

έχουν προταθεί διάφορα μοντέλα ένταξης, τα οποία θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην παρακολούθηση των σχετικών επιμέρους ενεργειών. Συστατικό στοιχείο όλων των μοντέλων είναι η ύπαρξη των απαραίτητων πολιτικών.

Τα κυρίαρχα μοντέλα ένταξης είναι δύο, το αφομοιωτικό και το πολυπολιτισμικό, τα οποία αναπτύχθηκαν κυρίως σε χώρες με αποικιακό παρελθόν (Lutz, 2017· Choquet, 2017). Το αφομοιωτικό μοντέλο (ή αφομοίωση), βασισμένο σε μια στενή αντίληψη περί εθνικής ταυτότητας, επιχειρεί να εξαλείψει την πολιτισμική ποικιλομορφία, απαιτώντας από τους μετανάστες να αποποιηθούν κάθε προγενέστερο πολιτισμικό χαρακτηριστικό τους, υιοθετώντας το σύνολο των αξιών της χώρας υποδοχής. Το πολυπολιτισμικό μοντέλο, αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός κοινού εθνικού πλαισίου, θεωρώντας τον πολιτισμικό πλουραλισμό ως πηγή εμπλουτισμού και όχι ως απειλή για την εθνική ενότητα. Αξίζει να αναφερθούμε και σε δύο ακόμα μοντέλα ένταξης τα οποία εντοπίζονται (Choquet, 2017), του διαφοροποιημένου αποκλεισμού και της νέο-αφομοίωσης.

Το μοντέλο του διαφοροποιημένου αποκλεισμού είναι αυτό που χαρακτήριζε την Ελλάδα μέχρι και τουλάχιστον το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα. Αν και θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στην περίπτωση της χώρας μας, μπορούμε να σημειώσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα αυστηρό μοντέλο αναφορικά με την ιθαγένεια και τα δικαιώματα των μεταναστών. Χώρες που το ακολουθούν, όπως η Ελλάδα μέχρι και σχετικά πρόσφατα θέλουν να διατηρήσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα, με αναφορές στην ιστορική συνέχεια του έθνους και απόδοση ιθαγένειας που βασίζεται στο δίκαιο του αίματος. Προτεραιότητα δίνεται στους ομογενείς αλλοδαπούς, ενώ οι πολίτες τρίτων χωρών έχουν ιδιαίτερα περιορισμένα δικαιώματα. Δεν καταβάλλεται ιδιαίτερη προσπάθεια να ενταχθούν στην κοινωνία, ενώ η παράτυπη μετανάστευση, έστω και άτυπα, είναι ανεκτή. Το τελευταίο μοντέλο, της νέο-αφομοίωσης, που εφαρμόζεται στο πλαίσιο των σχετικών πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εστιάζει στην οικονομική ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών. Παράλληλα, προωθεί τη συμμετοχή των μεταναστών στα κοινά, σε ένα θεωρητικό παρά ουσιαστικό επίπεδο, με στόχο την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και την αποδοχή των θεμελιωδών αξιών του κράτους υποδοχής από τους μετανάστες.

Ειδικότερα, αναφορικά με το μοντέλο της νέο-αφομοίωσης και πως αυτό εφαρμόζεται στη ΕΕ, μπορούμε να ανατρέξουμε στο Σχέδιο δράσης για την ενσωμάτωση και την ένταξη για την περίοδο 2021-2027 (ΕΕ, 2020β), όπου αναπτύσσεται το σχετικό πλαίσιο. Η καινοτομία του, βάσει όσων σημειώνονται εκεί, έγκειται στο γεγονός ότι αφορά όχι μόνο όσους έχουν

αφιχθεί στη ΕΕ από κάποια τρίτη χώρα, αλλά και τους πολίτες των χωρών μελών που προέρχονται από οικογένειες μεταναστών. Οι στόχοι, όπως σημειώνονται, είναι τρεις, (α) η πλήρης συμμετοχή όλων σε όλο το φάσμα της κοινωνικής, οικονομικής, πολιτιστικής και πολιτικής ζωής, (β) η καταπολέμηση των διακρίσεων και του ρατσισμού και (γ) η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Οι κύριοι τομείς δράσεων αφορούν στα ακόλουθα:

- 1) Βελτίωση της πρόσβασης στην εκπαίδευση, υποστήριξη της εκμάθησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής και ανάπτυξη δεξιοτήτων απασχόλησης.
- 2) Βελτίωση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας, αναγνώριση των προσόντων και υποστήριξη της επιχειρηματικότητας.
- 3) Βελτίωση της πρόσβασης σε στέγαση, υγεία, κοινωνικές υπηρεσίες και πολιτιστικές δραστηριότητες.
- 4) Ενθάρρυνση της συμμετοχής των μεταναστών στις πολιτικές/δημοκρατικές διαδικασίες.
- 5) Υιοθέτηση μέτρων για την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και άλλων μορφών διακρίσεων.

Το προτεινόμενο από την ΕΕ μοντέλο ένταξης, αν και φιλόδοξο, επιδέχεται σημαντικής κριτικής για την αποτελεσματικότητά του στην πράξη. Ενώ από τη μια υπογραμμίζει την ισότητα και τη συμμετοχή μεταναστών και προσφύγων, από την άλλη παραμένει ασαφές πώς ακριβώς θα αντιμετωπιστούν οι διαρθρωτικές ανισότητες και οι διακρίσεις που βιώνουν οι μετανάστες και οι πρόσφυγες.

Μία ακόμα σημαντική παρατήρηση, είναι το γεγονός ότι όλα τα μοντέλα ένταξης φαίνεται ότι παραβλέπουν την «ανθρώπινη διάσταση» των ίδιων των προσφύγων και μεταναστών, που όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται από την Τσακηρίδη (2012) είναι ιδιαίτερα σημαντική. Οι άνθρωποι αυτοί είναι φορείς πολιτισμικής πολυμορφίας, φέρνοντας μαζί τους μοναδικές ιστορίες, εμπειρίες, ελπίδες και προοπτικές. Η μετακίνηση των ανθρώπων αυτών, είτε μεταναστών είτε προσφύγων, είναι μια σύνθετη ανθρώπινη εμπειρία, γεμάτη προκλήσεις και συναισθήματα. Εν κατακλείδι, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι πέρα από κάθε αριθμό και στατιστικό στοιχείο, κρύβεται μια προσωπική ιστορία, η οποία επηρεάζει και επηρεάζεται από τη διαδικασία της ένταξης. Η παράβλεψη αυτής της ανθρώπινης διάστασης υπονομεύει την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ένταξης, καθώς δεν λαμβάνει υπόψη τις πραγματικές ανάγκες και εμπειρίες των προσφύγων και των μεταναστών.

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η διαδικασία της ένταξης των πολιτών τρίτων χωρών στη χώρα υποδοχής τους είναι αμφίδρομη. Αυτό σημαίνει ότι πέρα από τα μέτρα που απευθύνονται στους προς ένταξη πληθυσμούς, θα πρέπει να αναπτυχθούν δράσεις ενημέρωσης και, γιατί όχι, εκπαίδευσης προς τις κοινότητες υποδοχής. Κατά αυτόν τον τρόπο, θα μπορούσαν να τοποθετηθούν σημαντικά αναχώματα απέναντι στην ανάπτυξη φαινομένων ξενοφοβίας, ρατσισμού και φόβου απέναντι στη διαφορετικότητα (Malamidis, 2019), φροντίζοντας παράλληλα για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (Malamidis, 2023). Όμως, κανένα από τα μοντέλα ενσωμάτωσης που σημειώθηκαν δε φαίνεται να το λαμβάνει σοβαρά υπόψη του. Εξαίρεση είναι το κείμενο του Σχεδίου για την Ενσωμάτωση της ΕΕ (2020β). Στην πράξη, διαπιστώνεται ότι το ζήτημα της ένταξης πέρα από κοινωνικό είναι και πολιτικό, καθώς σε αρκετές χώρες της γηραιάς ηπείρου σημειώνεται άνοδος της άκρας δεξιάς ρητορικής και συντηρητικών κυβερνήσεων που ακολουθούν έναν αντιμεταναστευτικό λόγο (Χριστόπουλος, 2024). Παράλληλα, όλα τα θετικά σημεία του Σχεδίου για την Ενσωμάτωση (ΕΕ, 2020β) φαίνεται ότι ανατρέπονται με την υιοθέτηση του νέου Συμφώνου Μετανάστευσης και Ασύλου (PACT, 2024) από την ΕΕ, το οποίο έχει χαρακτηριστεί από προβληματικό έως ρατσιστικό και πλήθος οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στο προσφυγικό έχουν αντιδράσει (PICUM, 2023a, 2023b· IRC, 2024). Βάσει του European Network Against Racism (2023), η θέσπιση διπλών κριτηρίων που λαμβάνει χώρα στο νέο Σύμφωνο Μετανάστευσης, επισημαίνει ότι δεν είναι ευπρόσδεκτοι όσοι δεν ταιριάζουν στα «φαντασιακά στερεότυπα της ευρωπαϊκότητας», κάτι που οφείλεται «όχι στην ανικανότητα της ΕΕ να παρέχει προστασία, αλλά αποκλειστικά στη μη λευκή καταγωγή τους». Αυτό, άλλωστε επιβεβαιώνεται και στην πράξη, λαμβάνοντας υπόψη τον τρόπο που αντιμετωπίστηκαν οι πρόσφυγες από την Ουκρανία, σε αντίθεση με τον τρόπο αντιμετώπισης των προσφύγων προερχόμενων από χώρες της Αφρικής, της Ασίας και της Μέσης Ανατολής. Επιπλέον, βάσει του PACT (2024), ενισχύεται η προστασία των συνόρων, τα μέτρα και τα μέσα αποτροπής, κάτι που γίνεται εμφανές και από την αύξηση των σχετικών ευρωπαϊκών κονδυλίων¹, την ενίσχυση των διαδικασιών και του ρυθμού των επιστροφών των αιτούντων

---

¹Ενδεικτικά: Η πράξη «Ενίσχυση της εθνικής ικανότητας ελέγχου και επιτήρησης των εξωτερικών συνόρων με προσωπικό στις Δ.Α. Ανατολικού Αιγαίου», στο Πρόγραμμα Ελλάδας – Μέσο Χρηματοδοτικής Στήριξης για τη Διαχείριση των Συνόρων και την Πολιτική Θεωρήσεων του Ταμείου για την Ολοκληρωμένη Διαχείριση των Συνόρων, από το ΥΜΑ, με χρηματοδότηση από την ΕΕ και δικαιούχο φορέα την Ελληνική Αστυνομία. <https://tamey.gov.gr/bmvi2021-2027/calls/grant-agreements/6001716/>
Αλλά και άρθρα από την επικαιρότητα: <https://www.capital.gr/epikairota/3697279/prostasia-sunoron-okto-xores-metaxu-ton-opoion-i-ellada-askoun-piesi-stin-komision-prin-apo-ti-sunodo-korufis/> και https://www.huffingtonpost.gr/entry/oevyaria-etoime-na-menesei-ten-ee-yia-to-kostos-prostasias-ton-senoron-seyken_gr_66e2a881e4b000d8c5354bf6

άσυλο², αλλά και τη δυνατότητα απομάκρυνσης των αιτούντων άσυλο μέχρι την ολοκλήρωση εξέτασης του αιτήματός τους, τοποθετώντας τους σε κέντρα διαμονής εκτός ευρωπαϊκού εδάφους³.

2.4. Θεωρητικές προσεγγίσεις της στέγασης

Αναφορικά με το ζήτημα της στέγασης έχουν αναπτυχθεί διάφορες προσεγγίσεις, κυρίως με αφορμή την αντιμετώπιση του ζητήματος της αστεγίας (Kourachanis, 2020). Οι προσεγγίσεις αυτές εκτείνονται από την πιο παραδοσιακή της βαθμιαίας μετάβασης στη στέγαση, μέχρι την πιο πρόσφατη προσέγγιση της «στέγασης πρώτα». Στην πρώτη εντάσσονται για παράδειγμα, οι μονάδες φιλοξενίας αστέγων, προσφέροντας βραχυχρόνια διαμονή, αλλά και την παροχή ψυχοκοινωνικής υποστήριξης για την αντιμετώπιση των αιτιών που οδήγησαν τα άτομα αυτά στην αστεγία. Είναι μια προσέγγιση «από τα πάνω», με έντονα χαρακτηριστικά ιδρυματισμού, καθώς η δυνατότητα αυτόνομης διαβίωσης έρχεται ως αποτέλεσμα κρίσης των σχετικών επαγγελματιών ή υπηρεσιών αναφορικά με την ετοιμότητα κάθε ωφελούμενου ατόμου να διαμείνει μόνο του, έχοντας αντιμετωπίσει τις οποιεσδήποτε σχετικές δυσκολίες το είχαν οδηγήσει στην αστεγία. Το μοντέλο της «στέγασης πρώτα», από την άλλη, δίνει προτεραιότητα στην άμεση και μόνιμη στέγαση των ατόμων που διαβιούν σε επισφαλείς συνθήκες, χωρίς κάποιο προαπαιτούμενο. Επιπλέον της παροχής στέγασης παρέχονται όλες οι απαραίτητες υποστηρικτικές υπηρεσίες για την ενδυνάμωση του ατόμου. Η δεύτερη αυτή προσέγγιση θεωρεί ότι η ύπαρξη ασφαλούς πλαισίου στέγασης αποτελεί το πρώτο βήμα, ώστε στη συνέχεια να μπορέσουν να αντιμετωπιστούν ζητήματα που τυχόν αντιμετωπίζουν τα άτομα αυτά. Αξίζει να σημειωθεί ότι έχει κριθεί ως ιδιαίτερα αποτελεσματική, καθώς από τη μία είναι άμεση η μείωση του αριθμού των αστέγων και, από την άλλη, βελτιώνεται

---

²<https://gr.euronews.com/my-europe/2024/10/18/synodos-koryfhs-ee-diey3olynsh-ayxhsh-epitaxynsh-epistrofon-metanaston>, <https://www.amna.gr/home/article/856088/Dieukolunsi--auxisi-kai-epitachunsi-ton-epistrofon-apo-tin-EE--zitoun-oi-Europaioi-igetes-> και

<https://www.dw.com/el/%CF%86%CE%AD%CE%B6%CE%B5%CF%81-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-dw-%CE%B8%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%83%CF%8C%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%BB%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B4%CE%B1%CF%80%CF%8E%CE%BD/a-70480778>
³<https://www.dw.com/el/%CE%B1%CE%BB%CE%B2%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%AF%CE%B3%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CF%84%CE%B1-%CE%B9%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BA%CE%AD%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%B1-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%86%CF%8D%CE%B3%CF%89%CE%BD/a-70476903>

σημαντικά η ζωή των ατόμων που βρίσκονταν σε συνθήκες αστεγίας, με σημαντικό αριθμό αυτών να συνεχίζει τη διαμονή του ακόμα και μετά την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης παρέμβασης (Baptista, Benjaminsen, Busch-Geertsema & Pleace, 2017).

Λέγοντας στέγαση, εννοείται κάτι πέρα από τους τέσσερις τοίχους που καλύπτονται με στέγη. Εννοείται η ύπαρξη ενός χώρου εντός του οποίου καλύπτονται οι πολύπλευρες στεγαστικές ανάγκες ενός ανθρώπου. Οι ανάγκες αυτές είναι πολύπλευρες καθώς έχουν ατομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις. Αρχικά, μπορούμε να αναφερθούμε στο ζήτημα της «κατοικησιμότητας», κάτι το οποίο σημαίνει ότι η στέγαση οφείλει να είναι ασφαλής, να προσφέρει επαρκή χώρο και να προστατεύει από εξωτερικές απειλές, όπως το κρύο, η υγρασία ή ο θόρυβος. Από την άλλη πλευρά, η προσβασιμότητα είναι εξίσου σημαντική, καθώς οι ανάγκες των ευπαθών κοινωνιών ομάδων πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Όπως μπορεί να αναλογιστεί κανείς, ένας άνθρωπος με κάποια κινητική αναπηρία χρειάζεται έναν κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο ώστε να τον εξυπηρετεί. Μια πολυμελής οικογένεια έχει διαφορετικές ανάγκες σε σχέση με ένα μονομελές νοικοκυριό. Εξίσου διαφορετικές είναι οι ανάγκες ενός κατοίκου της κεντρικής Αφρικής σε σχέση με αυτόν των σκανδιναβικών χωρών. Όμως, δεν περιορίζονται σε αυτά οι ανάγκες αυτές εκτείνονται παραπέρα, ώστε να μπορέσει να θεωρηθεί η στέγαση αξιοπρεπής και ικανοποιητική.

Γενικά, είναι αποδεκτό το γεγονός ότι η αξιοπρεπής στέγαση αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα για όλους τους ανθρώπους (Κουραχάνης, 2016, 2020· Μαργαρίτης, 2022). Αυτό, άλλωστε, καταδεικνύεται και από το γεγονός της σαφούς αναφοράς στα άρθρα 21 και 25 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής ΟΔΔΑ) (UN, 1948), καθώς και στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (UN, 1966). Λέγοντας αξιοπρεπής στέγαση, μεταξύ άλλων και σύμφωνα με την ΟΗCHR (2009), αυτή οφείλει να καλύπτει μια σειρά κριτηρίων. Ειδικότερα, οι κάτοικοι πρέπει να απολαμβάνουν ασφάλεια, δηλαδή να προστατεύονται νομικά από εκκενώσεις, παρενόχληση και άλλες απειλές. Επιπλέον, η στέγαση οφείλει να παρέχει πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, όπως ασφαλές πόσιμο νερό, επαρκή αποχέτευση και ενέργεια για τις καθημερινές ανάγκες, ώστε να εξασφαλίζεται ένα υγιές και ασφαλές περιβάλλον διαβίωσης. Επιπλέον, η τοποθεσία της στέγασης παίζει καθοριστικό ρόλο, καθώς η εύκολη πρόσβαση σε υπηρεσίες, σχολεία και άλλες κοινωνικές υποδομές συμβάλλει στην ποιότητα ζωής των κατοίκων. Παράλληλα, η στέγαση πρέπει να είναι οικονομικά προσιτή, ώστε να μην υπονομεύει άλλα δικαιώματα των κατοίκων. Τέλος, η στέγαση πρέπει να σέβεται την πολιτισμική ταυτότητα των

κατοίκων, επιτρέποντάς τους να εκφράσουν την κουλτούρα τους μέσα στο χώρο διαβίωσής τους.

2.5. Στέγαση προσφύγων και μεταναστών: Προκλήσεις και Συνέπειες

Από τη μια, η πρόσβαση των προσφύγων και μεταναστών σε αξιοπρεπή στέγαση είναι δυνατόν να επηρεάσει συμπεριφορές και απόψεις της τοπικής κοινωνίας προς αυτούς (Hynie, 2018). Από την άλλη, για τους ίδιους τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, η στέγαση αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς αποτελεί ουσιώδη προϋπόθεση για την ένταξή τους στη νέα κοινωνία και την αποκατάσταση της ζωής τους (UNECE, 2021). Σε πολλές περιπτώσεις, αποδεικνύεται ότι η εύρεση στέγης είναι δύσκολη, εξαιτίας πολλών παραγόντων. Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε το γεγονός ότι υπάρχουν χώρες, όπως η Ελλάδα, στις οποίες διώκεται η παροχή στέγης σε παράτυπους μετανάστες, σύμφωνα με το άρθρο 24, παρ. 1 του Ν. 5038/2023 (το οποίο ίσχυε και με το άρθρο 29, παρ. 1 του Ν 4251/2014), ή την αδυναμία των μεταναστών να ανταπεξέλθουν στη γραφειοκρατική διαδικασία, με τη συγκέντρωση των απαραίτητων δικαιολογητικών, που απαιτείται για την ενοικίαση ενός καταλύματος (UN, 2014). Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν όλοι οι πολίτες αναζητώντας στέγη, όπως η έλλειψη οικονομικά προσιτών κατοικιών και η περιορισμένη διαθεσιμότητα, εντείνονται σημαντικά για τις συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, συνυπολογίζοντας στις δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν, τη γλωσσική και πολιτισμική διαφορετικότητα, τη διακριτή μεταχείριση, η απουσία πληροφόρησης.

Νομικοί και διοικητικοί περιορισμοί αποτελούν σημαντικό εμπόδιο. Η έλλειψη νομικής κατοχύρωσης, όπως η απουσία άδειας διαμονής ή η προσωρινή κατάσταση ασύλου, περιορίζει σημαντικά τις επιλογές στέγασης και την πρόσβαση σε προγράμματα στήριξης. Οι γραφειοκρατικές διαδικασίες και οι απαιτήσεις για συγκεκριμένα έγγραφα συχνά αποκλείουν τους πρόσφυγες και τους μετανάστες από την ενοικίαση ή την αγορά κατοικίας. Αλλά και οι διακρίσεις αποτελούν ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα. Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις που επικρατούν στην κοινωνία οδηγούν συχνά σε άρνηση ενοικίασης σε άτομα που θεωρούνται «ξένοι». Ακόμα και όταν υπάρχει διαθεσιμότητα κατοικιών, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες ενδέχεται να αντιμετωπίσουν υψηλότερα ενοίκια. Η κοινωνική απομόνωση μπορεί να οδηγήσει σε αποκλεισμό από συγκεκριμένες περιοχές ή κοινότητες, περιορίζοντας περαιτέρω τις επιλογές στέγασης. Τέλος, η έλλειψη κοινωνικών δικτύων, η άγνοια των διαθέσιμων υπηρεσιών και η γλωσσική απομόνωση δυσχεραίνουν την πρόσβαση σε

πληροφορίες και την εύρεση κατάλληλης στέγασης. Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες συχνά δεν έχουν πρόσβαση σε αξιόπιστες πληροφορίες σχετικά με τις διαθέσιμες επιλογές στέγασης, τα δικαιώματά τους και τις διαδικασίες που πρέπει να ακολουθήσουν ενώ, η έλλειψη γνώσης της τοπικής γλώσσας και της κουλτούρας μπορεί να δυσχεράνει την προσπάθεια επικοινωνίας με ιδιοκτήτες ή μεσίτες.

Η έλλειψη στέγασης αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες, καθιστώντας τους ιδιαίτερα ευάλωτους σε εκμετάλλευση, εντείνοντας τον αποκλεισμό και την κοινωνική απομόνωσή τους. Σε αντίθεση με τους τοπικούς πληθυσμούς που διαθέτουν συχνά ένα σταθερό δίκτυο υποστήριξης και πρόσβαση σε υπηρεσίες, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες, λόγω της πρόσφατης άφιξής τους και της συχνά περιορισμένης γνώσης της γλώσσας και των τοπικών συνθηκών, αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην πρόσβαση σε αξιοπρεπή κατοικία. Η κατοίκηση σε υποβαθμισμένες περιοχές, σε συνθήκες υπερπληθυσμού και με περιορισμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες μόνο αρνητικό αντίκτυπο σημειώνουν και εντείνουν την επισφάλεια των ανθρώπων αυτών. Τέλος, η κατάσταση αυτή επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις στην ψυχική και σωματική υγεία τους, περιορίζει τις ευκαιρίες τους για εκπαίδευση και εργασία και, γενικά, υπονομεύει την ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία υποδοχής.

2.6. Ένταξη και ΚΑΟ

Η ΚΑΟ, όπως μπορεί να γίνει αντιληπτό από όσα αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, διαθέτει ένα μοναδικό δυναμικό που μπορεί να συμβάλλει στην ομαλή ένταξη των προσφύγων και των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Η ικανότητά της να ανταποκρίνεται άμεσα και αποτελεσματικά, ακόμα και σε περιόδους κρίσεων, στις ανάγκες της κοινωνίας, αλλά και επιμέρους κοινωνικών ομάδων που αντιμετωπίζουν εντονότερα τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, όπως αποδεικνύεται από τη βιβλιογραφία (Gibson-Graham, 2006· UNTFSSSE, 2014· Civiliste, 2022), την καθιστά έναν πολύτιμο σύμμαχο στην αντιμετώπιση των προκλήσεων που θέτει η μετανάστευση.

Από τη μια, φορείς της κοινωνίας των πολιτών, όπως σωματεία, συνεταιρισμοί και ΜΚΟ, μπορούν να αναπτύξουν δράσεις σε τομείς που η πολιτεία δε μπορεί ή δεν επιθυμεί να επέμβει. Από την άλλη, σημαντική είναι η συμβολή των ΚΚ, τα οποία βρίσκονται σε στενή σχέση με την ΚΑΟ, η οποία μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως αποτέλεσμα, όσο και ως

εργαλείο για τα πρώτα, ενισχύοντας την ικανότητά τους να διεκδικούν αλλαγές και να χτίζουν ένα μέλλον δίκαιο και αλληλέγγυο. Αυτό το ποικιλόμορφο, ετερογενές πλαίσιο εγχειρημάτων, βασίζεται σε έναν ηθικό, δημοκρατικό και βιώσιμο τρόπο προσέγγισης της οικονομίας και, κατ' επέκταση, της κοινωνίας (Malamidis, 2023).

Επιπλέον, η συμμετοχική και συλλογική φύση της ΚΑΟ όπου, οι πολίτες μπορούν να συμμετάσχουν ενεργά (π.χ. ως εθελοντές ή μέλη) ή η συλλογική λήψη αποφάσεων, δημιουργεί ένα περιβάλλον εμπιστοσύνης και υποστήριξης, που ευνοεί την ένταξη. Αυτή η δυναμική και αμφίδρομη διαδικασία (Gibson-Graham, Cameron & Healy, 2013· Καβουλάκος & Γριτζάς, 2015· Civiliste, 2022) είναι σε θέση να επιτρέψει στους νεοαφιχθέντες να συμμετάσχουν ενεργά στη διαμόρφωση των λύσεων που αφορούν τη ζωή τους, ενισχύοντας έτσι την αίσθηση του ανήκειν και την ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών.

Σε αντίθεση με τις γραμμικές, θεσμικές προσεγγίσεις, η ΚΑΟ προσφέρει ολιστικές λύσεις που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα αναγκών, από την εργασιακή ένταξη και την κοινωνικοποίηση μέχρι την παροχή βασικών αγαθών. Η τοπική εμβέλεια, η συμμετοχική και δημοκρατική διαχείριση και η ανθρωποκεντρική προσέγγιση των φορέων της ΚΑΟ επιτρέπουν την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης με τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, βοηθώντας στην προσαρμογή τους στη νέα πραγματικότητα. Παράλληλα, οι φορείς της ΚΑΟ μπορούν να συμβάλλουν στην αλλαγή των κοινωνικών αντιλήψεων, ενθαρρύνοντας την αλλαγή της συχνά αρνητικής αντίληψης της τοπικής κοινότητας για τους νεοαφιχθέντες και προωθώντας την αποδοχή τους.

Η ΚΑΟ συμπληρώνει συχνά τα κενά που ενδέχεται να υπάρχουν στα δημόσια συστήματα ένταξης των προσφύγων, προσφέροντας την απαραίτητη υποστήριξη και προσαρμοσμένες λύσεις. Η αποτελεσματικότητα της ένταξης επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, όπως το προφίλ του ατόμου, τα χαρακτηριστικά της περιοχής υποδοχής και η ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών. Στις περισσότερες χώρες, οι εθνικές ή και οι τοπικές αρχές αναλαμβάνουν ολόκληρο ή το μεγαλύτερο μέρος της διαχείρισης και του κόστους που αφορά στις διαδικασίες υποδοχής και της πρώτης φάσης ένταξης, μέχρι και την ολοκλήρωση της εξέτασης του αιτήματος ασύλου. Όμως, σε συνέχεια της απόδοσης ασύλου, ένα σημαντικό μέρος της διαδικασίας ένταξης παραμένει ακάλυπτο, ειδικά σε περιόδους κρίσης (OECD, 2017· OECD, 2022), τόσο ως προς τη διεκπεραίωση, όσο και ως προς το κόστος. Με άλλα λόγια, σε περιόδους κρίσεων, πρόσφυγες και μετανάστες κινδυνεύουν να έρθουν αντιμέτωποι και να βιώσουν κοινωνικό αποκλεισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, οι φορείς της ΚΑΟ,

προσαρμοζόμενοι αμεσότερα στις συνθήκες, μπορούν να παρέχουν καινοτόμες λύσεις, όπως η αναζωογόνηση εγκαταλελειμμένων χώρων με τη συμμετοχή προσφύγων, συμβάλλοντας στην κοινωνική και οικονομική ένταξη των νεοαφιχθέντων.

Συμπερασματικά, η ΚΑΟ προσφέρει ένα πολλά υποσχόμενο πλαίσιο για την ένταξη προσφύγων και μεταναστών, καλύπτοντας τις περισσότερες από τις ανάγκες που αναφέρονται από τους Ager και Strang (2008). Η συμμετοχική της φύση, η ευελιξία και η ικανότητά της να καλύψει ένα ευρύ φάσμα αναγκών την καθιστούν ένα πολύτιμο εργαλείο για την οικοδόμηση πιο συμπεριληπτικών και βιώσιμων κοινωνιών. Για να αξιοποιηθεί πλήρως το δυναμικό της, απαιτείται μια ολιστική προσέγγιση που να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε κοινότητας και να συνεργάζεται με άλλους φορείς του κοινωνικού και οικονομικού τομέα. Ωστόσο, η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων, η πρόσβαση σε χρηματοδότηση και η ανάγκη για συνεργασία με άλλους φορείς αποτελούν σημαντικές προκλήσεις που πρέπει να αντιμετωπιστούν.

3. Θεσμικό πλαίσιο

3.1 Δικαιώματα των προσφύγων

3.1.1. Διεθνές πλαίσιο προστασίας προσφύγων

Στη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 «περί του καθεστώτος των προσφύγων» (UN, 1951) και στο Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης (UN, 1967), ορίζονται η έννοια και τα δικαιώματα των προσφύγων. Συγκεκριμένα, από τη Σύμβαση του 1951 προκύπτει το βασικό πλέγμα προστασίας και οι αρχές που εφαρμόζονται από τα συμβαλλόμενα μέρη άπαξ και αποδοθεί σε κάποιο πρόσωπο η ιδιότητα του πρόσφυγα. Η πρώτη βασική αρχή προκύπτει από το άρθρο 31 και αναφέρεται στη μη επιβολή ποινικών κυρώσεων λόγω παράνομης εισόδου ή διαμονής εφόσον εισήλθαν απευθείας από χώρα στην οποία κινδύνευε η ζωή και η ελευθερία τους και απευθύνθηκαν αμελλητί στις αρμόδιες αρχές. Το άρθρο 32 αναφέρεται στην αρχή της μη απέλασης και νοείται πως δεν επιτρέπεται να απελαθεί πρόσφυγας ο οποίος νόμιμα διαμένει σε ένα από τα συμβαλλόμενα κράτη της Σύμβασης του 1951, παρά μόνο εάν διαπιστωθεί ότι διατρέχει λόγος εθνικής ασφαλείας ή δημόσιας τάξης. Περαιτέρω μια από τις σημαντικότερες αρχές της Σύμβασης της Γενεύης αποτελεί η αρχή της μη επαναπροώθησης (non-refoulement) που κατοχυρώνεται στο άρθρο 33 και συνιστά βασική αρχή του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Συγκεκριμένα απαγορεύεται να επαναπροωθηθεί πρόσφυγας προς χώρα όπου κινδυνεύει η ζωή ή και η ελευθερία του για έναν από του λόγους που περιγράφονται στη Σύμβαση, ανεξαρτήτως του εάν εισήλθε νόμιμα ή ανεξαρτήτως εάν του αναγνωρίστηκε το καθεστώς πρόσφυγα ή όχι από τη χώρα στην οποία ζητάει προστασία. Η αρχή της μη επαναπροώθησης ωστόσο δεν επιβάλλει παράλληλη χορήγηση ασύλου, δεν καθίσταται δηλαδή υποχρεωτικό για το κράτος στο οποίο εισήλθε να κάνει δεκτό το αίτημα του για χορήγηση ασύλου (Παπασιώπη - Πασιά, 2015·Hathaway, 2005).

Πέρα των τριών αυτών πολύ βασικών αρχών που αναφέρθηκαν, αναγνωρίζονται από τη Σύμβαση του 1951 ορισμένα δικαιώματα, τα οποία απονέμονται αναλόγως ορισμένων προϋποθέσεων, είτε σε κάθε πρόσφυγα, είτε σε όσους διαμένουν νόμιμα στη χώρα υποδοχής, είτε σε κάθε πρόσωπο που βρίσκεται σε αυτή. Βέβαια, η παρεχόμενη προστασία τελεί υπό την επιφύλαξη της αντίστοιχης προστασίας που προσφέρει η χώρα στο έδαφος της οποίας βρίσκεται ο αλλοδαπός. Έτσι, σημειώνονται διαφορετικού τύπου δικαιώματα τα οποία

άλλοτε είναι ατομικά και άλλοτε κοινωνικά και των οποίων η απονομή εξαρτάται από το εάν εξομοιώνονται με τους υπηκόους της χώρας που τους φιλοξενεί ή εάν θεωρείται ότι εξομοιώνονται με αλλοδαπούς στη χώρα αυτή και έτσι εντάσσονται σε ένα ελάχιστο παρεχόμενο πλαίσιο προστασίας. Σε αυτά, πέρα από το δικαίωμα στο άσυλο, διακηρύσσεται ότι όλοι οι άνθρωποι πρέπει να απολαμβάνουν εξίσου θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί κανείς να ανατρέξει στη Χάρτα του ΟΗΕ (UN, 1945) και στην ΟΔΔΑ (UN, 1948). Στην τελευταία, ειδικά, αναφέρονται μεταξύ άλλων, τα δικαιώματα των προσφύγων στην προστασία της οικογένειας (άρθρ. 16), στην ιδιοκτησία (άρθρ. 17), στην στέγαση (άρθρ. 21), στην εργασία (άρθρ. 23), σε ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο που να καλύπτει τις ανάγκες τους και ειδικότερα τροφή, ρουχισμό, κατοικία, ιατρική περίθαλψη, απαραίτητες κοινωνικές υπηρεσίες και ασφάλιση (άρθρ. 25), στην εκπαίδευση (άρθρ. 26) και άλλα. Με άλλα λόγια, στα άρθρα της ΟΔΔΑ, οι υποχρεώσεις των χωρών υποδοχής προσφύγων κυμαίνονται από διοικητικά μέτρα μέχρι ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα.

Τα νομικά αυτά κείμενα αφορούν στη διεθνή νομοθεσία. Αναφορικά με τις διαδικασίες ασύλου και τα δικαιώματα των προσφύγων και μεταναστών έχουν αναπτυχθεί νομοθετικά πλαίσια σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο και αναλύονται στη συνέχεια.

3.1.2. Ευρωπαϊκό πλαίσιο προστασίας των προσφύγων

Η ευρωπαϊκή νομοθεσία που αφορά τη μετανάστευση και το άσυλο είναι το Κοινό Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασύλου (ΚΕΣΑ) (ΕΕ, 2014). Το ΚΕΣΑ είναι ένα συνεχώς εξελισσόμενο πλαίσιο που στοχεύει στη ρύθμιση και στον καθορισμό κοινών απαιτήσεων, καθώς και την εφαρμογή και ανάπτυξη κοινών εννοιών και κριτηρίων μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ όσον αφορά τον τομέα της διεθνούς προστασίας, δηλαδή στο καθεστώς του πρόσφυγα και της επικουρικής προστασίας (Ευρωπαϊκή Οδηγία 2011/95/ΕΕ).

Παραδοσιακά για τις χώρες της ΕΕ, η μεταναστευτική πολιτική ήταν ένα αντικείμενο εθνικού ενδιαφέροντος (Παρσάνογλου, 2021). Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 άρχισε η σταδιακή διαμόρφωση κοινών πολιτικών μετανάστευσης και ασύλου, βάσει της Σύμβασης της Γενεύης (UN, 1951) και του επακόλουθου Πρωτοκόλλου της Νέας Υόρκης (UN, 1967). Η αρχή έγινε με την Συμφωνία Σένγκεν το 1985 (μεταξύ Βελγίου, Γαλλίας, Γερμανίας, Λουξεμβούργου και Ολλανδίας) στην οποία, σταδιακά προσχώρησαν και άλλα κράτη της

ΕΕ, καταργώντας ελέγχους στα κοινά σύνορα, αλλά επιβάλλοντας αυστηρότερους ελέγχους των εξωτερικών συνόρων τους. Στη συνέχεια ενσωματώθηκαν δύο άλλες συνθήκες, του Μάαστριχτ (1993), για συνεργασία στη δικαιοσύνη και τις εσωτερικές υποθέσεις (με έμφαση στη μετανάστευση) και του Άμστερνταμ (1999), που αποτελεί το πρώτο βήμα προς την κατάρτιση του ΚΕΣΑ, με τη θέσπιση κοινών προδιαγραφών ασύλου και στόχο την εναρμόνιση της νομοθεσίας των κρατών μελών. Την ίδια χρονιά υιοθετήθηκε και το Πρόγραμμα Tampere (Ευρωπαϊκό συμβούλιο Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο 15-16 Οκτωβρίου 1999, Tampere, SN 200/99, Βρυξέλλες σημείο 13), για την περίοδο 1999-2004, αναφερόταν στην ανάγκη για ενιαίο ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου.

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 και έπειτα άρχισαν να θεσπίζονται νομοθετικές πράξεις, διαμορφώνοντας σαφέστερα το ΚΕΣΑ και την προστασία των προσφύγων (Μπαϊρα, 2015). Σημαντικότεροι σταθμοί για τη διαμόρφωση αυτού του πλαισίου ήταν ο Κανονισμός Eurodac του 2000 (2725/2000/EK) για ένα κοινό σύστημα δεδομένων και καταχώρησης δακτυλικών αποτυπωμάτων, η Οδηγία για την προσωρινή προστασία του 2001 (2001/55/EK), ο Κανονισμός Δουβλίνο II του 2003 (343/2003/EK), η Οδηγία για τις συνθήκες υποδοχής (ΟΣΥ) του 2003 (2003/9/EK) που καθόριζε την πρόσβαση των αιτούντων άσυλο σε υπηρεσίες υποδοχής, στέγασης, σίτισης, περίθαλψης και απασχόλησης μέχρι την εξέταση του αιτήματος, η Οδηγία για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου του 2004 (2004/83/EK) και η Οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου του 2005 (2005/85/EK) που προέβλεπε τα σχετικά με την εξέταση αιτήσεων ασύλου σε πρώτο και δεύτερο βαθμό. Ωστόσο, μετά το 2008 και το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, το ΚΕΣΑ ενισχύθηκε με νέες νομοθετικές ρυθμίσεις, συμβάσεις και την αναδιατύπωση πολλαπλών πράξεων (όπως ο κανονισμός Eurodac του 2013, ο Κανονισμός Δουβλίνο III του 2013, η Οδηγία για τις Συνθήκες υποδοχής του 2013, η Οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου του 2013).

Το 2007 ψηφίζεται η Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) της οποίας το άρθρο 78 αποτελεί πλέον την κύρια νομική βάση πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ για την ανάπτυξη κοινής πολιτικής μεταξύ των κρατών μελών στους τομείς του ασύλου, της επικουρικής προστασίας και της προσωρινής προστασίας. Η ΣΛΕΕ τίθεται σε ισχύ το Δεκέμβριο του 2009 και εκ παραλλήλου ενεργοποιεί και τον Χάρτη Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴ ο οποίος μεταξύ της σειράς δικαιωμάτων που

---

⁴Σύνοψη του σχετικού κειμένου: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM:l33501>

περιέχει, στο άρθρο 18 κάνει λόγο και για το δικαίωμα στο άσυλο. Εκτός αυτού όμως, αναλογικής εφαρμογής τυγχάνουν στο πεδίο του προσφυγικού δικαίου και τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως αυτό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (άρθρο 1), της απαγόρευσης της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης (άρθρο 4), της χρηστής διοίκησης (άρθρο 41).

Εκτός του ΚΕΣΑ έχουν θεσπιστεί περαιτέρω αποφάσεις και νομικά κείμενα στο πλαίσιο της ΕΕ, με τη μορφή Οδηγιών όπως είναι η Οδηγία για την οικογενειακή επανένωση του 2003 (Οδηγία 2003/86/ΕΚ), η Οδηγία για τους επί μακρόν διαμένοντες του 2003 (Οδηγία 2003/109/ΕΚ) και η Οδηγία για την επιστροφή του 2008 (Οδηγία 2008/115/ΕΚ). Η ενσωμάτωση αυτής της μορφής νομοθετικών κειμένων, βέβαια, εναπόκειται στην ευχέρεια των κρατών μελών της ΕΕ καθώς οι Οδηγίες δεν συνιστούν πράξεις ενωσιακού δικαίου με άμεσο αποτέλεσμα όπως οι Κανονισμοί.

Στη διάρκεια του 2024 εγκρίθηκε η τελευταία τροποποίηση του PACT (2024), περιέχοντας τουλάχιστον δέκα νομικά κείμενα. Σε αυτά τα κείμενα καθορίζονται τα κριτήρια αναγνώρισης των προσφύγων (Κανονισμός 2024/1347), τις διαδικασίες υποβολής και αξιολόγησης αιτήσεων ασύλου (Κανονισμός 2024/1348), τα δικαιώματα των αιτούντων κατά τη διάρκεια της διαδικασίας (Οδηγία 2024/1346) και μετά την αναγνώρισή τους (Κανονισμός 2024/1347), καθώς και την κατανομή των ευθυνών μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ για την εξέταση των αιτήσεων (Κανονισμός 2024/1351).

3.1.3. Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας των αλλοδαπών στην Ελλάδα

Το ελληνικό Σύνταγμα εγγυάται τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των ατόμων που βρίσκονται στο έδαφος της χώρας. Η προστασία των δικαιωμάτων των αλλοδαπών, όμως, είτε πρόκειται για μετανάστες είτε για πρόσφυγες, παρουσιάζει ιδιαίτερες προκλήσεις και διαφοροποιείται από την προστασία που απολαμβάνουν οι Έλληνες πολίτες. Η άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων, τα οποία συνδέονται άμεσα με τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή, περιορίζεται γενικά στους Έλληνες πολίτες. Επιπλέον, εντοπίζεται σημαντική διαφοροποίηση αναφορικά με τα κοινωνικά δικαιώματα των αλλοδαπών, καθώς στη νομική θεωρία σημειώνεται διαφωνία για το εάν οι αλλοδαποί εντάσσονται στο προστατευτικό πεδίο αυτών ή όχι.

Για την κατανόηση του προστατευτικού πεδίου των συνταγματικών δικαιωμάτων στη νομική θεωρία κατά την παραδοσιακή διάκριση του George Jellinek (Kelly, 2004) τα δικαιώματα διακρίνονται σε ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά. Βέβαια η διάκριση αυτή δεν είναι πάντοτε

σαφής καθώς κάποια δικαιώματα έχουν διττό χαρακτήρα, ενώ παράλληλα παρατηρείται σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ τους. Εκτός αυτής της διάκρισης ορισμένα δικαιώματα λόγω της φύσης τους και του τελεολογικού σκοπού τους χαρακτηρίζονται ως θεμελιώδη και αυτά απολαμβάνουν όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως των ιδιαίτερων κοινωνικοπολιτικών, θρησκευτικών, φυλετικών και λοιπών χαρακτηριστικών που τους περιβάλλουν.

Τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι εκείνα τα οποία απολαμβάνει κάθε άνθρωπος που διαμένει στην ελληνική επικράτεια ανεξαρτήτως της ιθαγένειας του ή της νομιμότητας διαμονής του⁵. Τέτοια δικαιώματα είναι η αξία του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος), η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 παράγραφος 1 του Συντάγματος), η προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας, καθώς και η προσωπική ελευθερία.

Σύμφωνα με το άρθρο 28, εδάφιο α' παράγραφος 1, του Συντάγματος, οι νόμοι και συμβάσεις που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως έχουν συμφωνηθεί σε διεθνές επίπεδο και έχουν επικυρωθεί από την Ελλάδα με σχετικά νομοθετήματα, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν οποιασδήποτε άλλης αντίθετης διάταξης νόμου. Στο εδάφιο β' της παραγράφου 1 του ίδιου άρθρου ορίζεται ότι η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας. Η αμοιβαιότητα βέβαια αναφέρεται στο πεδίο προστασίας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την έννοια ότι τα κράτη οφείλουν να σέβονται τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα ανεξαρτήτως του τι πράττουν τα υπόλοιπα κράτη.

Ελληνική νομοθεσία για μετακινούμενους πληθυσμούς

Από τις αρχές της δεκαετίας τους 1990 οι αυξημένες μεταναστευτικές ροές προς τη χώρα δημιούργησαν την ανάγκη νομοθετικής ρύθμισης της εισόδου και διαμονής πολιτών τρίτων χωρών. Το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς (Ν.4310/1929) ρύθμιζε τα ζητήματα της εγκατάστασης, εργασίας και απέλασης των αλλοδαπών (Χατζή, 2004) δεν ήταν ωστόσο ικανοποιητικό για τη διαχείριση της αυξημένης ροής που είχε αρχίσει να σημειώνεται. Ήδη από τη δεκαετία του 1970 η Ελλάδα βρισκόταν αντιμέτωπη με μετανάστες οι οποίοι ελλείπει κατάλληλης νομοθετικής πρόβλεψης ζούσαν σε καθεστώς παρατυπίας (Παπαθεοδώρου, 2015). Εξ αιτίας αυτού ο νόμος του 1929 τροποποιήθηκε με το Ν.1975/1991, ο οποίος

---

⁵Στις περιπτώσεις αυτές ο συντακτικός νομοθέτης για να προσδιορίσει το υποκείμενο του δικαιώματος κάνει χρήση φράσεων όπως «καθένας», «όλοι», «κανένας» και λοιπά.

θέσπιζε ρυθμίσεις για τη παράτυπη μετανάστευση και περιείχε αρκετές διατάξεις αστυνομικής φύσεως που, όμως, δεν κατέστησαν ικανές να αντιμετωπίσουν τις πραγματικές συνθήκες.

Στη διάρκεια των επόμενων ετών πραγματοποιήθηκαν αρκετές τροποποιήσεις στο σχετικό νομοθέτημα. Οι Ν.2910/2001, Ν.3010/2002, Ν.3068/2002 και Ν.3074/2002, ρύθμιζαν την είσοδο, τον έλεγχο και τη διαμονή με άδειες παραμονής μικρής διάρκειας, ενώ για μεγαλύτερα διαστήματα οι άδειες δίνονταν κυρίως για εργασία ή σπουδές. Ο Ν.2910/2001 περιείχε μια διάταξη που αφορούσε την άδεια παραμονής αθλητών, προπονητών, μελών Διοικητικών Συμβουλίων εταιρειών και πνευματικών δημιουργών (άρθρο 34). Παράλληλα, απαγορευόταν η είσοδος συγκεκριμένων κατηγοριών, όπως αλλοδαπών κληρικών που δεν ανήκαν στο ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, ενώ για άλλες κατηγορίες απαιτούνταν ειδικές άδειες, όπως οι επιστημονικοί ερευνητές. Όπως γίνεται αντιληπτό, ο αριθμός των νόμων ήταν μεγάλος και καθιστούσε δυσχερή την είσοδο και παραμονή στην ελληνική επικράτεια. Όμως, κάτι το οποίο ρυθμίζονταν λεπτομερώς ήταν όλες οι μορφές απέλασης (δικαστική, διοικητική) και έκδοσης αλλοδαπού. Οι ρυθμίσεις αυτές επικρίθηκαν για την πολυπλοκότητα, αλλά κυρίως την κατασταλτική φιλοσοφία και την ανελαστικότητά τους (ΕΜΜΕΔΙΑ & Κόντης, 2009).

Αργότερα, τα θέματα παραμονής των αλλοδαπών ρυθμίστηκαν με το Ν.3386/2005 καθώς και από διμερείς συμβάσεις μεταξύ Ελλάδας και τρίτων χωρών. Το νομοθέτημα αυτό αναφερόταν με περισσότερη λεπτομέρεια και επιείκεια στην είσοδο και τη διαμονή, ενώ για πρώτη φορά εισήχθησαν διατάξεις για την κοινωνική ένταξη και την ασφάλεια των δικαιωμάτων, ενώ για πρώτη φορά εισήχθησαν διατάξεις που αναφέρονταν στην κοινωνική ένταξη των αλλοδαπών (Παπαθεοδώρου, 2005). Με το νόμο αυτό σημειώνεται μια πρώτη νύξη στους μετανάστες δεύτερης γενιάς και επιχειρείται ευνοϊκότερη αντιμετώπιση της οικογενειακής επανένωσης, ενσωματώνοντας την Οδηγία 2003/86/EK (Συνήγορος του Πολίτη, 2009). Ο Ν.3386/2005, όπως και οι προηγούμενοι, υπέστη πολυάριθμες τροποποιήσεις και συμπληρώσεις, ενώ ενσωματώθηκαν σε αυτόν ευρωπαϊκές οδηγίες, μέσω προεδρικών διαταγμάτων και υπουργικών αποφάσεων.

Πριν τη θέσπιση του κώδικα μετανάστευσης και κοινωνικής ένταξης το μεταναστευτικό δίκαιο χαρακτηριζόταν από την αποσπασματικότητα του, με πολυάριθμα διάσπαρτα νομοθετήματα, που καθιστούσαν χαώδη τη νομοθεσία για τη μεταναστευτική πολιτική. Στη διάρκεια του 2014 θεσπίστηκε το βασικό νομοθέτημα μεταναστευτικής πολιτικής στη χώρα,

το οποίο και αποτέλεσε την πρώτη συστηματοποιημένη σχετική προσπάθεια. Πρόκειται για τον Κώδικα μετανάστευσης και κοινωνικής ένταξης (Ν.4251/2014), που αφορά τη μεταναστευτική πολιτική και το δίκαιο των αλλοδαπών. Αφορούσε τους μη έχοντες την ελληνική ιθαγένεια, οι οποίοι διαφοροποιούνται αναλόγως με το αν είναι πολίτες κάποιου κράτους μέλους της ΕΕ ή όχι, εάν είναι ομογενείς ή δικαιούχοι διεθνούς προστασίας. Όσοι αλλοδαποί δεν είναι κάτοχοι ιθαγένειας κράτους μέλους της ΕΕ αποκαλούνται πολίτες τρίτης χώρας. Παράλληλα, τυποποιεί μια σειρά αδικημάτων όπως η παράνομη είσοδος και έξοδος ή η υποβολή αυτών, με το τελευταίο να έχει σαφώς βαρύτερη αντιμετώπιση. Όμως, ο νόμος και, ειδικότερα, οι διατάξεις που αφορούν την υποβολή παράνομης εισόδου στη χώρα, είναι ιδιαίτερα ασαφείς και δεν ανταποκρίνονται ικανοποιητικά στα σχετικά ευρωπαϊκά κείμενα, ούτε στις διατάξεις του Συντάγματος. Στην πράξη, έχει χρησιμοποιηθεί συστηματικά από την ελληνική πολιτεία εναντίων εθελοντών/ακτιβιστών (Διεθνής Αμνηστία, 2018), αλλά και προσφύγων (ενδεικτικά: Fallon, 2024).

Ο νόμος του 2014 ίσχυε για περίπου μια δεκαετία, μέχρι την πρόσφατη τροποποίησή του με τον Ν.5038/2023, που τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 2024. Αυτός περιλαμβάνει σε ένα ενιαίο κείμενο όλους τους τίτλους διαμονής που προβλέπονται στην ελληνική νομοθεσία και απλοποιεί τις διάφορες κατηγορίες αδειών διαμονής, ώστε να είναι σύμφωνες με τους ευρωπαϊκούς κανόνες. Παράλληλα, καθιερώνεται ένα σύστημα ηλεκτρονικής υποβολής αιτήσεων για όλους τους τύπους αδειών διαμονής, με στόχο την απλοποίηση και την επιτάχυνση των διαδικασιών για τους πολίτες τρίτων χωρών και περιορίζεται ο αριθμός των δικαιολογητικών που απαιτούνται. Έμφαση δίνεται, επίσης, στο ζήτημα της κάλυψης θέσεων εργασίας από πολίτες τρίτων χωρών, σε τομείς που σημειώνονται ιδιαίτερες ανάγκες στην ελληνική αγορά εργασίας, όπως ο πρωτογενής, ο τουρισμός-επισιτισμός και οι κατασκευές. Βέβαια, όπως σημειώνει η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2023), σημαντικός αριθμός αλλαγών και τροποποιήσεων δεν αιτιολογούνται επαρκώς και κρίνονται προβληματικά. Ενώ ζητήματα έχουν ανακύψει με μια σειρά διατάξεων του νόμου αυτού, όσον αφορά τα προβλήματα που σημειώνονται στο σύστημα ηλεκτρονικής υποβολής αιτήσεων και στο ζήτημα της οικογενειακής επανένωση, μεταξύ άλλων (Georgiou, 2024).

3.2 Ιστορικό πλαίσιο

Η άποψη που συχνά κυριαρχεί είναι ότι η Ελλάδα καθ' όλη τη διάρκεια της νεότερης ιστορίας της υπήρξε κυρίως χώρα προέλευσης μεταναστών. Αυτή η θεώρηση, όπως θα δούμε

και στις ακόλουθες παραγράφους, όχι μόνο δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα, αλλά αποτελεί μια προσπάθεια να αιτιολογηθεί το γεγονός ότι η χώρα είναι πάντα απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει με ικανοποιητικό τρόπο τις εισροές πληθυσμών (Χριστόπουλος, 2024).

3.2.1. Το μεταναστευτικό στην Ελλάδα στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα

Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1921-1922) και η ήττα της Ελλάδας οδήγησαν στη Συνθήκη της Λοζάνης (1923), η οποία προέβλεπε, μεταξύ άλλων, υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Σύμφωνα με την Απογραφή Προσφύγων του Απριλίου του 1923 (ΕΛΣΤΑΤ, 2022), 786.431 πρόσφυγες κατέφθασαν στην Ελλάδα. Σύμφωνα, δε, με την απογραφή του 1928 (Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1935), η οποία θεωρείται περισσότερο αντιπροσωπευτική, ο αριθμός των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή άγγιζε το 1 εκατομμύριο. Η άφιξη των προσφύγων δημιούργησε πρωτοφανείς προκλήσεις για την Ελλάδα. Αν αναλογιστεί κανείς τον πληθυσμό της χώρας το 1920, 5.531.474 (Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1927), πρόκειται για αύξηση του πληθυσμού κατά 12%. Η χώρα, οικονομικά εξουθενωμένη από τον πόλεμο, έπρεπε να εντάξει έναν τεράστιο αριθμό ανθρώπων, παρέχοντάς τους στέγη, τροφή και εργασία. Παράλληλα, η ενσωμάτωση των προσφύγων αποδείχθηκε δύσκολη και χρονοβόρα. Παρά την κοινή γλώσσα και θρησκεία, το χάσμα μεταξύ Ελλαδιτών και προσφύγων ήταν σημαντικό, ιδιαίτερα σε πολιτισμικό επίπεδο (Κορμά, 2021).

Στην κάλυψη των άμεσων αναγκών των προσφύγων συνέβαλλαν κυρίως ιδιωτικές πρωτοβουλίες, διεθνείς (Διεθνές Κίνημα του Ερυθρού Σταυρού και Ερυθράς Ημισελήνου-RCRC, Near East Relief κ.α.), και ελληνικοί οργανισμοί (Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, Ασιατικό Ταμείο για τους Πρόσφυγες κ.α.). Παράλληλα, καταβλήθηκε προσπάθεια στέγασής τους μέσω της επίταξης ακινήτων, αρχικά αυτών που δεν κατοικούνταν, αλλά στη συνέχεια επεκτάθηκε, όπως σημειώνει η Γκιτζελή (Κορμά, 2021) σε «*κατοικούμενα ή οπωσδήποτε χρησιμοποιούμενα ακίνητα*». Το Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ), που ιδρύθηκε τον Δεκέμβρη 1922, ανέλαβε την κατασκευή οικημάτων και την παροχή ειδών πρώτης ανάγκης, μέσω εράνων, δωρεών, και, κυρίως, κρατικών επιχορηγήσεων. Το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων απορροφήθηκε στην κατασκευή προσφυγικών συνοικισμών, σε Παγκράτι, Νέα Ιωνία, Καισαριανή, Βύρωνα, Κοκκινιά. Η λειτουργία του ολοκληρώθηκε τρία χρόνια αργότερα, έχοντας ξεκινήσει τις λειτουργίες της η Επιτροπή Αποκαταστάσεως

Προσφύγων (ΕΑΠ), υπό την εποπτεία της Κοινωνίας των Εθνών. Η ΕΑΠ, επιφορτισμένη με τη διαχείριση δανείου για την κάλυψη των προσφύγων, ολοκλήρωσε το έργο της το 1930.

Κατά τις επόμενες δεκαετίες καταφθάνουν στη χώρα κυρίως ομογενείς από τις περιοχές της Ρουμανίας και της Β. Ηπείρου (δεκαετία 1940), του Κονγκό και της Κωνσταντινούπολης (δεκαετία 1950), την Κύπρο στη διάρκεια την περίοδο της τουρκικής εισβολής και άλλες περιοχές⁶.

Το αμέσως επόμενο σημαντικό κύμα εισδοχής προσφύγων και μεταναστών ξεκινάει στα μέσα της δεκαετίας του 1980, με τη σταδιακή άφιξη των Ποντίων, κυρίως, από περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης. Κατά την πενταετία 1985-1990 εγκαθίστανται στην Ελλάδα περίπου 30.000 Πόντιοι (Σακελλαρόπουλος, 2005), ενώ στις αρχές του 21^{ου} αιώνα ο συνολικός αριθμός τους είχε ανέλθει στις 200.000 (Χριστόπουλος, 2024). Ο Σακελλαρόπουλος (2005), αναφερόμενος στην έρευνα της Κασιμάτη (1992), σημειώνει ότι σύμφωνα τους ίδιους τους ομογενείς, οι βασικοί λόγοι της μετανάστευσής τους προς την Ελλάδα ήταν η μετακίνηση ή ύπαρξη συγγενών τους στη χώρα, η επιθυμία να ζήσουν «στην πατρίδα», η μίμηση άλλων Ποντίων, τα προβλήματα που σημειώνονταν στις περιοχές που κατοικούσαν και η ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον για τα παιδιά τους. Ερχόμενοι στη χώρα, όμως, αντιμετώπισαν σημαντικά προβλήματα στην ένταξή τους. Σύμφωνα, πάλι, με τον Σακελλαρόπουλο (2005), πολλοί από αυτούς δεν γνώριζαν την ελληνική γλώσσα, στοιχείο που εμπόδιζε σημαντικά κάθε προσπάθεια ενεργούς συμμετοχής στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας. Παράλληλα, αντιμετώπισαν σημαντικές δυσκολίες στην εύρεση εργασίας, καθώς και αξιοπρεπούς στέγασης, που οδήγησαν στην ανασφάλεια και στην περιθωριοποίησή τους. Πάρα ταύτα, λήφθηκαν ορισμένα υποστηρικτικά μέτρα για τους «παλιννοστούντες», όπως χαρακτηρίζονταν οι ομογενείς προερχόμενοι από τις χώρες της Σοβιετικής Ένωσης (Malamidis, 2023). Ειδικότερα, τα μέτρα αυτά αφορούσαν στην χορήγηση ιθαγένειας, στην καταβολή μιας εφάπαξ χρηματικής ενίσχυσης κατά την άφιξή τους στη χώρα και, ανά περίπτωση, έκτακτων οικονομικών βοηθημάτων, καθώς και τη λειτουργία τάξεων υποδοχής στα σχολεία, για την εκμάθηση της νεοελληνικής γλώσσας. Τέλος, το 1990 ιδρύεται το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (ΕΙΥΑΑΠΟΕ), ενώ σταδιακά καταβλήθηκαν προσπάθειες για την επίλυση του ζητήματος της στεγαστικής επισφάλειας.

---

⁶ https://refugeesingreece.gr/anthologio_tekmiriwn/

Κατά τη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας ο αριθμός των μεταναστών αυξήθηκε σημαντικά. Οι εισροές πληθυσμών από περιοχές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης συνεχίζονται, ενώ άρχισαν να καταφθάνουν και από χώρες όπως η Αλβανία, η Βουλγαρία, η Ρουμανία και άλλες. Οι χώρες αυτές, μεταβαίνοντας από το καθεστώς του σοσιαλισμού προς τον καπιταλισμό, βρίσκονταν αντιμέτωπες με σημαντικές αλλαγές, προβλήματα και, γενικότερα, υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης. Η πλειονότητα των πληθυσμών που προέρχονταν από τις χώρες αυτές ήταν νεαρής ηλικίας, με στόχο την εύρεση εργασίας και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου τους. Όμως, η αντιμετώπιση που είχαν από την ελληνική πολιτεία ήταν σαφώς διαφορετική από αυτή των παλιννοστούντων (Malamidis, 2023· Χριστόπουλος, 2024). Η χώρα τους αντιμετώπισε ως προσωρινούς εργάτες για ευκαιριακή απασχόληση σε θέσεις που δεν καλύπτονταν από γηγενείς. Η πολιτεία επέδειξε αδιαφορία στην ενασχόλησή της με την νομιμοποίησή και ένταξη αυτών στην ελληνική κοινωνία και, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, τους αντιμετώπιζε ως εγκληματίες, οι οποίοι συλλαμβάνονταν και απελαύνονταν. Χαρακτηριστικές ήταν, άλλωστε, οι λεγόμενες «επιχειρήσεις σκούπα» της αστυνομίας, με τη μαζική σύλληψη και απέλαση μεταναστών (Αμίτσης & Λαζαρίδη, 2001).

Με στόχο να θέσει υπό έλεγχο την εισροή μεταναστών η ελληνική κυβέρνηση σύναψε συμφωνίες με την Αλβανία και τη Βουλγαρία, ενώ ξεκίνησε την εφαρμογή ενός συστήματος νομιμοποίησης των μεταναστών, που έως τότε χαρακτηρίζονταν παράνομοι. Ειδικότερα, το σύστημα αυτό αφορούσε την έκδοση, αρχικά, της Κάρτας Προσωρινής Παραμονής και στη συνέχεια της Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας («Πράσινη Κάρτα»). Όπως σημειώνεται από τους Αμίτση και Λαζαρίδη (2001) το συγκεκριμένο σύστημα παρουσίασε σημαντικά προβλήματα, είτε λόγω της αδυναμίας έκδοσης όλων των απαραίτητων εγγράφων ή της περιορισμένης γνώσης της ελληνικής γλώσσας από τη μεριά των μεταναστών, αλλά και την ανεπάρκεια ή τις κερδοσκοπικές προθέσεις των υπαλλήλων των σχετικών υπηρεσιών.

Με το πέρασμα στη νέα χιλιετία, οι εισροές μεταναστών συνεχίζονται, η πλειονότητά τους προέρχεται από την Αλβανία, ενώ αρχίζουν να καταφθάνουν από τη βόρεια Αφρική, τη Μέση Ανατολή και άλλες χώρες της Ασιατικής ηπείρου (Πακιστάν, Γεωργία κλπ). Οι προσπάθειες της ελληνικής πολιτείας για την στήριξη και ένταξη των ανθρώπων αυτών παρέμεναν ανύπαρκτες. Στη διάρκεια του 2001, βέβαια, σημειώνονται κάποιες αλλαγές στο νομικό πλαίσιο για την μετανάστευση, όπως η μεταβίβαση της ευθύνης για τα ζητήματα μετανάστευσης από την αστυνομία στο Υπουργείο Εσωτερικών, τη δημιουργία περιφερειακών γραφείων μετανάστευσης, τη δυνατότητα οικογενειακής επανένωσης (υπό

προϋποθέσεις) και δίνοντας την ευκαιρία γεωργικής εποχικής απασχόλησης πολιτών τρίτων χωρών. Πάρα ταύτα, οι μετανάστες που κατέφθαναν στην Ελλάδα παρέμεναν απροστάτευτοι απέναντι σε φαινόμενα μισαλλοδοξίας και ρατσισμού, ενώ απουσίαζε οποιαδήποτε ουσιαστική προσπάθεια ένταξης. Η έκδοση άδειας διαμονής ήταν η μοναδική, ουσιαστικά, ενταξιακή πολιτική προς αυτούς, μέσα από λαβυρινθώδεις γραφειοκρατικές διαδικασίες, τόσο για την έκδοση, όσο και για την ανανέωση αυτών των αδειών. Αυτό, θα μπορούσε να υποστηριχθεί, γινόταν με στόχο την αποθάρρυνση των μεταναστών και προσφύγων από τη σχετική διαδικασία (Malamidis, 2023).

3.2.2. Το μεταναστευτικό από το 2010 μέχρι και σήμερα

Στη διάρκεια των τελευταίων δεκαεσσάρων ετών έχουν σημειωθεί αρκετές αλλαγές αναφορικά με το μεταναστευτικό στην Ελλάδα. Στη διάρκεια των πρώτων χρόνων μετά το 2010, η οικονομική κρίση, η υψηλή ανεργία και οι περικοπές των κοινωνικών παροχών είχαν οδηγήσει τόσο τους γηγενείς, όσο και τους μετανάστες που διέμεναν και εργάζονταν στη χώρα, σε ιδιαίτερα δύσκολες καταστάσεις (Civiliste, 2022). Ειδικότερα για τους μετανάστες και πρόσφυγες, η αδυναμία εύρεσης σταθερής εργασίας αποτελούσε σημαντικό εμπόδιο, τόσο για τη διαβίωση, όσο και για την έκδοση ή ανανέωση της άδειας διαμονής τους (Malamidis, 2023). Στη διάρκεια του 2013, ακολουθώντας την οδηγία της ΕΕ η οποία ζητούσε από όλα τα κράτη-μέλη να προχωρήσουν στη κατάρτιση στρατηγικών για την ένταξη πολιτών τρίτων χωρών (European Commission, 2010), δημοσιεύεται η πρώτη Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη Πολιτών Τρίτων Χωρών, από το Υπουργείο Εσωτερικών. Η Εθνική, αυτή, Στρατηγική, αφορούσε στον προγραμματισμό κυβερνητικών δράσεων για το σύστημα πρώτης υποδοχής και ασύλου, τα προ-αναχωρησιακά κέντρα κράτησης, τις επιστροφές και τον έλεγχο των συνόρων (Σουλτάνη, 2018). Ουσιαστικά, τα σημεία που αναπτύσσονται φαίνεται ότι όχι μόνο δεν αφορούσαν στην ένταξη, αλλά είχαν αποκλειστικά σχεδόν αποτρεπτικό χαρακτήρα.

Στη συνέχεια, από τον Μάιο 2015 μέχρι και τον Μάρτιο 2016 η Ελλάδα έρχεται αντιμέτωπη με την εισροή σχεδόν ενός εκατομμυρίου μεταναστών και προσφύγων, αριθμός πρωτοφανής για τα δεδομένα της χώρας⁷. Κατά τη διάρκεια του διαστήματος αυτού η Ελλάδα αποτελούσε

---

⁷Ενδεικτικά, μπορεί να σημειωθεί ότι ο αριθμός των πολιτών τρίτων χωρών που είχε επίσημα καταγραφεί στη διάρκεια του 2014 ήταν 8.551 άτομα (Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής, 2014), ενώ σύμφωνα με την UNHCR (2015) και για το ίδιο έτος ήταν 43.500 άτομα. Σύμφωνα, πάλι, με την UNHCR (2016) ο αριθμός των αφίξεων στην Ελλάδα από τις αρχές του 2015 μέχρι και τις 14 Μαρτίου 2016 είχε αγγίξει το 1.000.357 άτομα.

σημείο διέλευσης προς τις χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης. Κατά την περίοδο αυτή δεν σημειώνεται καμία ουσιαστική κρατική μέριμνα ή παρέμβαση προς υποστήριξη των πληθυσμών που κατέφθαναν με κάθε δυνατό τρόπο στη χώρα. Αυτό, εν μέρει ήταν αναμενόμενο, καθώς στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας βρισκόταν η οικονομικής κρίση. Παράλληλα, όμως, το ζήτημα των προσφυγικών εισροών αντιμετωπιζόταν ως κάτι προσωρινό. Την ίδια στιγμή, πάντως, η κεντρική πολιτική επιλογή ήταν να μην απωθήσουν ή επιστρέψουν κανέναν (Χριστόπουλος, 2024).

Τον Μάρτιο 2016 λαμβάνει χώρα η Συμφωνία της ΕΕ με την Τουρκία και το κλείσιμο των βόρειων συνόρων της Ελλάδας, οδήγησαν στον εγκλωβισμό χιλιάδων ανθρώπων. Ουσιαστικά, στόχος ήταν η μείωση των ροών από την ανατολική Μεσόγειο στη Ελλάδα και, εν συνεχεία, στην ΕΕ. Τα κύρια σημεία της Συμφωνίας αυτής ήταν η ενίσχυση των ελέγχων των συνόρων μεταξύ Τουρκίας και ΕΕ (ουσιαστικά Ελλάδας), επιστροφή στην Τουρκία όσων δεν δικαιούνταν άσυλο και η παροχή οικονομικής στήριξης από την ΕΕ προς την Τουρκία. Η εν λόγω Συμφωνία καθώς και το κλείσιμο της λεγόμενης «βαλκανικής διαδρομής» που οδηγούσε τους πληθυσμούς των προσφύγων προς τη δυτική Ευρώπη, πραγματοποιήθηκαν στη διάρκεια του ίδιου μήνα και αποτέλεσαν κομβικής σημασίας γεγονότα. Ουσιαστικά, συνέβαλλαν στη μετατροπή της Ελλάδας από χώρα διέλευσης σε χώρα προορισμού (ή εγκλωβισμού).

Τον Μάρτιο του 2016, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην ίδρυση του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής (Π.Δ. 123/2016), στο οποίο μεταφέρθηκαν από το Υπουργείο Εσωτερικής Πολιτικής και Ανασυγκρότησης όλες εκείνες οι υπηρεσίες που άπτονταν με τη μετανάστευση, τη διεθνή προστασία και το άσυλο. Επιπλέον, άρχισαν να σημειώνονται αλλαγές για τον έλεγχο των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών. Οι πρόσφυγες και μετανάστες που εισέρχονταν, πλέον, στη χώρα καλούνταν να υποβάλουν άμεσα αίτημα διεθνούς προστασίας, αλλιώς κινδύνευαν με επαναπροώθηση στην Τουρκία (Malamidis, 2023). Μέχρι την ολοκλήρωση της εξέτασης του αιτήματός τους, ήταν υποχρεωμένοι να διαμένουν στα υπερπλήρη Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (KYT ή HotSpot) των νησιών του ανατολικού και βόρειου Αιγαίου, όπου κατά τις 25 πρώτες ημέρες τελούσαν υπό καθεστώς περιορισμού της ελευθερίας τους και στη συνέχεια υπό γεωγραφικό περιορισμό⁸. Τα KYT ξεκίνησαν σταδιακά να λειτουργούν, αρχικά τον Οκτώβριο του 2015 στη Λέσβο και

---

⁸ Ο γεωγραφικός περιορισμός αφορά την απαγόρευση μετακίνησης των αιτούντων άσυλο προς την ηπειρωτική χώρα.

στη συνέχεια σε Χίο, Σάμο, Λέρο και, τέλος, τον Ιούνιο του 2016 στην Κω (EPRS, 2018). Ενδεικτικά, ενώ η δυναμικότητα όλων των KYT τον Μάιο του 2018 ήταν 6.458 άτομα, διέμεναν σε αυτά περισσότερα από 15.000 άτομα (EPRS, 2018). Ο συνωστισμός οφειλόταν όχι μόνο στις αυξημένες εισροές, αλλά και στη χρονοβόρα εξέταση των αιτήσεων ασύλου (Malamidis, 2023· Οικονομακίς, 2018). Αξίζει να σημειωθεί ότι όσοι είχαν εισέλθει στην Ελλάδα πριν τον Μάρτιο του 2016, αλλά δεν είχαν προλάβει να αποχωρήσουν, μεταφέρθηκαν είτε στα KYT, είτε σε δομές προσωρινής φιλοξενίας στην ηπειρωτική χώρα (The Guardian, 2016), όπου κλήθηκαν να υποβάλουν αίτημα διεθνούς προστασίας για να αποφύγουν την επιστροφή τους στην Τουρκία.

Από το 2019 μέχρι σήμερα έχουν σημειωθεί σημαντικές αλλαγές στην αντιμετώπιση αιτούντων άσυλο, προσφύγων και μεταναστών. Αρχικά, σε συνέχεια των εκλογών που πραγματοποιήθηκαν στη διάρκεια του έτους αυτού, η νέα κυβέρνηση προέβη στην κατάργηση του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής, περνώντας τις δικαιοδοσίες του στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Μέχρι το τέλος του 2021 διαπιστώθηκε ότι ο όγκος και η φύση των εργασιών που καλούνταν να διεκπεραιώσουν ήταν ιδιαίτερα απαιτητικός οδηγώντας, τον Ιανουάριο του 2022, στην ίδρυση του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου (ΥΜΑ). Στη διάρκεια του 2021 σημειώνεται η έναρξη λειτουργία της πρώτης Κλειστής Ελεγχόμενης Δομής (ΚΕΔ) στη Σάμο. Συγκεκριμένα, η δομή αυτή, που κατασκευάστηκε με χρηματοδότηση της ΕΕ, τοποθετούσε τους αιτούντες άσυλο στο περιθώριο, μακριά από τις τοπικές κοινότητες, σε συνθήκες ελέγχου, παρακολούθησης και περιορισμού (ΕΣΠ, 2021). Παρά τις δριμείς κριτικές που ασκήθηκαν για την ΚΕΔ Σάμου, σταδιακά όλες οι δομές των νησιών του Αιγαίου μετατράπηκαν σε κλειστές. Παράλληλα, ιδρύθηκαν KYT στην ηπειρωτική Ελλάδα, ειδικότερα στη Μαλακάσα και στα Διαβατά, ενώ συνεχίστηκε η λειτουργία του KYT Φυλακίου στον Έβρο. Πέρα από τα ΚΕΔ και τα KYT⁹, συνεχίστηκε η λειτουργία των προσωρινών δομών φιλοξενίας¹⁰, ακολουθώντας και εδώ τις τακτικές ελέγχου και επιτήρησης. Φυσικά, η διαμονή σε αυτές της δομές παρέχεται μέχρι και την ολοκλήρωση της εξέτασης του αιτήματος διεθνούς προστασίας. Με την ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής οι άνθρωποι έχουν στη διάθεσή τους 30 ημέρες εντός των οποίων οφείλουν να αποχωρήσουν. Σε κάθε περίπτωση, το χρονικό αυτό διάστημα είναι ιδιαίτερα σύντομο, ενώ κάτι το οποίο ενισχύει τη δυσχερή θέση στην οποία βρίσκονται οι άνθρωποι

---

⁹<https://migration.gov.gr/ris/perifereiakes-monades/kyt-domes/>

¹⁰<https://migration.gov.gr/ris/perifereiakes-monades/domes/>

αυτοί είναι η απουσία ενός υποστηρικτικού πλαισίου και καθοδήγησης προς την ένταξή τους στην τοπική κοινωνία.

Η πολιτική που ακολουθείται, κατά κανόνα, από την Ελλάδα είναι αυτή της αποτροπής και του παραδειγματισμού απέναντι σε πρόσφυγες και μετανάστες. Αυτή η προσέγγιση, φαίνεται ότι πλέον εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ευρωπαϊκών πολιτικών, με το νέο PACT (2024), το οποίο ψηφίστηκε τον Απρίλιο του 2024 και επικεντρώνεται στην αποτροπή και τον έλεγχο (RSA, 2024α· Μουζουράκης, 2024· Χριστόπουλος, 2024). Επιπλέον, τονίζεται ότι το PACT συνιστά μια οπισθοδρόμηση (Μουζουράκης, 2024) στον τομέα του ασύλου και των όσων είχαν επιτευχθεί σε αυτόν κατά τη διάρκεια των τελευταίων είκοσι ετών. Τέλος, ιδιαίτερη εντύπωση κάνει το γεγονός ότι οι κανόνες του ουσιαστικά παραβιάζουν το ενωσιακό, αλλά και το διεθνές δίκαιο (Μουζουράκης, 2024· Χριστόπουλος, 2024).

3.3 Ο ρόλος των ΜΚΟ στην Ελλάδα της προσφυγικής κρίσης

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2010 ο ρόλος των ΜΚΟ στην Ελλάδα ήταν περιορισμένος, καθώς το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον δεν ευνοούσε την ανάπτυξή τους. Βέβαια, από τη δεκαετία του 1990 είχε ξεκινήσει η σταδιακή επέκταση τους εξαιτίας, κυρίως, των ευρωπαϊκών επιδοτήσεων. Πάρα ταύτα, η πρόσληψή τους από την ελληνική κοινωνία ήταν αρνητική, κάτι το οποίο διατηρήθηκε για σημαντικό χρονικό διάστημα (Valvis, Petropoulos, Kaisari & Huliaras, 2021). Ακόμη και στα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης, οι ΜΚΟ είχαν περιορισμένο ρόλο. Αντίθετα, την ίδια περίοδο, αναπτύχθηκαν δυναμικά συλλογικές δράσεις αλληλεγγύης, όπως άτυπα δίκτυα, οργανώσεις βάσης και εγχειρήματα που βασίζονταν στα αιτήματα των κινημάτων της εποχής. Καθώς η κρίση αυτή βάθαινε, κρατικές παροχές και πρόνοια υποχωρούσαν όλο και περισσότερο, δημιουργώντας ένα σημαντικό κενό, το οποίο καλύφθηκε τόσο από τα εναλλακτικά εγχειρήματα, όσο και από ΜΚΟ (Tzifakis & Valvis, 2023), οι οποίες απουσία κρατικής επιχορήγησης και ελέγχου, δρούσαν με σημαντικό βαθμό ανεξαρτησίας.

Η εμπλοκή των ΜΚΟ στην προσφυγική κρίση δεν ήταν άμεση, με ουσιαστική παρουσία μετά το κλείσιμο της «Βαλκανικής διαδρομής» και τη Συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας το 2016. Η πολιτεία, απροετοίμαστη και με ανεπαρκείς πόρους, αναγκάστηκε να στηριχθεί σε αυτές, για τη λειτουργία των ΚΥΤ στα οποία συγκεντρώνονταν οι νεοαφιχθέντες και των οποίων ο πληθυσμών αυξανόταν με γρήγορο ρυθμό. Οι ΜΚΟ κάλυψαν κενά κυρίως με την παροχή

ανθρώπινου δυναμικού, την διαδικαστική υποστήριξη των υπηρεσιών καταγραφής και ασύλου, αλλά και την παροχή υλικών πόρων (όπως φάρμακα, ρούχα κλπ.). Κατά αυτόν τον τρόπο «κανονικοποιείται» η παρουσία τους, όπως σημειώνεται από τους Valvis et.al. (2021). Το γεγονός ότι η χρηματοδότηση των οργανώσεων αυτών ήταν μέσω διεθνών (UNHCR), ευρωπαϊκών πόρων και ιδιωτικών κεφαλαίων, αλλά και η απουσία ενός εθνικού ρυθμιστικού πλαισίου, αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες για την αύξηση του αριθμού των ΜΚΟ που δραστηριοποιούνταν στο προσφυγικό. Η έλλειψη ενός σαφούς ρυθμιστικού πλαισίου επέτρεψε στις ΜΚΟ να δρουν με μεγάλη αυτονομία και, συχνά, βασίζονταν στις ατομικές ηθικές αρχές των εργαζομένων τους, στη βάση της ανθρώπινης προσέγγισης και υποστήριξης. Αυτό, όμως, φαίνεται ότι δεν ήταν αρκετό για την αποφυγή σημαντικών ελλείψεων ή και λαθών, όπως διαπίστωσε και η γράφουσα κατά την εργασία της σε ένα από τα ΚΥΤ των νησιών του Αιγαίου την περίοδο 2016-2017.

Η προσφυγική κρίση στην Ελλάδα οδήγησε σε μια σταδιακή αύξηση της παρουσίας διεθνών οργανώσεων, με την UNHCR να αποτελεί εξαίρεση λόγω της πρότερης εμπλοκής της. Οργανισμοί όπως οι Oxfam, International Rescue Committee (IRC), RCRC/IFRC, Νορβηγικό και Δανέζικο Συμβούλιο Προσφύγων (NRC και DRC, αντίστοιχα) και άλλες, έφεραν σημαντική εμπειρία και πόρους. Αν και αναπτύχθηκαν συνεργασίες με ελληνικές ΜΚΟ και φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως αναδεικνύεται από τη μελέτη των Valvis et.al. (2021), οι προκλήσεις στη συνεργασία και η έλλειψη κεντρικού συντονισμού αποτέλεσαν συχνά εμπόδια στην αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων.

Ειδικότερα, όσον αφορά την εφαρμογή των ενταξιακών και, ειδικότερα, στεγαστικών προγραμμάτων η συμμετοχή των ελληνικών ΜΚΟ ήταν κυρίως επιτελεστική. Κατά αυτόν τον τρόπο αποκτούσαν εύκολη πρόσβαση σε πηγές χρηματοδότησης και είχαν την ευκαιρία να διασυνδεθούν με διεθνείς οργανισμούς. Επί της ουσίας, όμως, η διασύνδεση αυτή ήταν αρκετά περιορισμένη, καθώς η πλειονότητα των διεθνών οργανισμών προτιμούσε να συνεργάζεται με άλλους διεθνείς οργανισμούς και δημοτικούς ή δημόσιους φορείς (Valvis et.al., 2021). Βέβαια, επιδιώκοντας συνεργασία με τους διεθνείς οργανισμούς, πολλές ελληνικές ΜΚΟ βελτίωσαν αισθητά τον τρόπο διοίκησης, λήψης αποφάσεων και παρακολούθησης των προγραμμάτων τους, προσαρμοζόμενες στις απαιτήσεις των πρώτων. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί η σταδιακή αλλαγή της στάσης των ελληνικών οργανώσεων στον τρόπο αντιμετώπισης των αιτούντων άσυλο, από αυτή της ανθρώπινης προσέγγισης που βασιζόταν στο ηθικό πλαίσιο του κάθε εργαζόμενου, σε αυτή της εξυπηρέτησης ωφελούμενων.

3.4 ΚΚ και υποστήριξη προσφύγων στην Ελλάδα μεταξύ 2015 και 2023

Τα κινήματα αλληλεγγύης και υπεράσπισης των δικαιωμάτων των προσφύγων και μεταναστών δεν ήταν κάτι που παρουσιάστηκε πρώτη φορά στην Ελλάδα κατά την κορύφωση των προσφυγικών ροών (2015-2016). Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε την Κίνηση Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών/στριών¹¹ (Πάτρα), το Κοινωνικό Κέντρο-Στέκι Μεταναστών¹² (Θεσσαλονίκη), το Στέκι Μεταναστών – Κοινωνικό Κέντρο¹³ (Αθήνα), με κάποια από αυτά να παραμένουν ενεργά μέχρι σήμερα. Σίγουρα, όμως, δεν υπήρχε η ίδια ένταση που σημειώνεται στη διάρκεια της περιόδου 2015-2016 και εξής.

Από την έναρξη των προσφυγικών ροών προς τη χώρα, μέχρι και το κλείσιμο του βόρειου συνόρου της Ελλάδας και τη Συμφωνία ΕΕ – Τουρκίας, ολόκληρη η ελληνική κοινωνία είχε σταθεί αλληλέγγυα προς τους μετακινούμενους αυτούς πληθυσμούς (Oikonomakis, 2018· Demir, 2023). Τον Σεπτέμβρη του 2015 η συγκλονιστική εικόνα του μικρού Alan Kurdi¹⁴ κάνει τον γύρω του κόσμου, και οδηγεί στην κατακόρυφη αύξηση των εθελοντών και αλληλέγγυων προς την Ελλάδα, αλλά και τη γείτονα χώρα. Οι αλληλέγγυοι, δηλαδή όλοι όσοι εξέφραζαν με ποικίλους τρόπους την αλληλεγγύη τους προς τους πρόσφυγες, προέρχονται πλέον, όχι μόνο από την Ελλάδα, αλλά και από χώρες του ανεπτυγμένου κόσμου, όπως η Αγγλία, η Γαλλία, η Γερμανία, οι ΗΠΑ, οι σκανδιναβικές χώρες (Amnesty International, 2015).

Ο Μάρτιος του 2016 αποτελεί ορόσημο για τα αλληλέγγυα εγχειρήματα, σύμφωνα με πολλούς (Oikonomakis, 2018· Fotaki, 2022· Malamidis, 2023). Μέχρι τότε, οι ροές των προσφύγων και μεταναστών απλά διέρχονταν από τη χώρα και μέσω της λεγόμενης Βαλκανικής διαδρομής οδηγούνταν στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη. Ο ρόλος των αλληλέγγυων αφορούσε στην υποδοχή και την υποστήριξη των αναγκών των ανθρώπων αυτών. Βρίσκονταν εκεί να προσφέρουν όλα όσα δεν πρόσφερε η πολιτεία, από τη στιγμή της άφιξής τους στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, στη μετακίνησή τους προς την ενδοχώρα μέσω των λιμανιών του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης, μέχρι το βόρειο σύνορο της Ελλάδας, στην Ειδομένη και την αποχώρησή τους από τη χώρα. Παράλληλα, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση στη διάρκεια της πρώτης αυτής περιόδου όχι

¹¹<https://kinisiyperaspisis.blogspot.com/>

¹²<https://socialcenter.espivblogs.net/%cf%84%ce%bf-%cf%83%cf%84%ce%ad%ce%ba%ce%b9/>

¹³https://www.facebook.com/stekimetanaston/?locale=el_GR

¹⁴https://en.wikipedia.org/wiki/Death_of_Alan_Kurdi

μόνο δεν ασκούσε κάποιον περιορισμό ή έλεγχο, αλλά ούτε αντιμετώπιζε εχθρικά τους αλληλέγγυους (Oikonomakis, 2018). Αυτό, βέβαια, μπορεί να αναχθεί στην αδυναμία της ίδιας να διαχειριστεί την ένταση των ροών αυτών, αλλά και στη διαχρονική αδιαφορία που είχε επιδείξει ως προς την ενασχόλησή της με το ζήτημα των εισερχόμενων στη χώρα πληθυσμών (Χριστόπουλος, 2024). Οι συνθήκες υποδοχής ήταν ανεπαρκείς, η παροχή ιατρικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης απύσυχες, ενώ ο εντοπισμός ευάλωτων ατόμων και η παραπομπή τους σε κατάλληλες δομές και υπηρεσίες ελλιπής.

Η αμέσως επόμενη περίοδος που ακολουθεί τον Μάρτιο του 2016 είναι σημαντικά διαφορετική. Το κράτος αναλαμβάνει τον πρωτεύοντα ρόλο στη διαχείριση των προσφυγικών εισροών, με τη ανάλογη βοήθεια από διεθνείς και ευρωπαϊκούς φορείς (Oikonomakis, 2018· Fotaki, 2022· Χριστόπουλος, 2024). Στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, Λέσβο, Χίο, Σάμο, Λέρο και Κω ξεκινούν να λειτουργούν τα ΚΥΤ, όπου παραμένουν υποχρεωτικά όλοι όσοι καταφθάνουν στη χώρα από τα τουρκικά παράλια. Επίσης, επιβάλλεται ο λεγόμενος γεωγραφικός περιορισμός, απαγορεύοντας τη μετακίνηση των αιτούντων άσυλο μέχρι και την ολοκλήρωση της εξέτασης του αιτήματός τους. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η περίοδος αυτή ήταν μακρά και οι άνθρωποι παρέμεναν εγκλωβισμένοι, ουσιαστικά, στα νησιά. Το γεγονός αυτό τους επιβάρυνε τόσο ψυχολογικά, όσο και σωματικά, καθώς οι συνθήκες που επικρατούν είναι ιδιαίτερα άσχημες (ΓΧΣ 2017· RSA, 2024β). Εντός των ΚΥΤ πρόσβαση είχαν μόνο οι ΜΚΟ που συνεργάζονταν με το Υπουργείο Μετανάστευσης, αποκόποντας την πρόσβαση των αλληλέγγυων σε αυτά (Lafazani, 2017). Εξαιτίας του τελευταίου, πολλά από τα αλληλέγγυα εγχειρήματα, που μέχρι εκείνη τη στιγμή λειτουργούσαν χωρίς κάποια τυπική νομική μορφή, κλήθηκαν να αποφασίσουν αν θα αποκτούσαν κάποια νομική μορφή και, κατ' επέκταση θα μπορούσαν να διεκδικήσουν την πρόσβασή τους στα ΚΥΤ, ή όχι (Oikonomakis, 2018). Αν και σε αρκετές περιπτώσεις αποφασίστηκε να μην προχωρήσουν με την επίσημη ίδρυση μιας οργάνωσης, πολλοί αποφάσισαν να κάνουν αυτό το βήμα, με στόχο να συνεχίσουν να υποστηρίζουν τους ανθρώπους εκτός και εντός των ΚΥΤ. Οι ανάγκες, άλλωστε, ήταν μεγάλες, το ίδιο οι ελλείψεις και τα κενά που συνέχιζαν να καλύπτουν (ενδεικτικά: Theodorou, 2018).

Στη διάρκεια της περιόδου αυτή μειώνεται ο αριθμός των Ελλήνων αλληλέγγυων (Oikonomakis, 2018), αλλά από την άλλη η αυξάνονται οι αλληλέγγυοι που κατεύθοναν από χώρες του εξωτερικού. Παράλληλα, το επίκεντρο των δράσεων εκτείνεται πέρα από τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας. Εκεί δηλαδή, όπου συγκεντρώνονταν σημαντικοί αριθμοί προσφύγων και μεταναστών, η οποίοι βρίσκονταν σε

μια κατάσταση «limbo». Στις πόλεις αυτές υπήρχαν ήδη σχετικές κινηματικές δράσεις και εγχειρήματα, όπως αυτά που αναφέρθηκαν πιο πάνω, αποτελώντας ένα σημείο αναφοράς για όλη την κοινότητα, τόσο των αλληλέγγυων, όσο και των ίδιων των προσφύγων-μεταναστών. Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερα σημαντικός αναδεικνύεται ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι καταλήψεις και οι αυτοδιαχειριζόμενοι χώροι. Ειδικότερα, έκαναν την εμφάνισή τους πολλές νέες καταλήψεις με σκοπό τη στέγαση και υποστήριξη των προσφύγων και μεταναστών που κατέφθαναν στα αστικά κέντρα της χώρας χωρίς να έχουν ενταχθεί σε κάποιο στεγαστικό πρόγραμμα και, απουσίας οποιουδήποτε άλλου μέτρου από την πλευρά της πολιτείας, βρίσκονταν αντιμέτωποι με την αστεγία.

Η κατάσταση αυτή δεν άλλαξε σημαντικά μέχρι και το 2019 και την αλλαγή της διακυβέρνησης της χώρας. Η νέα κυβέρνηση έλαβε αυστηρά μέτρα και ακολούθησε πρακτικές περιορισμού και καταστολής των κινημάτων σε πολλά επίπεδα. Η πρόθεση αυτή έγινε φανερή εξ αρχής, με το κλείσιμο πολλών καταλήψεων και κινηματικών χώρων, με προσαγωγές ακτιβιστών και αλληλέγγυων (King & Manoussaki-Adamopoulou, 2019· HRW, 2018) και την γενικότερη κατασταλτική πολιτική που ακολουθήθηκε. Μέσα σε αυτό το κλίμα, το οποίο επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid 19, έγινε φανερή η εξουθένωση όλων των αλληλέγγυων. Άλλωστε, ήταν αναμενόμενο οι συνεχείς διώξεις από την αστυνομία και η κατασταλτική προσέγγιση να οδηγήσουν σε αποθάρρυνση και περιορισμό των δράσεων των ακτιβιστών.

3.5 Ένταξη προσφύγων στην Ελλάδα από το 2015 μέχρι σήμερα

Η ένταξη των προσφύγων στην Ελλάδα ποτέ, ουσιαστικά, δεν αποτέλεσε προτεραιότητα. Μέχρι και το 2015 οι εθνικές μεταναστευτικές πολιτικές περιορίζονταν σε ζητήματα καταστολής και, στην καλύτερη περίπτωση, αφορούσαν τη λήψη ιθαγένειας και την, αδιαμφισβήτητα σπάνια, πολιτογράφηση (Χριστόπουλος, 20214). Παρά ταύτα, με το κλείσιμο του βόρειου συνόρου της χώρας, τη Συμφωνία της ΕΕ με την Τουρκία και την αύξηση του αριθμού των προσφύγων και αιτούντων άσυλο στη χώρα, ορθωνόταν επιτακτικά η ανάγκη για την ανάπτυξη σχετικών προγραμμάτων, πέρα από την απλή διαχείριση των ροών. Όμως, μέχρι και το 2017 δεν είχαν ληφθεί ουσιαστικά μέτρα για την υποστήριξη των διαδικασιών ένταξης και τη στεγαστική υποστήριξη των αιτούντων άσυλο.

3.5.1 Στεγαστικά προγράμματα

Στη διάρκεια του 2017 ξεκινάει η υλοποίηση του προγράμματος **ESTIA** (Emergency Support to Integration and Accommodation) από την UNHCR, με χρηματοδότηση της ΕΕ. Κατ' ουσία πρόκειται για τη διεύρυνση ενός προγράμματος το οποίο πραγματοποιούσε ήδη από το 2015 η UNHCR, το ESTIA, και αφορούσε μόνο όσους αιτούντες άσυλο επρόκειτο να μετεγκατασταθούν σε κάποια άλλη χώρα της ΕΕ, αλλά και ευάλωτα άτομα (UNHCR, 2021· Κουραχάνης, 2023). Το πρόγραμμα της μετεγκατάστασης αφορούσε τις χώρες της ΕΕ και έδινε τη δυνατότητα στους αιτούντες άσυλο σε ένα κράτος μέλος να ταξιδέψουν σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ, όπου και θα εξεταζόταν η σχετική αίτηση¹⁵. Ουσιαστικά, υποστηρίζονταν οι χώρες που υποδέχονταν πρώτες τους αιτούντες άσυλο, κυρίως από Ελλάδα και Ιταλία, καθώς και από Κύπρο, Μάλτα, Γαλλία, Ισπανία, προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Το πρόγραμμα το διαχειριζόταν ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ), από το 2015, που ξεκίνησε, μέχρι την ολοκλήρωσή του το 2022.

Το πρόγραμμα ESTIA ήρθε, κατά κάποιον τρόπο, να υποστηρίξει το πρόβλημα φιλοξενίας και υποστήριξης του ιδιαίτερα μεγάλου αριθμού αιτούντων άσυλο και προσφύγων, οι οποίοι βρίσκονταν στη χώρα. Από το 2017 και εξής το πρόγραμμα απευθυνόταν σε όλους τους αιτούντες άσυλο, με προτεραιότητα στους ευάλωτους και στις οικογένειες (Κουραχάνης, 2023). Χαρακτηριστικά, μέχρι το τέλος Ιουνίου 2020, στο πλαίσιο του προγράμματος στέγασης του ESTIA, είχαν δημιουργηθεί 25.792 θέσεις, δηλαδή 4.646 διαμερίσματα και 8 κτίρια, σε 14 πόλεις και 7 νησιά σε όλη την Ελλάδα (UNHCR, 2020). Αξίζει να σημειωθεί ότι τα διαμερίσματα στα οποία στεγάζονταν οι άνθρωποι βρίσκονταν εντός του αστικού ιστού (UNHCR, 2021), στοιχείο το οποίο μόνο θετικά μπορεί να αξιολογηθεί. Το πρόγραμμα πέρα από τη στέγαση, κάλυπτε ανάγκες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, διερμηνείας και παραπομπής σε υγειονομικές υπηρεσίες. Κατά κύριο λόγο, απευθυνόταν σε ευάλωτα άτομα, καθώς και σε οικογένειες, ενώ συνέχιζε να αφορά όλους όσους πρόκειται να μετεγκατασταθούν. Ένα ακόμα σημαντικό σημείο ήταν η παροχή οικονομικής ενίσχυσης (Cash Assistance) προς τους ωφελούμενους του στεγαστικού προγράμματος. Μέχρι και το 2019 το σχετικό υπουργείο είχε ρόλο εποπτικό, χωρίς να διαδραματίζει ενεργό ρόλο. Το πρόγραμμα σταδιακά από το 2019 περνά στην ευθύνη του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου (ΥΜΑ), κάτι το οποίο ολοκληρώνεται κατά το 2021. Παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των ωφελούμενων ατόμων, κυρίως οικογένειες ή ευάλωτα άτομα, κατά τον Φεβρουάριο του

---

¹⁵<https://eca.iom.int/relocation>

2022 ήταν σημαντικός, περίπου 12.500 (RSA, 2022), ανακοινώθηκε η ολοκλήρωση του προγράμματος μέχρι και το τέλος του ίδιου έτους. Βέβαια, από τον Μάρτιο του 2022 είχε αρχίσει να σημειώνεται σημαντική μείωση του αριθμού των αφίξεων, οδηγώντας στην αποσυμφόρηση των υπερπλήρων KYT και λοιπών δομών φιλοξενίας. Όμως, η μείωση των αφίξεων συνοδεύτηκε από αύξηση των αναφορών και περιστατικών επαναπροωθήσεων, που είναι παράνομες (AIDA & GCR, 2020). Τον Δεκέμβριο του 2022 ολοκληρώθηκε το πρόγραμμα, αναγκάζοντας ευάλωτους ανθρώπους και οικογένειες είτε να μεταφερθούν σε απομακρυσμένα κέντρα φιλοξενίας, είτε να έρθουν αντιμέτωποι με συνθήκες στεγαστικής επισφάλειας, δυσχεραίνοντας την καθημερινότητά τους, αλλά κυρίως την ένταξή τους (MacGregor, 2022· Κουραχάνης, 2023).

Το κλείσιμο του προγράμματος ESTIA, το οποίο είχε υποστηρίξει έναν σημαντικό αριθμό ιδιαίτερα ευάλωτων προσφύγων και αιτούντων άσυλο, αντικατοπτρίζει μια δραστική αλλαγή στην κυβερνητική πολιτική απέναντι στους πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο (Κουραχάνης, 2023· Χριστόπουλος, 2024). Όμως, όπως αποδείχθηκε στη διάρκεια του ίδιου έτους, με την έναρξη της κρίσης και του πολέμου στην Ουκρανία, η αλλαγή της στάσης αυτής ήταν επιλεκτική (Χριστόπουλος, 2024).

Ένα δεύτερο πρόγραμμα ήταν το **FILOXENIA**¹⁶, το οποίο ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2018, με φορέα υλοποίησης τον ΔΟΜ. Ήταν ένα πρόγραμμα προσωρινής φιλοξενίας και υποστήριξης ιδιαίτερα ευάλωτων περιστατικών αιτούντων άσυλο που διέμεναν στα KYT των νησιών. Η διαμονή τους λάμβανε χώρα σε ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις στην ηπειρωτική Ελλάδα. Κατά την πλήρη εφαρμογή του προγράμματος προσέφερε περίπου 6.900 θέσεις φιλοξενίας, σε 72 διαφορετικές ξενοδοχειακές μονάδες. Στόχος ήταν, από τη μια η παροχή ενός ασφαλούς πλαισίου για τους ευάλωτους αυτούς ανθρώπους και, από την άλλη, η αποσυμφόρηση των KYT των νησιών. Όπως άλλωστε μπορεί να διαβάσει κανείς σε σχετική ανάρτηση στην ιστοσελίδα του ΥΜΑ, το συγκεκριμένο πρόγραμμα λειτούργησε ως «προσωρινή λύση»¹⁷ και το FILOXENIA ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 2021.

Ένα ακόμα πρόγραμμα το οποίο αφορά την παροχή στεγαστικής υποστήριξης δίνοντας, όμως, μεγαλύτερη έμφαση στο κομμάτι της ένταξης, είναι το Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection (**HELIOS**). Το HELIOS, σε αντίθεση με το ESTIA, απευθύνεται αποκλειστικά σε αναγνωρισμένους πρόσφυγες. Το πρόγραμμα ξεκίνησε την

¹⁶<https://greece.iom.int/el/temporary-shelter-and-protection-most-vulnerable-migrants-greece-filoxenia>

¹⁷<https://migration.gov.gr/oloklirosi-toy-programmatos-filoxenias-aitoynton-asylo-se-xenodocheia/>

πilotική εφαρμογή του στη διάρκεια του 2018, στους δήμους Λεβαδέων και Θηβαίων¹⁸. Στη διάρκεια του επόμενου έτους ξεκίνησε η κανονική υλοποίηση του προγράμματος, από τον ΔΟΜ, σε συνεργασία με τις εθνικές αρχές και εταίρους υλοποίησης ΜΚΟ. Σύμφωνα με όσα σημειώνονται στη σχετική ιστοσελίδα (ΙΟΜ, χ.χ.), στόχος του προγράμματος είναι από τη μια να ενισχύσει τις προοπτικές ένταξης στην ελληνική κοινωνία των ωφελούμενων αυτού και, από την άλλη, να βοηθήσει τις δημόσιες αρχές στη δημιουργία ενός αποτελεσματικού μηχανισμού ένταξης.

Αναφορικά με τις δράσεις που περιλαμβάνει το HELIOS, αυτές μπορούν να διαχωριστούν σε δύο σκέλη. Το πρώτο αφορά την ανάπτυξη δράσεων υποστήριξης της αυτόνομης διαβίωσης και το δεύτερο την επιδότηση ενοικίου. Το πρόγραμμα HELIOS παρέχει στους ωφελούμενους μια σειρά υπηρεσιών που τους βοηθούν να αποκτήσουν ανεξαρτησία και να ενταχθούν στην κοινωνία. Μέσω του προγράμματος, οι ωφελούμενοι μπορούν να ενοικιάσουν ένα διαμέρισμα, στο δικό τους όνομα, και να λάβουν ένα εφάπαξ οικονομικό βοήθημα για την κάλυψη των αρχικών εξόδων, καθώς και μια μηνιαία επιδότηση ενοικίου για μια συγκεκριμένη περίοδο, μέχρι και 12 μηνών. Το ύψος του εφάπαξ ποσού και της μηνιαίας επιδότησης ποικίλλει ανάλογα με το μέγεθος του νοικοκυριού και σκοπό έχει να εξασφαλίσει την πρόσβαση σε κατάλληλη στέγη για όλους τους ωφελούμενους.

Εκτός από την παροχή οικονομικής στήριξης για την εξασφάλιση στέγης, το πρόγραμμα HELIOS έχει σχεδιαστεί για να βοηθήσει τους ωφελούμενους να ενταχθούν ομαλά στην ελληνική κοινωνία. Για τον σκοπό αυτό, προσφέρει ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης και κατάρτισης διάρκειας έξι μηνών. Αυτό περιλαμβάνει υποχρεωτική παρακολούθηση μαθήματα ελληνικής γλώσσας, διάρκειας 280 ωρών. Επιπλέον, προσφέρεται η δυνατότητα ανάπτυξης δεξιοτήτων απασχόλησης, επαγγελματικού προσανατολισμού και κατανόησης των πολιτισμικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών και πεποιθήσεων της Ελλάδας. Το πρόγραμμα έχει ως στόχο να εξοπλίσει τους ωφελούμενους με τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες για να βρουν εργασία και να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία.

Το πρόγραμμα συνεχίζεται και ουσιαστικά είναι το μοναδικό «κρατικό»¹⁹ ενταξιακό πρόγραμμα που υπάρχει στην Ελλάδα. Παρά όλα αυτά, όπως επισημαίνει ο Κουραχάνης (2023) και μπορεί να επιβεβαιωθεί και από ατομικές επικοινωνίες της γράφουσας με άτομα

---

¹⁸ <https://www.government.gov.gr/parousiasi-programmatos-helios-gia-tin-kinoniki-entaxi-prosfigon-ke-metanaston/>

¹⁹ Το Helios συνεχίζει να υλοποιείται από τον ΔΟΜ, με χρηματοδότηση από κρατικούς και, κυρίως, ευρωπαϊκούς πόρους.

που είχαν εργαστεί στο πλαίσιο του συγκεκριμένου προγράμματος, το HELIOS φέρει σημαντικό σημεία προβληματισμού. Με άλλα λόγια, παρά το γεγονός ότι παρουσιάζεται ως ένα πρόγραμμα που στοχεύει στην κοινωνική ένταξη των προσφύγων, στην πράξη λειτουργεί περισσότερο ως ένα μέτρο διαχείρισης των μεταναστών. Οι παροχές του προγράμματος είναι ιδιαίτερα περιορισμένες και δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Έτσι, η έλλειψη πραγματικών ευκαιριών για ένταξη οδηγούν τους πρόσφυγες σε μια κατάσταση limbo, δηλαδή παρατεταμένης αναμονής και εξάρτησης.

Τα στεγαστικά προγράμματα που αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, όπως το ESTIA, το FILOXENIA και το HELIOS, ανταποκρίθηκαν σε μια επείγουσα ανάγκη, προσφέροντας στέγη και βασικές υπηρεσίες σε χιλιάδες πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο. Ωστόσο, η ανάλυση της πορείας και της εξέλιξης αυτών των προγραμμάτων αποκαλύπτει μια σύνθετη εικόνα, όπου η ανθρωπιστική διάσταση συχνά συγχέεται με την πολιτική διαχείριση των μεταναστευτικών ροών. Το κλείσιμο του προγράμματος ESTIA και οι περιορισμοί του HELIOS υπογραμμίζουν την ευπάθεια τέτοιων πρωτοβουλιών σε αλλαγές στις πολιτικές προτεραιότητες και τη χρηματοδότηση. Παράλληλα, η έλλειψη ενός σταθερού και μακροπρόθεσμου πλαισίου για την ένταξη των προσφύγων, σε συνδυασμό με τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει η χώρα, δημιουργούν σημαντικές προκλήσεις. Η προσπάθεια για την ένταξη των προσφύγων δεν μπορεί να περιορίζεται στη προσωρινή παροχή στέγης και βασικών υπηρεσιών. Απαιτείται μια ολιστική προσέγγιση που να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των προσφύγων για εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, πρόσβαση στην αγορά εργασίας, κοινωνική συμμετοχή και, ιδανικά, λαμβάνει υπόψη της την «ανθρώπινη διάστασή» τους (Τσακηρίδη, 2012), ώστε να μπορέσει να επιτευχθεί ουσιαστική ένταξη, εντός μιας συμπεριληπτικής κοινωνίας.

4. Μεθοδολογία

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να κατανοήσει τις εναλλακτικές πρακτικές στέγασης, ως συστατικού στοιχείου της διαδικασίας κοινωνικής ένταξης, των προσφύγων, που αναδύθηκαν από την έναρξη της λεγόμενης προσφυγικής κρίσης και μετά, στην Ελλάδα και, ειδικότερα, στην Αθήνα. Συγκεκριμένα, εστιάζει στις καταλήψεις προσφύγων, που αναπτύχθηκαν παράλληλα με τα διάφορα θεσμικά προγράμματα. Έχοντας ως βάση όσα αποτυπώθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, επιδίωξη είναι η διερεύνηση της συμβολής των καταλήψεων προσφύγων της Αθήνας, εξετάζοντας τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποια ήταν τα κίνητρα και οι συνθήκες που οδήγησαν στην ανάπτυξη καταλήψεων προσφύγων στην Ελλάδα; Ποιές θεσμικές αδυναμίες ενθάρρυναν την δημιουργία καταλήψεων;
2. Ποια η συμβολή των καταλήψεων προσφύγων στην κοινωνική ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία; Πως συνέβαλλαν προς αυτή την κατεύθυνση; Ειδικότερες διαστάσεις: η δημιουργία κοινωνικών δεσμών και η αλληλεπίδραση με την τοπική κοινότητα.
3. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά και οι λειτουργίες των καταλήψεων προσφύγων στην Αθήνα; Πώς λειτουργούσαν ως χώροι αυτοοργάνωσης; Υπήρχαν συγκεκριμένα όργανα και διαδικασίες; Ποιοι παράγοντες επηρέαζαν τη συμμετοχή στις εσωτερικές διαδικασίες και στη λήψη αποφάσεων;
4. Ποιες προκλήσεις αντιμετώπισαν οι καταλήψεις; Πώς διαμορφώνονται οι σχέσεις στο εσωτερικό των καταλήψεων; Σημειώνονταν σχέσεις εξουσίας εντός τους, ιδιαίτερα μεταξύ προσφύγων και αλληλέγγυων; Σημειώνονταν συγκρούσεις και πως αυτές επιλύονταν;

Και τελικά, το ερώτημα που τίθεται:

5. Ποια διδάγματα μπορούμε να αντλήσουμε από την εμπειρία των καταλήψεων αναφορικά με την ένταξη προσφύγων; Ποια τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να επικουρήσουν στη διαδικασία αυτή και κατά πόσο άπτονται των αρχών της ΚΑΟ;

Για την απάντηση των ερωτημάτων αυτών ακολουθήθηκε μια ποιοτική προσέγγιση, η οποία επέτρεψε τη βαθύτερη κατανόηση των υποκειμενικών εμπειριών, των κοινωνικών διεργασιών και των πολύπλοκων δυναμικών που διαμορφώνονται εντός των καταλήψεων. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας. Εδώ,

αξίζει να σημειωθεί ο σημαντικά περιορισμένος αριθμός αντίστοιχων ερευνών. Ακολούθησε η καταγραφή μιας σειρά καταλήψεων στην Αθήνα και η συλλογή ορισμένων βασικών πληροφοριών (δες σελ 82, Παράρτημα 2). Στη συνέχεια, λαμβάνοντας υπόψη τη θεματική και τα ερευνητικά ερωτήματα, επιλέχθηκε η πραγματοποίηση ημι-δομημένων συνεντεύξεων καθώς, μέσω της άμεσης αλληλεπίδρασης ο ερευνητής μπορεί να αφουγκραστεί την προσωπικότητα των συμμετεχόντων και να κατανοήσει τις επιρροές τους, δηλαδή δεδομένων που δύσκολα θα συλλέγονταν με οποιαδήποτε άλλη μέθοδο (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2008). Παράλληλα, οι ημι-δομημένες όπως επισημαίνουν οι Ίσαρη και Πούρκος (2015), προσφέρουν τη δυνατότητα για μεγαλύτερη ευελιξία, επιτρέποντας στον ερευνητή να προσαρμόζεται στις απαντήσεις των συμμετεχόντων και να εμβαθύνει σε θέματα που ανακύπτουν αυθόρμητα, οδηγώντας σε μια πιο ολιστική κατανόηση του φαινομένου που μελετάται. Ωστόσο, η μέθοδος αυτή, αν και πολύτιμη για την κατανόηση των υποκειμενικών εμπειριών, ενέχει περιορισμούς όπως η πιθανότητα κοινωνικά επιθυμητών απαντήσεων, ιδιαίτερα σε θέματα που φέρνουν σε δύσκολη θέση τους συμμετέχοντες, καθώς και η υποκειμενικότητα του ερευνητή κατά την ερμηνεία των δεδομένων, η οποία μπορεί να επηρεαστεί από τις προηγούμενες γνώσεις και τις προσωπικές του πεποιθήσεις.

Οι συνεντεύξεις, που πραγματοποιήθηκαν τον Οκτώβριο και τον Νοέμβριο του 2024, περιλάμβαναν ένα ευρύ φάσμα συμμετεχόντων, όπως αλληλέγγυους με διαφορετικό βαθμό εμπλοκής στις καταλήψεις, κυρίως όμως από πρόσφυγες με διαφορετικές εθνικότητες, ηλικίες και εμπειρίες. Αυτή η ποικιλία επέτρεψε την ανάλυση των διαφορετικών προοπτικών και την κατανόηση των πολυεπίπεδων δυναμικών που διαμορφώνονται εντός των καταλήψεων. Οι συνεντεύξεις βασίστηκαν σε Οδηγό (για περισσότερες πληροφορίες δες σελ. 85, Παράρτημα 3) που περιείχε ερωτήσεις, οι οποίες λειτούργησαν υποστηρικτικά για την έναρξη της διαδικασίας της συνέντευξης. Στη συνέχεια, όμως, η διαδικασία εξελίχθηκε βάση των ατομικών εμπειριών των συνεντευξιζόμενων. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με ποικίλους τρόπους, προσαρμοζόμενες στις ανάγκες και τις προτιμήσεις των συμμετεχόντων. Η πλειονότητα των συνεντεύξεων διεξήχθη δια ζώσης, σε ουδέτερο και ήρεμο χώρο που εξυπηρετούσε το συνεντευξιζόμενο άτομο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, λόγω γεωγραφικών ή άλλων περιορισμών, προτιμήθηκε η διεξαγωγή της συνέντευξης μέσω τηλεφώνου, παρόλο που η τηλεφωνική συνέντευξη δεν προσφέρει τις ίδιες δυνατότητες με τη δια ζώσης.

Η προστασία της ανωνυμίας των συμμετεχόντων αποτέλεσε βασική αρχή της έρευνας. Έτσι, τα μοναδικά στοιχεία που συλλέχθηκαν ήταν το όνομα και το ηλικιακό εύρος των ατόμων αυτών. Αυτό επέτρεψε στους συνεντευξιζόμενους να εκφραστούν ελεύθερα, χωρίς φόβο

αποκάλυψης της ταυτότητάς τους και των προσωπικών τους δεδομένων. Επιπλέον, κατόπιν αιτήματος των περισσότερων συνεντευξιαζόμενων, δε γίνεται αναφορά των καταλήψεων στις οποίες δραστηριοποιήθηκαν, έτσι ώστε να προστατευθεί περαιτέρω η ανωνυμία, τόσο των ίδιων όσο και της κοινότητας της κατάληψης. Αυτή η προσέγγιση αποσκοπούσε στην αποφυγή πιθανών επιπτώσεων, όπως στιγματισμός, διακρίσεις ή οποιεσδήποτε άλλες συνέπειες, που θα μπορούσαν να προκύψουν. Η ανωνυμία των συμμετεχόντων και των καταλήψεων επέτρεψε την εστίαση στις κοινές θεματικές και τις γενικότερες δυναμικές που διαμορφώνονται εντός των καταλήψεων. Η ανάλυση των δεδομένων επικεντρώθηκε στην κατανόηση των υποκειμενικών εμπειριών, των κοινωνικών διεργασιών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες και όλοι όσοι συμμετείχαν στις καταλήψεις, αποτελώντας αφορμή για την περεταίρω ανάπτυξη ενός επιστημονικού διαλόγου.

Η πρόσβαση στους συμμετέχοντες πραγματοποιήθηκε κυρίως μέσω προσωπικών επαφών, κοινών γνωστών, αλλά και διαδικτυακών μέσων. Ωστόσο, η ανταπόκριση ήταν περιορισμένη, καθώς πολλοί ήταν αυτοί που δεν απάντησαν σε σχετικές οχλήσεις ή αρνήθηκαν να συμμετάσχουν επικαλούμενοι την επιθυμία τους να διατηρήσουν την ανωνυμία τους ή εξέφρασαν φόβους για την παρερμηνεία των λόγων τους. Ειδικότερα, άτομα προσφυγικού υποβάθρου αποφάσισαν να μην εμπλακούν λόγω προηγούμενων αρνητικών εμπειριών από έρευνες ή λόγω της επιθυμίας τους να σταματήσουν να επαναφέρουν μνήμες και περιστατικά τα οποία θα ήθελαν να αφήσουν στο παρελθόν τους. Τελικά, πραγματοποιήθηκαν έξι συνεντεύξεις με άτομα τα οποία είχαν εμπλακεί σε καταλήψεις προσφύγων στο κέντρο της Αθήνας, η πλειονότητα των οποίων δεν υφίσταται πλέον. Τα άτομα από τα οποία λήφθηκαν συνεντεύξεις περιλαμβάνουν δύο αλληλέγγυους προερχόμενους από την Ελλάδα και τη Γαλλία, ένα άτομο που δραστηριοποιούταν σε οργάνωση βάσης με στενή συνεργασία με τις καταλήψεις και τρία άτομα προσφυγικού υποβάθρου που είχαν διαμείνει σε καταλήψεις.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ο μικρός αριθμός συνεντεύξεων, σε συνδυασμό με την υποκειμενική εμπειρία των υποκειμένων, αποτελούν στοιχεία που δεν επιτρέπουν τη γενίκευση των συμπερασμάτων, αλλά αποτελούν ένα πρώτο βήμα για την κατανόηση του ρόλου των καταλήψεων προσφύγων στο πλαίσιο μιας διαδικασίας ένταξης. Άλλωστε, αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι της παρούσης, είναι σημαντικά περιορισμένος ο αριθμός ερευνών ανάλογης θεματικής.

5. Εμπειρική έρευνα

Στη διάρκεια των συνεντεύξεων οι συμμετέχοντες, βασιζόμενοι στην εμπειρία τους από τις καταλήψεις προσφύγων, παρουσίασαν τη δική τους οπτική αναφορικά με τη συμβολή των χώρων αυτών στην ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία. Σε αυτό το πλαίσιο, έγινε συζήτηση για τις συνθήκες που οδήγησαν στην ανάδειξή τους, τους τρόπους οργάνωσης, λειτουργίας και λήψης αποφάσεων, τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν τόσο στο εσωτερικό τους, όσο και με εξωτερικούς φορείς και, εν γένει, τη συμβολή τους στην κοινωνική ένταξη των προσφύγων.

5.1. Λόγοι ανάδειξης καταλήψεων προσφύγων

Όπως σημειώθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι κρατικές πολιτικές που αφορούν την ένταξη των προσφύγων στην Ελλάδα διαχρονικά αποδεικνύονται ανεπαρκείς (Χριστόπουλος, 2024). Παρά το γεγονός ότι αναπτύχθηκαν σχετικά προγράμματα (δες κεφ. 3.5.1), στην πλειονότητά τους ήταν βραχύβια, ενώ απευθύνονταν σε σημαντικά περιορισμένο αριθμό ατόμων, συγκριτικά με τον συνολικό αριθμό προσφύγων και αιτούντων άσυλο που υπήρχε στη χώρα. Όπως σημειώθηκε από την πλειονότητα των συνεντευξιζόμενων, κατά την περίοδο 2016-2019 σημαντικός αριθμός προσφύγων βρισκόταν χωρίς στέγη στην Αθήνα, έστω και για σύντομο χρονικό διάστημα. Οι λόγοι που αναφέρθηκαν ήταν δύο, η απουσία σχετικής πληροφόρησης («δεν ήξεραν που πρέπει να πάνε και ποιον να ρωτήσουν») και, κυρίως, οι περιορισμένοι ή μη ικανοποιητικοί διαθέσιμοι χώροι στέγασης.

Συγκεκριμένα, όπως προέκυψε στη διάρκεια των συνεντεύξεων, η διαμονή πολλών προσφύγων στις καταλήψεις ήταν, σε σημαντικό βαθμό, αποτέλεσμα αναγκαστικών συνθηκών παρά ελεύθερης επιλογής. Τα κέντρα φιλοξενίας (δες κεφ. 3.2.2), συχνά απομακρυσμένα από αστικές περιοχές (με εξαίρεση αυτά του Ελαιώνα και του Σκαρामαγκά) και με υποβαθμισμένες υποδομές, δεν προσέφεραν ένα ασφαλές και σταθερό περιβάλλον διαβίωσης, ενώ οι συνθήκες που επικρατούσαν χαρακτηρίζονταν από άσχημες έως επικίνδυνες, οι παροχές περιορισμένες και οι ευκαιρίες ένταξης σχεδόν ανύπαρκτες (Crabapple, 2017). Τα στεγαστικά προγράμματα, όπου η διαμονή ήταν δυνατή μόνο μέσω σχετικής παραπομπής, απευθύνονταν κυρίως σε ευάλωτες κατηγορίες και δεν κάλυπταν τις ανάγκες του συνόλου του προσφυγικού πληθυσμού (δες κεφ. 3.5.1.). Η ενοικίαση στέγης,

από την άλλη πλευρά, αποκλειόταν για πολλούς λόγους, όπως οι υψηλές τιμές ενοικίου, οι διακρίσεις που αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες και οι γραφειοκρατικοί περιορισμοί που καθιστούσαν δύσκολη την πρόσβαση σε νόμιμη στέγη (δες κεφ. 2.5.). Κατόπιν αυτών, οι καταλήψεις εμφανίζονταν ως η μόνη εφικτή επιλογή για πολλούς πρόσφυγες, οι οποίοι είτε δεν είχαν ενταχθεί σε κάποιο θεσμικό πλαίσιο στέγασης, είτε απέρριψαν τη διαμονή σε κάποιο απομακρυσμένο κέντρο φιλοξενίας προσφύγων, είτε δεν είχαν τα απαραίτητα έγγραφα.

Η αλήθεια είναι ότι η διαμονή στις καταλήψεις συνοδεύονταν από μια σειρά προκλήσεων, όπως η έλλειψη σταθερότητας και η έκθεση σε εξωτερικές πιέσεις, όπως η αστυνομική καταστολή. Πάρα ταύτα, όπως υποστηρίχθηκε από όλους τους συμμετέχοντες, οι καταλήψεις προσφύγων προσέφεραν έναν «ασφαλή» χώρο, σε κεντρικά σημεία της πόλης, με εύκολη πρόσβαση σε υπηρεσίες, νοσοκομεία, σχολεία, καταστήματα και λοιπά, που, όπως σημειώθηκε και στο κεφάλαιο 3, αποτελούν σημαντικούς παράγοντες αναφορικά με το ζήτημα της στέγασης και ένταξης στην κοινωνία υποδοχής. Ζητώντας να διευκρινιστεί η έννοια του ασφαλούς χώρου, ορίστηκε από έναν συμμετέχοντα ως ο χώρος όπου «μπορούσες να κοιμηθείς, χωρίς να φοβάσαι το κρύο, αν θα βρέξει ή χιονίσει, ούτε ότι θα σε χτυπήσουν ή κλέψουν...», ενώ άλλοι προσέθεσαν την βοήθεια, την κατανόηση και την ανθρώπινη προσέγγιση.

Αν και η διαμονή στις καταλήψεις ήταν για πολλούς πρόσφυγες αναγκαστική, ένα σημαντικό ποσοστό επέλεξε ενεργά να παραμείνει σε αυτές. Χαρακτηριστικά, στη διάρκεια ορισμένων συνεντεύξεων αναφέρθηκαν περιπτώσεις ατόμων που εργάζονταν ως διερμηνείς σε διάφορες ΜΚΟ και, κατ' επέκταση, είχαν τη δυνατότητα να νοικιάσουν ένα δικό τους σπίτι, εντούτοις προτιμούσαν τη ζωή στην κατάληψη. Οι λόγοι για αυτή την επιλογή ήταν ποικίλοι. Από τη μία, οι ισχυροί κοινωνικοί δεσμοί που αναπτύσσονταν εντός των καταλήψεων προσέφεραν στους πρόσφυγες ένα αίσθημα ανήκειν και στήριξης, το οποίο αδυνατούσαν να βρουν σε άλλα πλαίσια ή στην ανεξάρτητη διαμονή. Το σημείο, αυτό, της ανάπτυξης διαπροσωπικών σχέσεων, δεσμών και, εν γένει, της «ανθρώπινης διάστασης», αναδείχθηκε μέσα από όλες τις συνεντεύξεις, ως πεμπτουσία της διαδικασίας ένταξης προσφύγων και μεταναστών, αλλά και ως σημαντικό επίτευγμα των χώρων των καταλήψεων. Από την άλλη, η επιλογή να παραμείνουν στις καταλήψεις, παρά την ύπαρξη άλλων επιλογών, μπορεί να υποδηλώνει ότι αναζητούσαν κάτι περισσότερο από μια απλή στέγη: ένα χώρο αυτονομίας, αλληλεγγύης και κοινωνικής δικαιοσύνης. Τέλος, υπάρχει η πιθανότητα να παρέμεναν εκεί, καθώς

υποστήριζαν οικονομικά κάποιον συγγενή ή προσηλωμένοι στην προοπτική μετακίνησης σε άλλη χώρα, κατέβαλλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για να περιορίσουν τα έξοδά τους.

5.2. Διάκριση των καταλήψεων προσφύγων και ο ρόλος των αλληλέγγυων

Οι καταλήψεις προσφύγων ήταν κυρίως χώροι στέγασης, εκφράζοντας αιτήματα επικεντρωμένα στις διεκδικήσεις των προσφύγων. Παράλληλα, όπως επισημάνθηκε από τους συνεντευξιαζόμενους, οι καταλήψεις αποτελούσαν για πολλούς πρόσφυγες ένα σημαντικό σημείο αναφοράς, όπου λάμβαναν ουσιαστική υποστήριξη. Μέσα στις καταλήψεις αναπτύχθηκαν κοινότητες βασισμένες στην αλληλεγγύη, εντός των οποίων οι πρόσφυγες μπορούσαν τόσο να καλύψουν βασικές ανάγκες, αλλά, κυρίως, να είναι μέλη μιας κοινότητας.

Στη διάρκεια των συνεντεύξεων και από την πλειονότητα των συμμετεχόντων, ανέκυψε μία διάκριση των καταλήψεων προσφύγων σε δύο κατηγορίες. Από τη μια ήταν οι καταλήψεις που είχαν οργανωθεί και ξεκινήσει από αλληλέγγυους (S2R) και από την άλλη αυτές που είχαν οργανωθεί από τους ίδιους τους πρόσφυγες (R2R), οι οποίες έπονται χρονικά και, όπως έγινε αντιληπτό τόσο μέσα από τις συνεντεύξεις, όσο και σχετικά δημοσιεύματα (δες σελ. 83, Παράτημα II, αναφορικά με Hotel Oniro), αναδείχθηκαν μέσα από τις πρώτες. Η διάκριση αυτή αποδείχθηκε χρήσιμη, για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας και των δυναμικών που αναπτύσσονται τόσο εντός της κοινότητας των καταλήψεων, όσο και με εξωτερικούς παράγοντες. Πρόκειται για στοιχεία που συμβάλλουν σημαντικά στη διαδικασία της κοινωνικής ένταξης, όπως γίνεται φανερό από την ανάλυση που έχει προηγηθεί (δες κεφ. 2), καθώς μπορούν να διαμορφώσουν τις κατάλληλες συνθήκες ή να λειτουργήσουν άμεσα προς ικανοποίηση των τεσσάρων αξόνων των Ager και Strand. Από την άλλη, μέσα από αυτά τα στοιχεία δίνεται η δυνατότητα να διαπιστωθεί η σύνδεση με το αξιακό σύστημα της ΚΑΟ.

Από τη μια, οι S2R συχνά εστίαζαν σε μια ολιστική προσέγγιση, παρέχοντας υποστήριξη σε πολλαπλά επίπεδα προς τους πρόσφυγες. Η συνδρομή των αλληλέγγυων εκτεινόταν τόσο στην υλική και χρηματική βοήθεια όσο και στη συναισθηματική και ηθική στήριξη. Σύμφωνα με έναν συμμετέχοντα στις συνεντεύξεις «όλοι [οι αλληλέγγυοι] προσέφεραν ό,τι μπορούσαν. Οι περισσότεροι αγόραζαν πράγματα που είχαμε ανάγκη. Άλλοι έστελναν [ή έδιναν] χρήματα...». Ενώ, όπως σημειώθηκε από αλληλέγγυο «προσπαθούσαμε να τους

εμπυγχώσουμε, είχαν περάσει τόσο άσχημες καταστάσεις πριν και μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα» προσθέτοντας στη συνέχεια ότι «διεκδικήσουμε μαζί τους τα δικαιώματά τους, μια δίκαιη αντιμετώπιση, την αναγνώρισή τους [ως πρόσφυγες...] και τη μεταφορά τους σε μια πιο ασφαλή χώρα, όπου θα είχαν καλύτερη αντιμετώπιση». Αξίζει να σημειωθεί ότι τα μέλη των καταλήψεων αυτών προέρχονταν από πλήθος χωρών και διαφορετικών πολιτισμικών υποβάθρων, στοιχείο που άσκησε σημαντική επιρροή, όπως θα γίνει φανερό και στη συνέχεια.

Από την άλλη, οι R2R έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στην αυτοοργάνωση και την αυτονομία των προσφύγων, επιτρέποντάς τους να διαμορφώσουν το δικό τους χώρο και να καθορίσουν τις δικές τους ανάγκες. Σε αυτές, όπως σημειώθηκε σε μια συνέντευξη, η παρουσία των αλληλέγγυων ήταν σημαντικά περιορισμένη, χωρίς να έχουν λόγο στην εσωτερική διαχείριση των καταλήψεων αυτών. Όπως θα γίνει φανερό και στη συνέχεια της ανάλυσης, στις R2R αναδεικνύεται σημαντική η ύπαρξη ενός κοινού πολιτισμικού και γλωσσικού υπόβαθρου. Αυτό το στοιχείο, πέρα από την καλλιέργεια ουσιαστικών και ισχυρών δεσμών εντός της κοινότητας της κατάληψης, φαίνεται να λειτούργησε επικουρικά τόσο στην αυτονομία, την αυτοοργάνωση τους και στη συνδιαμόρφωση του πλαισίου. Παράλληλα, διαπιστώνεται ότι οι R2R, απουσίαζαν οι σχέσεις εξάρτησης και εξουσίας, ενώ είχαν καταβληθεί προσπάθειες ανάπτυξης σχέσεων με την τοπική, ελληνική κοινωνία, τη γειτονιά.

Αν και αυτή είναι η διάκριση που ακολουθείται και στη συνέχεια της ανάλυσης των συνεντεύξεων, αξίζει να σημειωθεί μια ακόμα διάκριση των συγκεκριμένων καταλήψεων, που αναφέρθηκε στη διάρκεια των συνεντεύξεων, σε αυτές που φιλοξενούσαν μόνο γυναίκες, μόνες ή με παιδιά, μόνο άντρες, μόνο οικογένειες ή και μικτές. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια διάκριση που βασίζεται στο φύλο και την οικογενειακή κατάσταση των φιλοξενούμενων και, κατ' επέκταση επηρέαζε τις ανάγκες που είχαν να καλύψουν, τα μέτρα που όφειλαν να λάβουν για την προστασία τους, τους κανόνες που λάμβαναν και, εν γένει, τη λειτουργία τους.

5.3. Εσωτερική οργάνωση και λειτουργία

Οι καταλήψεις προσφύγων παρουσιάζεται ότι είχαν ένα κοινό αξιακό σύστημα, το οποίο εμπεριέχει όλες τις βασικές αξίες και αρχές της ΚΑΟ (δες κεφ. 1.2.1) και βασίζεται στην αυτοδιαχείριση, στην άμεση δημοκρατία και στον μη ιεραρχικού τρόπου οργάνωσης,

δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον αντιρατσισμό²⁰. Αναφορικά με την εσωτερική οργάνωση των καταλήψεων, η κάθε μια είχε διαφορετικό τρόπο και επίπεδα. Σε όλες τις καταλήψεις πραγματοποιούνταν γενικές συνελεύσεις που απευθύνονταν σε όλα τα μέλη τους, είτε σε τακτικά διαστήματα (π.χ. εβδομαδιαία), είτε έκτακτα. Παράλληλα, στις περισσότερες καταλήψεις υπήρχαν επιμέρους ομάδες εργασίας που καταπιάνονταν με συγκεκριμένα ζητήματα, όπως για παράδειγμα την οργάνωση και διαχείριση της κουζίνας και τους φαγητού, τη διανομή συγκεκριμένων ειδών, την καθαριότητα των κοινόχρηστων χώρων. Στις περισσότερες ομάδες εργασίας συμμετείχαν, εκ περιτροπής, όλα τα μέλη της κατάληψης, κάτι το οποίο ήταν υποχρεωτικό. Βέβαια, υπήρχαν και ομάδες εργασίας όπου κρινόταν απαραίτητο τα μέλη να έχουν κάποια σχετική εμπειρία ή γνώση, όπως αυτή της διαχείρισης των οικονομικών. Συνήθως, σε τέτοιου είδους ομάδες εργασίας συμμετείχαν σταθερά κάποια άτομα, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις δινόταν η ευκαιρία να συμμετέχουν εκ περιτροπής και άλλα μέλη. Ειδικότερα για τις S2R καταλήψεις, παρατηρήθηκε μια πιο δομημένη και οργανωμένη προσέγγιση. Οι συναντήσεις των ομάδων εργασίας πραγματοποιούνταν εβδομαδιαία, για την άμεση επίλυση και διαχείριση των εκάστοτε ζητημάτων. Σε περίπτωση σημαντικών αποφάσεων, αυτές λαμβανόταν από τη γενική συνέλευση, η οποία λάμβανε χώρα μηνιαία, αλλά και όποτε ανέκυπτε ανάγκη. Αντίθετα, στις R2R καταλήψεις, η οργάνωση ήταν πιο χαλαρή και ανταποκρινόταν σε τρέχουσες ανάγκες. Οι ομάδες εργασίας, όπου υπήρχαν, λειτουργούσαν με πιο ευέλικτο τρόπο. Οι γενικές συνελεύσεις ήταν λιγότερο συχνές και, πέρα από τη διαμόρφωση των κανόνων συμβίωσης, συγκαλούνταν για την αντιμετώπιση διαφόρων απειλών. Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση ενός συνεντευξιαζόμενου που είχε δραστηριοποιηθεί σε R2R κατάληψη, αναφέροντας ότι «κατά αυτόν τον τρόπο τα μέλη μπορούσαν να αφιερώνουν χρόνο στην κατάληψη, αλλά και στον εαυτό τους και τη ζωή τους». Διαπιστώνεται, επομένως, ότι υπήρχε μια διαφορετική προσέγγιση στο ζήτημα της οργάνωσης, κάτι το οποίο οφείλεται σε παράγοντες όπως ο ρόλος των αλληλέγγυων, η εμπειρία των μελών, η ύπαρξη ή απουσία ενός κοινού πολιτισμικού υποβάθρου και, φυσικά οι προτεραιότητες της κάθε κατάληψης.

---

²⁰<https://en.squat.net/2016/06/25/greece-refugee-squats-in-athens/#more-17483>

5.4. Λήψη αποφάσεων, Σχέσεις εξουσίας και Συμμετοχή

Κατά γενική ομολογία, σε όλες τις καταλήψεις, οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν συλλογικά μέσω των γενικών συνελεύσεων. Παρά όλα αυτά, στην πλειονότητα αυτών ο ρόλος των ατόμων που βρίσκονταν εκεί μεγαλύτερο χρονικό διάστημα είχε βαρύνουσα σημασία. Επιπλέον, σε αρκετές από τις καταλήψεις S2R ισχυρός ήταν και ο ρόλος των αλληλέγγυων. Όπως σημειώθηκε από ένα συνεντευξιαζόμενο άτομο, υπήρχαν περιπτώσεις όπου οι αλληλέγγυοι «φίλτραραν ποιοι είχαν πρόσβαση στην κατάληψη και ποιοι όχι, έχοντας παρακάμψει τη συνέλευση». Με άλλα λόγια, οι αλληλέγγυοι επιλεκτικά επέτρεπαν την είσοδο ατόμων, εφαρμόζοντας κριτήρια που δεν ήταν πάντα ξεκάθαρα ή προσυμφωνημένα από όλα τα μέλη της κοινότητας. Με αυτό τον τρόπο, διαμόρφωναν τη σύνθεση της ομάδας σύμφωνα με τις δικές τους απόψεις, παραβλέποντας συχνά τις αρχές της ισότητας, της συλλογικότητας και της δημοκρατικής λήψης αποφάσεων (δες κεφ. 1.2.1).

Γενικώς, αυτό που έγινε φανερό στη διάρκεια των συνεντεύξεων, είναι ότι στις S2R οι αλληλέγγυοι συχνά δρούσαν χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τα αιτήματα των προσφύγων. Βέβαια, όπως σημειώθηκε από έναν συνεντευξιαζόμενο, αυτή η στάση των αλληλέγγυων είχε γίνει αντιληπτή από τους πρόσφυγες, όμως οι αντιδράσεις τους ήταν ποικίλες. Υπήρξαν περιπτώσεις όπου οι πρόσφυγες αντέδρασαν σε αυτή τη στάση των αλληλέγγυων, παρεμβαίνοντας και προκαλώντας συζητήσεις μέσα στην κοινότητα της κατάληψης. Αρκετοί πρόσφυγες, από την άλλη, τις θεώρησαν φυσιολογικές, έχοντας εμπειρίες από τον χώρο των ανθρωπιστικών οργανώσεων, όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται από άλλους. Εδώ μπορεί να προστεθεί ότι, σύμφωνα με συνεντευξιαζόμενο προσφυγικού υποβάθρου, υπήρχαν άτομα τα οποία «δε συμφωνούσαν με όσα γίνονταν μέσα στο χώρο [της κατάληψης], αλλά δε μιλούσαν επειδή ήθελαν να τους συμπαθήσουν οι εθελοντές [εννοώντας τους αλληλέγγυους], για να τους δώσουν κάτι παραπάνω ή χρήματα [...] για να τους βοηθήσουν να πάνε στην Αγγλία, τη Γερμανία [...]». Με άλλα λόγια, κρατώντας μια ουδέτερη στάση επεδίωκαν γίνουν αρεστοί στους αλληλέγγυους, σε μια προσπάθεια να λάβουν επιπλέον στήριξη από αυτούς. Σύμφωνα, πάλι με το ίδιο άτομο, αρκετές ήταν οι περιπτώσεις που η συγκεκριμένη στάση είχε επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Επιπλέον, στη διάρκεια πολλών συνεντεύξεων σημειώθηκε ότι πολλοί πρόσφυγες αδυνατούσαν να συμμετάσχουν ενεργά σε αυτές, είτε εξαιτίας νομικών, οικονομικών, οικογενειακών ή άλλων προσωπικών ζητημάτων που τους απασχολούσαν και τα οποία προτεραιοποιούσαν, είτε εξαιτίας της απουσίας σχετικής γνώσης του τρόπου λειτουργίας

ενός τέτοιου χώρου, «δεν είχαν (προηγούμενη) εμπειρία από (κοινωνικά) κινήματα ή καταλήψεις». Τέλος, όπως είναι γνωστό υπήρχαν και αυτοί που, επιδίωκαν να βρουν τρόπους να φύγουν από την Ελλάδα με προορισμό κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα (Zaman, 2019· Χριστόπουλος, 2024). Έτσι, προσηλωμένοι εκεί, δεν επιθυμούσαν να αφιερώσουν χρόνο και προσπάθεια στο πλαίσιο της κατάληψης, την ανάπτυξη δεσμών ή στη διεκδίκηση οποιουδήποτε άλλου δικαιώματος, πέρα από το άνοιγμα των συνόρων και, επί της ουσίας, τη δυνατότητα μετακίνησής τους προς κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα.

Φαίνεται, λοιπόν ότι ο χώρος αμοιβαίας και ισότιμης συμμετοχής ήταν περιορισμένος εξαιτίας τόσο της στάσης των αλληλέγγυων, όσο και των ίδιων των προσφύγων. Ο Zaman (2019) θεωρεί ότι η αμοιβαιότητα «στην καλύτερη περίπτωση παραμένει βουβή», καθώς διαπιστώνει ότι, ουσιαστικά, απουσιάζει από τους χώρους των καταλήψεων αυτών, παρότι είναι συστατικό στοιχείο της εξισωτικής (egalitarian) αλληλεγγύης. Επίσης, οι πρακτικές που ακολουθούνταν από τους αλληλέγγυους ήταν, συχνά, πατερναλιστικές, επιβάλλοντας τον τρόπο που οι ίδιοι γνώριζαν ή θεωρούσαν ότι όφειλε να λειτουργεί μια κατάληψη, καταργώντας στην πράξη την αρχή της δημοκρατικής λήψης αποφάσεων. Έτσι, τοποθετούσαν τους πρόσφυγες στη θέση του αδύναμου, του ωφελούμενου και όχι ενός ενεργού μέλους μιας κοινότητας, στην οποία είχε λόγο σε όσα συμβαίνουν. Κατά αυτόν τον τρόπο συνεχιζόταν ο κύκλος της εξάρτησης από κάποιον άλλο, της διαχείρισης και του ελέγχου, όπως είχαν βιώσει στα KYT των νησιών ή, για ορισμένες περιπτώσεις, ακόμα και στη χώρα καταγωγής ή διαμονής τους (Uniacke, 2017· Zaman, 2019).

Παράλληλα, βέβαια, στις S2R, όπου η παρουσία ατόμων από διαφορετικές χώρες και με διαφορετικές εμπειρίες ήταν έντονη, η στάση των προσφύγων γινόταν αντιληπτή από ορισμένους αλληλέγγυους ως αδιαφορία. Αντί να ενεργούν και να συνδιαμορφώνουν, πολλοί πρόσφυγες φαινόταν να αποδέχονται παθητικά την κατάστασή τους. Η έλλειψη ενός κοινού κώδικα αναφοράς, το οποίο, σύμφωνα με έναν συνεντευξιαζόμενο, θα μπορούσε να είχε ενισχυθεί μέσω σχετικής «εκπαίδευσης», αποτελούσε σημαντικό εμπόδιο για την πλήρη και ενεργή συμμετοχή των μελών στη λήψη αποφάσεων και στη συνδιαμόρφωση του κοινού χώρου.

Ένα ερώτημα που ανέκυψε ήταν αν αυτή η κατάσταση οφειλόταν εν μέρει στην εξάρτηση των προσφύγων από την υλική και χρηματική βοήθεια των αλληλέγγυων. Αν και δεν υπήρξε μια ξεκάθαρη απάντηση, πολλοί συμμετέχοντες αναφέρθηκαν σε μια αίσθηση εξάρτησης, την οποία περιέγραψε ένας συνεντευξιαζόμενος ως «αναγκαία εντός ενός πλαισίου πρόνοιας

ή φροντίδας». Συνακόλουθα, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η εξάρτηση αυτή υποδηλώνει την ύπαρξη σχέσεων εξουσίας στο εσωτερικό των χώρων αυτών. Κατ' επέκταση, τίθεται υπό αμφισβήτηση η εφαρμογή των αρχών της αλληλεγγύης.

Φαίνεται, όμως, ότι η εξάρτηση των προσφύγων από τους αλληλέγγυους για την κάλυψη των βασικών αναγκών, επηρέαζε την ενεργό συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων και στη διαχείριση της κατάληψης. Όπως σημειώθηκε από συνεντευξιαζόμενο προσφυγικού υποβάθρου, πολλοί πρόσφυγες, αισθάνονταν ευγνωμοσύνη για την υποστήριξη που λάμβαναν. Αυτό, σε συνδυασμό με τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στην καθημερινότητά τους, τους οδηγούσαν να προτεραιοποιούν την εξασφάλιση της κάλυψης των αναγκών τους και, τελικά, τοποθετούσαν τον εαυτό τους στη θέση του αδύναμου, του ωφελούμενου. Όμως, με την απουσία ειλικρινούς επικοινωνίας, αμφισβήτησης και διαλόγου, δε μπορούν να ληφθούν αποφάσεις με δημοκρατικό τρόπο, ούτε να υπάρξει χώρος συνδιαμόρφωσης.

Σε αντίθεση με τις S2R καταλήψεις, όπου η παρουσία αλληλέγγυων είχε οδηγήσει σε μικρές ή μεγάλες ασυμμετρίες στη συμμετοχή και λήψη αποφάσεων, οι R2R καταλήψεις φαίνεται ότι προωθούσαν έναν οριζόντιο και περισσότερο ισότιμο τρόπο οργάνωσης, πιο κοντά στο αξιακό σύστημα της ΚΑΟ. Επιπρόσθετα, διαπιστώνεται ότι η απουσία, για την πλειονότητα, σχετικής εμπειρίας, ή και «εκπαίδευσης» αναφορικά με τη ζωή εντός των καταλήψεων και του τρόπου οργάνωσής τους δεν αποτελούσε σημαντικό εμπόδιο, καθώς ανέπτυξαν γρήγορα μηχανισμούς συνεργασίας και διαχείρισης των κοινών τους υποθέσεων. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν από το σύνολο των μελών της κατάληψης όπου, απουσία ζητημάτων εξάρτησης, όλοι ήταν σε θέση να εκφράσουν τη γνώμη τους και τις αντιρρήσεις τους.

Αυτά, αποδίδονται σε μεγάλο βαθμό στην ομοιογένεια των μελών των R2R, όπως ειπώθηκε από ένα άτομο που είχε βρεθεί σε τέτοιου είδους κατάληψη «μιλούσαμε την ίδια γλώσσα, είχαμε τις ίδιες συνήθειες, μου κουνούσε ο άλλος το κεφάλι και καταλάβαινα τι εννοεί, χωρίς να πει λέξη». Η κοινή πολιτισμική και γλωσσική βάση των μελών φαίνεται ότι λειτουργούσε ως ένα είδος «κοινωνικού κεφαλαίου», επιτρέποντας την αποτελεσματική αντιμετώπιση των προκλήσεων που καλούνταν να αντιμετωπίσουν. Με άλλα λόγια, διευκόλυνε την επικοινωνία, την ανάπτυξη ισχυρών δεσμών, δημιουργώντας ένα περιβάλλον αλληλεγγύης, που ευνοούσε τη λήψη συλλογικών αποφάσεων.

Ωστόσο, αυτή η ομοιογένεια, αν και θετική για την ενδυνάμωση της κοινότητας, ενέχει τον κίνδυνο αποκλεισμού νέων μελών διαφορετικού πολιτισμικού υποβάθρου, ακόμα και της περεταίρω γκετοποίησης. Παρόλα αυτά, οι συμμετέχοντες στην έρευνα ανέφεραν ορισμένα

παραδείγματα επιτυχημένης συμβίωσης ατόμων διαφορετικών γλωσσικών υποβάθρων εντός R2R καταλήψεων, υπογραμμίζοντας τη δυναμική και την ευελιξία αυτών των κοινωνικών σχηματισμών. Όπως εξιστόρησε ένας συμμετέχων «στην κατάληψη (όπου έμεναν αραβόφωνες, κυρίως προερχόμενοι από την ίδια χώρα) φιλοξενήσαμε κόσμο από διάφορες πολλές χώρες. Θυμάμαι μια πενταμελή οικογένεια, από το Αφγανιστάν, νομίζω. Μόλις είχε φτάσει στην Αθήνα. Από το νησί τους είχαν στείλει σε ένα κάμπ στη μέση του πουθενά, ούτε σχολείο για τα παιδιά, ούτε νοσοκομείο, τίποτα. Το μωρό τους αρρώστησε και ήρθαν στη Αθήνα, στο νοσοκομείο, χωρίς να έχουν κάπου να μείνουν. Έμειναν μαζί μας μερικούς μήνες...».

5.5. Επίλυση συγκρούσεων

Παρά τις όποιες δυσκολίες, οι καταλήψεις, ως χώροι αυτοοργάνωσης, ανέπτυξαν ποικίλους μηχανισμούς για την επίλυση εσωτερικών διαφορών, σημαντικού παράγοντα για κάθε συλλογική προσπάθεια. Σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν στις συνεντεύξεις, η διαχείριση των συγκρούσεων, που αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας σε αυτά τα περιβάλλοντα, διαμορφωνόταν από παράγοντες όπως η σοβαρότητα του ζητήματος και η εσωτερική δομή της κάθε κατάληψης. Σε αυτές που υπήρχαν επιμέρους ομάδες εργασίας, στις S2R, ήσσονος σημασίας προβλήματα, όπως για παράδειγμα η διαφωνία αναφορικά με την κατανομή των επιμέρους εργασιών, αντιμετωπιζόνταν αρχικά εντός των ομάδων, μέσω διαλόγου και υπενθύμισης των κοινά αποδεκτών κανόνων. Ωστόσο, για πιο σοβαρά ζητήματα, όπως η παρενόχληση, η συλλογική λήψη αποφάσεων μέσω των γενικών συνελεύσεις ήταν απαραίτητη. Σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν στις συνεντεύξεις, η αξιολόγηση της σοβαρότητας ενός ζητήματος γινόταν με βάση τον αντίκτυπό του στην ομαλή λειτουργία της κοινότητας. Ένα ζήτημα θεωρούνταν σοβαρό όταν υπονόμευε την αλληλεγγύη, την εμπιστοσύνη ή την ασφάλεια των μελών. Οι γενικές συνελεύσεις λειτουργούσαν ως πυρήνες συλλογικής λήψης αποφάσεων και διαμόρφωσης του κοινού χώρου εντός των καταλήψεων. Σε αυτές, κάθε μέλος είχε ίσο δικαίωμα συμμετοχής και μπορούσε να προτείνει ιδέες για την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετώπιζε η κοινότητα. Διαπιστώνεται, λοιπόν, η προσπάθεια για δίκαιη και συλλογική αντιμετώπιση προβλημάτων και συγκρούσεων. Όμως, όπως σημειώνεται και στην προηγούμενη υποενότητα που αφορά τη λήψη αποφάσεων, δεν ήταν εξίσου ενεργή η συμμετοχή όλων των μελών. Και αυτό παρεμπόδιζε την ουσιαστική συνδιαμόρφωση των συνθηκών και των αποφάσεων. Οι αποφάσεις που λαμβάνονταν

μπορούσαν να ποικίλουν από την επίλυση της διαφοράς μέσω διαμεσολάβησης μέχρι, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, τον αποκλεισμό ενός μέλους.

Η δομή και το κοινωνικό περιβάλλον κάθε κατάληψης επηρέαζαν σημαντικά τους μηχανισμούς επίλυσης συγκρούσεων. Ειδικότερα, διαφορές στις επικοινωνιακές πρακτικές, στις αντιλήψεις ή στις προσδοκίες συχνά οδηγούσαν σε παρεξηγήσεις ή παρερμηνείες. Στις S2R, η παρουσία αλληλέγγυων συχνά οδηγούσε σε ασυμμετρίες που επηρέαζαν, άλλοτε σε μικρότερο και άλλοτε σε μεγαλύτερο βαθμό, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και αντιμετώπισης των συγκρούσεων. Για παράδειγμα, σε μια περίπτωση που περιεγράφηκε σε συνέντευξη, η απόφαση αποκλεισμού ενός μέλους από κατάληψη ελήφθη από τη γενική συνέλευση, αν και όχι ομόφωνα, επειδή «δεν τηρούσε, ούτε συμμετείχε όπως όφειλε στο πρόγραμμα της ομάδας καθαριότητας, στην οποία ήταν μέλος». Αν και είχαν προηγηθεί προειδοποιήσεις, το μέλος συνέχισε να αγνοεί τις υποχρεώσεις αυτές. Ωστόσο, το άτομο αυτό αντιμετώπιζε σημαντικές προσωπικές δυσκολίες, με τη σύντροφό του να βρίσκεται σε κέντρο κράτησης και τις σχετικές οικονομικές, νομικές και λοιπές επιβαρύνσεις. Αυτές οι εξωτερικές πιέσεις επηρέασαν την ικανότητά του να συμμετέχει πλήρως στις δραστηριότητες της ομάδας καθαριότητας της κατάληψης. Η συγκεκριμένη περίπτωση υπογραμμίζει τόσο την πολυπλοκότητα των καταστάσεων που ανέκυπταν στις καταλήψεις, όσο και ότι οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων δεν ήταν πάντα αρκετά ευέλικτες για να αντιμετωπίσουν τις εξατομικευμένες, εξαιρετικές συνθήκες.

Από την άλλη, στις R2R όπου, όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε σε μια συνέντευξη, οι πρόσφυγες έβλεπαν την κατάληψη ως «το σπίτι τους»²¹, αναπτύσσονταν ισχυροί δεσμοί που επηρέαζαν βαθιά τον τρόπο διαχείρισης των συγκρούσεων. Η έμφαση στην αυτοοργάνωση και η πολιτισμική ομοιογένεια των μελών δημιουργούσαν ένα περιβάλλον όπου τα προβλήματα αντιμετωπίζονταν συχνά με μια πιο εξατομικευμένη και ανθρώπινη προσέγγιση, περισσότερο σαν μια οικογένεια, παρά σαν μια ομάδα με αυστηρούς κανόνες. Αυτό το σημείο φαίνεται να αναδεικνύει τη σπουδαιότητα του ανθρωπισμού, ως συστατικού στοιχείου της ΚΑΟ (δες κεφ.1.2.1), αλλά και της κοινωνικής ένταξης (δες κεφ. 2.3). Παράλληλα, υπήρχε μια σαφής κατανόηση των ορίων που έπρεπε να τηρούνται για να διασφαλιστεί η ομαλή συνύπαρξη και η λειτουργία της κοινότητας. Η ευελιξία και η εξατομίκευση που χαρακτήριζαν αυτές τις κοινότητες, αν και ενδεχομένως λιγότερο

---

²¹ Δες σχετικά και Williams, D.R., & McIntyre, N. (2000, September 17-20). Where heart and home reside: changing constructions of place and identity. *Trends 2000: Shaping the Future*, East Lansing, MI, United States.

αντικειμενικές, δημιουργούσαν ένα πιο ανθρώπινο περιβάλλον, ενθαρρύνοντας την αλληλεγγύη και την επίλυση των διαφορών μέσω του διαλόγου.

Συνολικά, πάντως, παρά τις προκλήσεις, οι καταλήψεις κατάφεραν να αναπτύξουν μηχανισμούς που, αν και δεν ήταν τέλειοι, επέτρεπαν τη συνύπαρξη και τη συμβίωση σε ένα περιβάλλον συχνά απαιτητικό και ασταθές. Ένα ακόμα βασικό σημείο είναι ότι η ανάγκη για συνύπαρξη και η κοινή εμπειρία της κατάληψης οδηγούσαν συχνά στη δημιουργία ισχυρών δεσμών, οι οποίοι διευκόλυναν την αποτελεσματική διαχείριση των συγκρούσεων.

5.6. Σχέσεις με τοπική κοινωνία και άλλους φορείς

Ένα άλλο σημείο που εξετάστηκε στη διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν οι σχέσεις των καταλήψεων με την τοπική κοινωνία, που αποτελεί σημαντικό στοιχείο της ένταξης (δες κεφ. 2.2). Ενώ ορισμένες καταλήψεις επέλεξαν να διατηρήσουν μια πιο κλειστή στάση, άλλες επεδίωξαν την ανάπτυξη δεσμών με τη γειτονιά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε σε μια συνέντευξη αναφορικά με R2R κατάληψη, «τα μέλη της κατάληψης βοηθούσαν και στήριζαν τη γειτονιά» με διάφορους τρόπους και κάθε φορά που ανέκυπτε κάποια έκτακτη ανάγκη ήταν παρόντες. Αλλά, κυρίως [ήταν] η καθημερινή αλληλεπίδραση με τους γείτονες και τα καταστήματά τους, καθώς και η διοργάνωση εκδηλώσεων, στις οποίες τους προσκαλούσαν, σε μια προσπάθεια να γνωρίσουν καλύτερα τους ίδιους και τον χώρο στον οποίο διέμεναν». Ένα ιδιαίτερα σημαντικό σημείο αναφοράς ήταν η σχολική φοίτηση των παιδιών των προσφύγων, καθώς μέσω αυτής διευκολύνονταν οι επαφές με άλλες οικογένειες. Όπως σημειώθηκε, «όταν τα παιδιά πήγαιναν σχολείο, τότε και οι γονείς ερχόντουσαν σε επαφή με άλλους γονείς, γνωρίζονταν και μετά, πήγαιναν μαζί στην παιδική χαρά και γνώριζαν και άλλους γονείς και τα παιδάκια [με] άλλα παιδιά». Σε γενικές γραμμές, πάντως, η ανάπτυξη στενών σχέσεων με την ελληνική κοινότητα αποδείχθηκε δύσκολη εξαιτίας, εκτός των άλλων, της περιορισμένης συμμετοχής Ελλήνων αλληλέγγυων στις καταλήψεις (με εξαίρεση αυτή στα Προσφυγικά της Λ. Αλεξάνδρας).

Πέρα από τις επαφές με την γειτονιά, οι καταλήψεις ανέπτυξαν ένα ευρύτερο δίκτυο σχέσεων, τόσο μεταξύ τους όσο και με άλλες κοινωνικές πρωτοβουλίες. Σε σχετική αρθρογραφία²² γίνεται αναφορά του Συντονιστικού Προσφυγικών Καταλήψεων, το οποίο

---

²² Wikipedia. (n.d.). Athens refugee squats. https://en.wikipedia.org/wiki/Athens_refugee_squats#CITEREFCrabapple2017 και InExarchia.gr. Ανακοίνωση

λειτουργούσε στην Αθήνα, αποτελώντας σημείο ανάδειξης αρχών της ΚΑΟ, όπως η αλληλεγγύη, η συλλογικότητα, η δημοκρατία (δες κεφ 1.2.1). Ορισμένοι από τους συμμετέχοντες αναφέρθηκαν σε αυτό, σημειώνοντας ότι βοηθούσε στη συντονισμένη διαχείριση κοινών προβλημάτων και την αλληλοϋποστήριξη. Επιπλέον, αναφέρθηκαν εγχειρήματα που προέκυψαν μέσα από τις καταλήψεις όπως, ένα κέντρο ενισχυτικής διδασκαλίας, όπου εθελοντές, κυρίως Έλληνες, προσέφεραν δωρεάν μαθήματα σε παιδιά προσφύγων και τους γονείς τους, ενισχύοντας την επαφή με την τοπική κοινωνία (δες κεφ. 2.2). Παράλληλα, μέσα από τους χώρους των καταλήψεων αναπτύχθηκαν αυτοοργανωμένες πρωτοβουλίες αγροτικής παραγωγής, στις οποίες συμμετείχαν τόσο πρόσφυγες, όσο και Έλληνες. Μέσα από τις αγροτικές αυτές πρωτοβουλίες δόθηκε η δυνατότητα να καλυφθούν οι ανάγκες ορισμένων καταλήψεων σε τρόφιμα, αλλά και να εργαστούν πρόσφυγες, καθώς δεν απαιτούνταν η γνώση της ελληνικής γλώσσας, αλλά ούτε προγενέστερη σχετική εμπειρία. Ειδικότερα, όπως σημειώθηκε από άτομο προσφυγικού υποβάθρου στη διάρκεια συνέντευξης, τόσο το ίδιο, όσο και πολλοί ακόμα «δεν γνώριζαν τη γλώσσα, ούτε είχαν χρήματα ή κάποια καθοδήγηση [αναφορικά με τον τρόπο που μπορούσαν να ξεκινήσουν] να εργάζονται και να έχουν ξανά μια φυσιολογική ζωή». Αυτές οι πρωτοβουλίες πέρα από το γεγονός ότι ενίσχυσαν την αυτονομία των καταλήψεων, βοήθησαν στη διεύρυνση των επαφών των προσφύγων με την ευρύτερη κοινωνία, δημιουργώντας, παράλληλα, νέα δίκτυα αλληλεγγύης και συνεργασίας που είχαν ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς, τους πρόσφυγες και τον άνθρωπο.

Τέλος, οι απαντήσεις που λήφθηκαν σε ερώτηση σχετικά με τη συνεργασία των καταλήψεων με θεσμικούς φορείς, διεθνείς οργανισμούς και ελληνικές ΜΚΟ ήταν ποικίλες. Σε σχετική αρθρογραφία αναφέρεται ότι η κάθε μια από αυτές όριζε τον βαθμό συνεργασίας με ΜΚΟ και δημόσιους φορείς, με κάποιες από αυτές να απορρίπτουν τελείως οποιαδήποτε τέτοια συνεργασία (Squat!net, 2016· Undercoverinfo, 2016). Ορισμένοι από τους συνεντευξιαζόμενους, ιδιαίτερα εκείνοι που δραστηριοποιήθηκαν στους χώρους αυτούς από τα πρώτα χρόνια, ανέφεραν ότι ορισμένες από τις καταλήψεις προσφύγων λάμβαναν υποστήριξη από διεθνείς οργανισμούς. Όμως, με την πάροδο του χρόνου, η παρουσία των διεθνών οργανισμών έφθινε, με ΜΚΟ (δες κεφ. 3.3) να αναλαμβάνουν την παροχή κυρίως ψυχοκοινωνική και νομική υποστήριξη. Ωστόσο, όπως τόνισαν ορισμένοι από τους συνεντευξιαζόμενους, η υποστήριξη αυτή δεν ήταν σταθερή, ούτε επαρκής. Από το 2019 και

του συντονιστικού προσφυγικών καταλήψεων, σχετικά με την εκκένωση των αυτοδιαχειριζόμενων χώρων. (χ.η.). <https://www.inexarchia.gr/story/think/anakoinosi-toy-syntonistikoy-prosfygikon-katalipseon-shetika-metin-ekkenosi-ton>

εξής, πάντως, και σε συνέχεια των αλλαγών που επέφεραν οι εκλογές εκείνης της χρονιάς (δες κεφ. 3.2.2), οι καταλήψεις λάμβαναν περιορισμένη υποστήριξη από εξωτερικούς φορείς. Επισημαίνεται, ωστόσο, η αξιοσημείωτη συμβολή αλληλέγγυων δικτύων, ιδιαίτερα από άλλες ευρωπαϊκές χώρες, που ανέπτυξαν πρωτοβουλίες για την στήριξη συγκεκριμένων καταλήψεων. Παράλληλα, ανέφεραν προβλήματα στη συνεργασία με ελληνικούς δημόσιους φορείς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την άρνηση του ΕΚΑΒ να εισέλθει εντός κατάληψης για την παραλαβή ατόμου που βρισκόταν σε ανάγκη. Με άλλα λόγια, η παρεμπόδιση ή άρνηση της παροχής επείγουσας ιατρικής φροντίδας (δες κεφ. 2.1, 2.2, 2.3) υπογραμμίζει, εμφανικά, την προβληματική θεσμική προσέγγιση προς τους ανθρώπους αυτούς και την ένταξή τους.

6. Συμπεράσματα

Στις προηγούμενες σελίδες εξετάστηκε ο ρόλος των καταλήψεων προσφύγων στην Ελλάδα ως εναλλακτικής μορφής στέγασης και κοινωνικής ένταξης, στο πλαίσιο της πρόσφατης προσφυγικής κρίσης. Αρχικά, παρουσιάστηκε η έννοια και το αξιακό σύστημα της ΚΑΟ, ενώ επισημάνθηκε ο ρόλος που μπορεί να επιτελέσει στη διαδικασία της ένταξης. Το συγκεκριμένο αξιακό σύστημα, που βασίζεται στην αλληλεγγύη, στη δημοκρατική και ισότιμη συμμετοχή και τοποθετεί τον άνθρωπο στο επίκεντρο, είναι αυτό που εκφράζεται μέσα από προοδευτικά ΚΚ και καταλήψεις.

Παράλληλα, έγινε προσπάθεια να αναλυθεί το περιβάλλον και οι συνθήκες που οδήγησαν στην ανάδειξη των καταλήψεων αυτών. Παρουσιάστηκαν οι θεσμικές προσεγγίσεις, σημειώνοντας τις προκλήσεις και ελλείψεις που εντοπίζονται εκεί. Οι ανεπάρκειες και οι περιορισμοί αυτών ανέδειξαν την ανάγκη για εναλλακτικές λύσεις, που αφουγκράζονται τις ανάγκες των ίδιων των προσφύγων, στο πλαίσιο της διαδικασίας ένταξης στην κοινωνία υποδοχής. Λύσεις συμπεριληπτικές, που βασίζονται στην αλληλεγγύη, στον αλληλοσεβασμό και τη δικαιοσύνη, δηλαδή σε ένα αξιακό σύστημα όπως αυτό της ΚΑΟ.

Στη συνέχεια, καταβλήθηκε προσπάθεια να παρουσιαστεί η πολυπλοκότητα και η δυναμική των καταλήψεων αυτών, εκκινώντας από τις αρχές της ΚΑΟ σε συνάρτηση με την κοινωνική ένταξη. Προς τούτο, πραγματοποιήθηκε εμπειρική έρευνα από την οποία αναδείχθηκαν ορισμένα χρήσιμα σημεία. Αρχικά, στη διάρκεια της εμπειρικής έρευνας επιβεβαιώθηκαν τα αίτια ανάδειξης των καταλήψεων ως σημαντικών σημείων αναφοράς για τον προσφυγικό πληθυσμό που είχε βρεθεί στην Αθήνα. Φαίνεται ότι για πολλούς η διαμονή στις καταλήψεις προσφύγων ήταν μονόδρομος, όμως σημειώνεται ότι υπήρχαν πρόσφυγες οι οποίοι επέλεγαν να μείνουν εκεί. Άλλωστε, στους χώρους αυτούς, κατά γενική ομολογία, είχαν αναπτυχθεί ισχυροί κοινωνικοί δεσμοί και μια αίσθηση οικείου.

Στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας αναδείχθηκαν διάφορες κατηγοριοποιήσεις των καταλήψεων, αλλά αυτή που δόθηκε έμφαση ήταν στις S2R και στις R2R. Και στις δύο κατηγορίες η λήψη αποφάσεων γινόταν από συλλογικά όργανα, τις συνελεύσεις. Βέβαια, έγινε φανερό ότι στις S2R υπήρχαν τόσο οι γενικές συνελεύσεις, όσο και των επιμέρους ομάδων εργασίας, με συχνές και τακτικές συναντήσεις. Στις R2R η δομή ήταν πολύ πιο απλή και λάμβανε χώρα κάθε φορά που ανέκυπτε κάποιο σημαντικό ζήτημα. Αναφορικά με την επίλυση συγκρούσεων, σημειώθηκε διαφορά στις προσεγγίσεις, με τις S2R να διαπιστώνεται

ότι δε μπορούσαν να επιδείξουν την απαιτούμενη ευελιξία. Πάρα ταύτα, σε αυτές υπήρχε ένα πιο δομημένο και πολυεπίπεδο σύστημα διαχείρισης των διαφορών, σε σύγκριση με της R2R. Σημαντικό στοιχείο που αναδείχθηκε είναι η απαιτούμενη συνδιαμόρφωση και προσαρμοστικότητα του τρόπου εσωτερικής διαχείρισης και επίλυσης διαφορών, ώστε να είναι πραγματικά συμπεριληπτικοί και ουσιαστικοί για όλους τους συμμετέχοντες.

Στις S2R, οι αλληλέγγυοι φαίνεται ότι είχαν κυρίαρχο ρόλο, φροντίζοντας να παρέχουν πολύπλευρη στήριξη προς τους πρόσφυγες. Αν και εφελτήριο αυτού ήταν η έκφραση αλληλεγγύης, είχε ωθήσει στη δημιουργία ανισομερών σχέσεων αναφορικά με τη συμμετοχή στις εσωτερικές διαδικασίες των χώρων αυτών. Οι αλληλέγγυοι είχαν σαφώς πιο ενεργό ρόλο και είχαν σημειωθεί περιστατικά κατά τα οποία αποφάσιζαν με κριτήρια που δεν είχαν συναποφασιστεί. Ταυτόχρονα, η πλειονότητα των προσφύγων δε διεκδικούσε έναν πιο ενεργό ρόλο, είτε εξαιτίας της απουσίας σχετικής εμπειρίας, είτε εξαιτίας της εξάρτησης που είχε αναπτυχθεί από τις παροχές των αλληλέγγυων ή τις βλέψεις που είχαν για το μέλλον τους. Συχνά η στάση αυτή γινόταν αντιληπτή από τους αλληλέγγυους ως αδιαφορία. Όμως, οι διαφορές στις επικοινωνιακές πρακτικές, στις αντιλήψεις ή στις προσδοκίες οδηγούσαν σε παρερμηνείες. Η απουσία ενός ισχυρού, κοινού κώδικα αναφοράς και ειλικρινούς επικοινωνίας με σκοπό τη διερεύνηση και γεφύρωση του χάσματος, αποτελούσε τροχοπέδη στην ύπαρξη ενός κοινού χώρου συνδιαμόρφωσης.

Σε αντίθεση, οι R2R τοποθετούσαν τους πρόσφυγες στο επίκεντρο της διαχείρισης του κοινού χώρου, επιτρέποντάς τους να καθορίσουν τις προτεραιότητές τους. Τα μέλη των καταλήψεων αυτών, με προσφυγική εμπειρία και το συχνά κοινό γλωσσικό και πολιτισμικό υπόβαθρο, μοιράζονταν ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς. Παρότι η εμπειρία σε καταλήψεις ποίκιλλε, το κοινό αυτό υπόβαθρο λειτουργούσε ως «κοινωνικό κεφάλαιο», διευκολύνοντας την ανάπτυξη αλληλεγγύης και συνεργασίας, απαραίτητων για την αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων. Επίσης, χαρακτηρίζονταν από ευελιξία, κατανοώντας τις ιδιαιτερότητες κάθε μέλους, προσέφεραν μια εξατομικευμένη προσέγγιση και υποστήριξη. Έτσι, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι πρόσφυγες έβλεπαν την κατάληψη σαν «το σπίτι τους» και, λόγω των ισχυρών δεσμών που αναπτύχθηκαν μεταξύ των μελών, προωθούσαν και ενθάρρυναν την αλληλεγγύη και την ενεργή συμμετοχή στα εσωτερικά κοινά. Ειδικότερα, σύμφωνα με την προσέγγιση των Williams και McIntyre (2000), το «σπίτι» είναι ένας χώρος όπου μπορεί κανείς να ανακαλύψει και εκφράσει την ταυτότητά του και να βρει τη θέση του στον κόσμο. Με άλλα λόγια, οι καταλήψεις αυτές αποτελούσαν χώρους κοινωνικής συνοχής, μέσα από την ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν και της αποδοχής.

Οι καταλήψεις, για την καλύτερη αντιμετώπιση των, συχνά, κοινών προβλημάτων, είχαν δημιουργήσει το Συντονιστικό Προσφυγικών Καταλήψεων, στοιχείο που αναδεικνύει προσπάθεια συνεργασίας, ομαδικότητας και συντονισμού, μεταξύ των χώρων αυτών. Επιπλέον, μέσα από τις καταλήψεις αναπτύχθηκαν αυτοοργανωμένες πρωτοβουλίες, που ενίσχυαν την αυτονομία των καταλήψεων και διεύρυναν τις επαφές με την κοινότητα. Αναφορικά με την ανάπτυξη επαφών με την τοπική κοινωνία και άλλους φορείς, δεν υπήρχε κάποια κοινή στάση. Ορισμένες από τις R2R καταλήψεις είχαν καλλιεργήσει σχέσεις με τη γειτονία. Από την άλλη, οι περισσότερες S2R φαίνεται να μην επεδίωκαν κάτι τέτοιο. Πάντως, η σχολική παρακολούθηση των παιδιών μπορούσε να επικουρήσει στην ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ προσφύγων και γειτονιάς. Ωστόσο, η συνεργασία με θεσμικούς φορείς και διεθνείς οργανισμούς ήταν περιορισμένη και ασταθής. Αν και υπήρξε υποστήριξη από ορισμένους φορείς, κυρίως στο παρελθόν, η έλλειψη σταθερής και επαρκούς υποστήριξης ήταν εμφανής.

Συνοψίζοντας, οι καταλήψεις προσέφεραν ένα σχετικά ασφαλές περιβάλλον όπου οι πρόσφυγες μπορούσαν να αναπτύξουν ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς και την αίσθηση της κοινότητας. Στις S2R, ήταν περισσότερο οργανωμένη η διαχείριση και, συνήθως, μεγαλύτερη η υλική και οικονομική υποστήριξη που λάμβαναν οι πρόσφυγες. Όμως, σημειώνονταν σχέσεις εξουσίας, οι οποίες ενισχύονταν από τις επιμέρους διαφορές και, τελικά, δεν επέτρεπαν την ουσιαστικά και ολική εφαρμογή αρχών όπως η δημοκρατική λήψη αποφάσεων ή η ισότητα. Βέβαια, σε αυτά, λειτούργησε ενισχυτικά η αποφυγή ενεργούς εμπλοκής μέρους των προσφύγων, εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών που βίωναν, αλλά και επιμέρους ζητημάτων που αντιμετώπιζαν, όπως σημειώθηκε στη διάρκεια της έρευνας. Από την άλλη, στις καταλήψεις όπου τα μέλη τους είχαν την κοινή εμπειρία του πρόσφυγα, παρατηρήθηκε μια έντονη τάση αυτοοργάνωσης και συλλογικής λήψης αποφάσεων. Η ενεργή συμμετοχή όλων των μελών ενίσχυε την αίσθηση του κοινού, χώρου και ευθύνης. Η αναγκαιότητα να καλύψουν οι ίδιοι τις καθημερινές τους ανάγκες φαίνεται ότι οδήγησε σε μια πιο ισότιμη κατανομή αρμοδιοτήτων και ευθυνών, προωθώντας την αλληλεγγύη και την αμοιβαιότητα. Εν κατακλείδι, τόσο οι S2R όσο και οι R2R παρουσίαζαν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, ενώ μέσα από την εμπειρική έρευνα αναδείχθηκε η σημασία των κοινωνικών σχέσεων, της ενεργούς συμμετοχής όλων, της κατανόησης απέναντι στις ιδιαιτερότητες που τυχόν αντιμετωπίζει κάποιο άτομο και της ευελιξίας στον τρόπο οργάνωσης και λήψης αποφάσεων.

6.1. Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η παρούσα έρευνα ανέδειξε σημεία που χρήζουν περαιτέρω μελέτης. Αρχικά, παρά τις διαφορές που εντοπίστηκαν μεταξύ των S2R και των R2R καταλήψεων, και οι δύο μπορούν να γίνουν αντιληπτοί ως χώροι ζύμωσης ιδεών και πρακτικών. Ειδικότερα, μέσα από μια τέτοια διαδικασία ζυμώσεων, που έλαβε χώρα εντός των S2R, φαίνεται ότι εμφανίστηκαν οι R2R. Θα ήταν, επομένως, χρήσιμο να μελετηθεί περαιτέρω αυτή η διαδικασία, αναδεικνύοντας χρήσιμα επιμέρους στοιχεία. Επιπροσθέτως, θα ήταν ενδιαφέρουσα η μελέτη ειδικότερων μορφών καταλήψεων προσφύγων, όπως αυτές που απευθύνονταν αποκλειστικά σε γυναίκες ή άντρες ή οικογένειες, εξετάζοντας τις ιδιαίτερες συνθήκες και λειτουργίες τους. Τέλος, θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να διερευνηθούν σε βάθος οι λόγοι που απέτρεψαν την παρουσία και ανάπτυξη ενός πλαισίου συνδυαμόρφωσης εντός των καταλήψεων προσφύγων, στοιχείου μείζονος σημασίας για τον χώρο της ΚΑΟ, των προοδευτικών ΚΚ, αλλά και μιας ανθρωποκεντρικής διαδικασίας ένταξης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση

Αδάμ, Σ. & Παπαθεοδώρου, Χ. (2010). *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση*, Μελέτη 8, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Αδάμ, Σ. (2016). Κοινωνική οικονομία, εργασιακή ένταξη και κοινωνικός αποκλεισμός: η αναγκαιότητα αλλαγής παραδείγματος (σελ. 346-361). Στο *Διαδρομές Κοινωνικής Εργασίας*, Δ.Π.Θ./Μοτίβο Εκδοτική.

Αμίτσης, Γ. & Λαζαρίδη, Γ. (2001). *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήση.

Αφουξενίδης, Ν., Σαρρής, Ν. & Τσακηρίδη, Ο. (2012), *Ένταξη των μεταναστών: αντιλήψεις, πολιτικές, πρακτικές*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΓΧΣ – Γιατροί Χωρίς Σύνορα. (2017). Κατάσταση έκτακτης ανάγκης για την ψυχική υγεία στη Σάμο και τη Λέσβο Γιατί ο εγκλωβισμός των αιτούντων άσυλο στα ελληνικά νησιά πρέπει να σταματήσει. Ανακτήθηκε από: <http://archive-refugeeobservatory.ekt.gr/refugeeobservatory/handle/20.500.12037/246>

Διεθνής Αμνηστία. (2018). Ελλάδα: Οι κατηγορίες για παράνομη διακίνηση εναντίον Ισπανών που διέσωζαν πρόσφυγες στη Λέσβο πρέπει να αποσυρθούν. <https://www.amnesty.gr/news/press/article/21373/ellada-oi-katigories-gia-paranomi-diakinisi-metanaston-enantion-isperanon-poy>

ΕΕΔΑ – Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. (2023, Μάρτιος). Παρατηρήσεις στη νομοθετική πρωτοβουλία του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου υπό τον τίτλο: «Κώδικας Μετανάστευσης». https://nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/Code_Metanasteusis.pdf

ΕΛΣΤΑΤ - Ελληνική Στατιστική Αρχή (2022). *Απογραφή Προσφύγων 1923 – Αναστατική έκδοση με αφορμή τα 100 χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922-2022)*. Πειραιάς: ΕΛΣΤΑΤ. https://elstat-outsourcers.statistics.gr/ELSTAT-Apografi_Prosfyges_1923.pdf

ΕΜΜΕΔΙΑ - Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και Διασποράς & Κόντης, Α. (2009). *Ζητήματα κοινωνικής ένταξης μεταναστών*. Αθήνα: Παπαζήσης.

ΕΣΠ - Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες. (2021). *Η Νέα Κλειστή Ελεγχόμενη Δομή Σάμου: Μία Απομονωμένη «Σύγχρονη Φυλακή»*;. https://www.gcr.gr/el/ekdoseis-media/reports/item/1839-i-nea-kleisti-elegxomeni-domi-samou-mia-apomonomeni-sygxroni-fylaki#_ftn2

Ευρωπαϊκή Ένωση. (2014), Κοινό Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασύλου. https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2020/05/Greek_CEAS_brochure.pdf

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2020α, 18 Σεπτεμβρίου), Μια Ένωση ισότητας: σχέδιο δράσης της ΕΕ για την καταπολέμηση του ρατσισμού 2020-2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0565>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2020β, 24 Νοεμβρίου), Σχέδιο δράσης για την ενσωμάτωση και την ένταξη για την περίοδο 2021-2027. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0758>

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2001/55/EK: Σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 212/12. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32001L0055>

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2003/9/EK: Σχετικά με τις ελάχιστες απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων άσυλο στα κράτη μέλη. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 031/18. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=OJ:L:2003:031:TOC>

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2003/86/EK: Σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 251/12. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0086>

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2003/109/EK: Σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 16/44. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:32003L0109>

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2008/115/EK: Σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 348/98. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0115>

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2024/1346: Σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία (αναδιατύπωση). *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 2024/1346. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401346

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2004/83/EK: Για θέσπιση ελάχιστων απαιτήσεων για την αναγνώριση και το καθεστώς των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως προσφύγων ή ως προσώπων που χρήζουν διεθνούς προστασίας για άλλους λόγους. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 304/12. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32004L0083>

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2005/85/EK: Σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές για τις διαδικασίες με τις οποίες τα κράτη μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 326/13. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A32005L0085>

Ευρωπαϊκή Οδηγία 2011/95/EE: Σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, L 337/9. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32011L0095>

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο.(1999). Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Tampere, SN 200/99, 15-16 Οκτωβρίου 1999. Βρυξέλλες. https://www.yypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/%CE%A4AMPERE_1999_EL.pdf

Ευρωπαϊκός Κανονισμός 2725/2000/EK: Σχετικά με τη θέσπιση του «Eurodac» για την ανταλλαγή δακτυλικών αποτυπωμάτων για την αποτελεσματική εφαρμογή της σύμβασης του Δουβλίνου. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, L 316/1. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/ALL/?uri=celex%3A32000R2725>

Ευρωπαϊκός Κανονισμός 343/2003/EK: Για τα κριτήρια και τους μηχανισμούς προσδιορισμού του κράτους μέλους το οποίο είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης ασύλου που έχει υποβληθεί σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. L 50/1. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32003R0343>

Ευρωπαϊκός Κανονισμός 2024/1347/ΕΕ: σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των ανιθαγενών ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας, για την τροποποίηση της οδηγίας 2003/109/EK του Συμβουλίου και για την κατάργηση της οδηγίας 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Σειρά L. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401347

Ευρωπαϊκός Κανονισμός 2024/1348: Για τη θέσπιση κοινής διαδικασίας διεθνούς προστασίας στην Ένωση και την κατάργηση της οδηγίας 2013/32/ΕΕ. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Σειρά L. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401348

Ευρωπαϊκός Κανονισμός 2024/1351: Για τη διαχείριση του ασύλου και της μετανάστευσης και την τροποποίηση των κανονισμών (ΕΕ) 2021/1147 και (ΕΕ) 2021/1060 και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 604/2013. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Σειρά L. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401351

Georgiou, N. (2024, Οκτώβριος 24). Κοινή ανακοίνωση: Η Ελλάδα οφείλει να διορθώσει το δυσλειτουργικό σύστημα καταγραφής των αιτούντων-ουσών άσυλο, το οποίο οδηγεί σε παράνομη κράτηση και στέρηση θεμελιωδών δικαιωμάτων. *Mobile Info Team, Refugee Legal Support & Equal Rights Beyond Borders*. <https://equal-rights.org/el/articles/130>

Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Καβουλάκος, Κ.Ι. & Γριτζάς Γ. (2015). *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Καβουλάκος, Κ.Ι. (2018). Κοινωνική αλληλεγγύη οικονομία, Κρίση, Κράτος και Κοινωνικά Κινήματα (σελ. 494-520). Στο Σερντεδάκης Ν. & Τομπάζος Στ. (επιμ.). *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης – Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & Θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Κορμά, Λ. (2021). Εισαγωγή. Στο: *Τεκμήρια από το ιστορικό αρχείο – Πτυχές από την αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, 1922-1930*. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος-Κέντρο Πολιτισμού Έρευνας και Τεκμηρίωσης. doi.org/10.52903/ccrd.d2.2021

Κουραχάνης, Ν. (2016), *Έλλειψη Στέγης και Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα: Η Περίπτωση του Προγράμματος Στέγαση και Επανεένταξη*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή.

Κουραχάνης, Ν. (2019), *Πολιτικές Στέγασης Προσφύγων*. Αθήνα: Τόπος

Κουραχάνης, Ν. (2020), «Τι σημαίνει «Μένουμε σπίτι» για όσους δεν έχουν;». Στο Διεθνής Αμνηστία, *Αγώνας σε Καιρούς Αβεβαιότητας. Ανθρώπινα Δικαιώματα και Πανδημία*. <https://www.amnesty.gr/news/press/article/29130/peri-tis-proseggisis-tis-diethnoys-amnistias-stin-prostasia-ton-anthropinon>

Κουραχάνης, Ν. (2023), *Στεγαστική κρίση και στεγαστική πολιτική: προκλήσεις και προοπτικές*. Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.

Levitas, R. (2004), Τι είναι ο Κοινωνικός Αποκλεισμός;. Στο Πετμετζίδου Μ., Παπαθεοδώρου Χ., *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα: Εξάντας.

Μαργαρίτης, Α. (2022), «Πως η Απουσία Στεγαστικής Πολιτικής Οδήγησε την Ελλάδα σε Στεγαστική Κρίση», *Ομιλος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων*. <https://odeth.eu/%CF%80%CF%89%CF%82-%CE%B7-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B5%CE%B3%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%BF/>

Μουζουράκης, Μ. (2024, Ιούλιος 12). Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο: Γιατί δεν μπορούν να εφαρμοστούν οι νέοι κανόνες της ΕΕ για τους πρόσφυγες;. *Syntagma Watch*. <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/neo-symfwno-gia-th-metanasteysi-kai-to-asylo/>

Μπαϊρα, Χ. (2015). *Το Σύστημα του Δουβλίνου και η Ελλάδα: Οι Επιπτώσεις της συριακής κρίσης και της έκρηξης των προσφυγικών ροών στην κοινή ευρωπαϊκή πολιτική ασύλου* (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Μπαλούρδος, Δ. (2007). Οικονομική ανισότητα, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: μεθοδολογικές και εμπειρικές ενδείξεις. Στο Μ. Κετσετζοπούλου, Η. Κικίλιας, Α. Μουρίκη, Γ. Παπαπέτρου, Μ. Τζωρτζοπούλου & Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Το Κοινωνικό Πορταίτο της Ελλάδας 2006*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. https://www.ekke.gr/publication_files/to-kinoniko-portrait-to-tis-elladas-2006

Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ.

N.4310/1929: Περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου διαβατηρίων και απελάσεων και εκτοπίσεων. ΦΕΚ Α' 287/ 16.8.1929.

N. 3989/1959: Περί κυρώσεως της πολυμερούς Συμβάσεως περί της Νομικής Καταστάσεως των Προσφύγων. ΦΕΚ Α' 20.1.

N.1975/1991: Είσοδος - έξοδος, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων και άλλες διατάξεις. ΦΕΚ Α' 184/4.12.1991.

N.2910/2001: Είσοδος και παραμονή Αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια, κτήση της Ελληνικής Ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις. ΦΕΚ 91 Α' 2.5.2001.

N.3010/2002: Εναρμόνιση του Ν. 1650/1986 με τις Οδηγίες 97/11 Ε.Ε. και 96/61 Ε.Ε., διαδικασία οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα και άλλες διατάξεις. ΦΕΚ 91 Α' 25.4.2002

N.3068/2002: Συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις, προαγωγή των δικαστών των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στο βαθμό του συμβούλου Επικρατείας και άλλες διατάξεις. ΦΕΚ Α' 274/14.11.2002.

N.3074/2002: Γενικός Επιθεωρητής Δημόσιας Διοίκησης. Αναβάθμιση του Σώματος Επιθεωρητών Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης και του Συντονιστικού Οργάνου Επιθεώρησης και Ελέγχου και άλλες διατάξεις. ΦΕΚ Α' 296/4.12.2002.

Ν. 3386/2005: Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια. ΦΕΚ Α 212/23.8.2005.

Ν.4251/2014: Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις. ΦΕΚ Α 80/1.4.2014.

Παπαδοπούλου, Δ. (2004). Η φύση του κοινωνικού αποκλεισμού στην ελληνική κοινωνία. Στο Μ. Πετμετζίδου & Χ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*. Αθήνα: Εξάντας.

Παπαθεοδώρου, Θ. (2015). *Νομικό Καθεστώς Αλλοδαπών – Ελληνική και Ευρωπαϊκή Νομοθεσία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Παπασιώπη-Πασιά, Ζ. (2015). *Δίκαιο Αλλοδαπών*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε.-Α., (2008). Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 4(1), 72-81. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.9726>

Παρσάνογλου, Δ. (2021), Τι άφησε πίσω της η «Προσφυγική κρίση»; Μετατοπίσεις του Ευρωπαϊκού συνοριακού καθεστώτος και της εθνικής/κρατικής κυριαρχίας. *Κοινωνική Πολιτική*, 12, 23-38. Doi: <https://doi.org/10.12681/sp.29023>

Π.Δ. 123/2016: Ανασύσταση και μετονομασία του Υπουργείου Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, ανασύσταση του Υπουργείου Τουρισμού, σύσταση Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής και Υπουργείου Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, μετονομασία Υπουργείων Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού και Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων. ΦΕΚ Α' 208/4.11.2016.

RSA-RefugeeSupportAegean (2022). Ένα βήμα πίσω σχετικά με την προστασία και την ενσωμάτωση: Σχετικά με τον τερματισμό του προγράμματος στέγασης ESTIA II για τους αιτούντες άσυλο. (2022, Δεκέμβριος 22). *Refugee Support Aegean*. <https://rsaegean.org/el/gia-ton-termatismo-tou-estia-ii-gia-tous-aitountes-asylo/#post-14160-footnote-6>

RSA-Refugee Support Aegean (2024α, Ιούλιος 11). Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο: Ανεπίτρεπτη οπισθοδρόμηση στην προστασία των αιτούντων άσυλο. *Refugee Support Aegean*. <https://rsaegean.org/el/neo-symfono-gia-ti-metanastefsi-kai-to-asylo-2024/>

RSA-Refugee Support Aegean (2024β, Φεβρουάριος 6). Αδιανόητες συνθήκες διαβίωσης στην ‘υπερσύγχρονη’ Κλειστή Ελεγχόμενη Δομή Σάμου. *Refugee Support Aegean*. <https://rsaegean.org/el/adianoites-synthikes-ked-samou/>

Σακελλαρόπουλος, Θ. (2005). «Η κοινωνική ενσωμάτωση των νέο-προσφύγων Ποντίων στη μητροπολιτική Ελλάδα», 1η Παγκόσμια Συνδιάσκεψη Ποντιακής νεολαίας, (Φρανκφούρτη, 17-18 Δεκεμβρίου 2005). Ομοσπονδία Συλλόγων Ελλήνων Ποντίων στην Ευρώπη.

Σουλτάνη, Ο. (2018). *Ιστορικό πλαίσιο των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών στην Ευρώπη και την Ελλάδα*. <https://jmce.gr/portal/wp-content/uploads/2018/06/Soyltani-Ourania-istoriko-plaisio-Metanasteytikon-rovn-1.pdf>

Συνήγορος του Πολίτη. (2009). Ετήσια Έκθεση 2009. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. https://old.synigoros.gr/resources/docs/18549_4_synigoros_2009_01.pdf

Τσακηρίδη, Ο. (2012). Μια πολιτισμική προσέγγιση για την ένταξη των μεταναστών: όψεις θεωρίας και πρακτικής. Στο Α. Αφουξενίδης, Ν. Σαρρής, & Ο. Τσακηρίδη (επιμ.), *Ένταξη των μεταναστών: αντιλήψεις, πολιτικές, πρακτικές* (σελ. 127-140). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Χατζή, Χ. (2004). Ο αλλοδαπός ως υποκείμενο δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη, στο Παύλου, Μ. και Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σελ. 233-252). Αθήνα: Κριτική.

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1927). Απογραφή του Πληθυσμού της Ελλάδος κατά την 19 Δεκεμβρίου 1920. https://www.openarchives.gr/aggregator-openarchives/edm/elstat/000056-p_derive%3Dbook_p_id%3D10095544

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1935). Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την Απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928. http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_0101_00023.pdf

Χριστόπουλος, Δ. (2024). Το ελληνικό μεταναστευτικό καθεστώς: Πραγματικότητες, μταιώσεις, προοπτικές. Διανέοσις. https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2024/09/Immigration_Christopoulos.pdf

Ψημίτης, Μ. (2016). Αλληλέγγυα οικονομία, ομότιμη παραγωγή, αποανάπτυξη και κινήματα επανατοπικοποίησης»: Εννοιολογικοί συνειρμοί ανάμεσα σε ένα ριζοσπαστικό πολιτικό σχέδιο και στην καπιταλιστική «ανακατάκτηση». Στο Κονιόρδος, Σ. (επιμ.). *Πρακτικά 5ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας (ΕΚΕ), «Η Ελληνική Κοινωνία στο Σταυροδρόμι της Κρίσης – Έξι χρόνια μετά»*. 10-12 Δεκεμβρίου 2015 (σελ. 757-767). Αθήνα: Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία.

Ψημίτης, Μ. (2018). Κριτικής της Μαρξιστικής κριτικής στην αλληλέγγυα οικονομία (σελ. 521-546). Στο Σερντεδάκις Ν. & Τομπάζος Στ. (επιμ.). *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης – Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & Θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Ξενόγλωση

Ager, A. & Strang, A. (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*, 21 (2), 166-191. Doi: <http://dx.doi.org/10.1093/jrs/fen016>

AIDA - Asylum Information Database & GCR - Greek Council for Refugees, (2019), updated on June 2020). Country Report: Greece. ECRE -European Council on Refugees and Exiles.

Amnesty International (2015). ‘Volunteers Help Refugees Survive while Europe’s Leaders Still Search for Solutions’, *Amnesty International*, 21 September. <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2015/09/volunteers-help-refugees-survive-while-europes-leaders-still-search-for-solutions/>

Bak, C. K. (2018). Definitions and Measurement of Social Exclusion—A Conceptual and Methodological Review. *Advances in Applied Sociology*, 8, 422-443. <https://doi.org/10.4236/aasoci.2018.85025>

Baptista, I., Benjaminsen, L., Busch-Geertsema, V. & Pleace, N. (2017), *Family Homelessness in Europe*, Brussels: FEANTSA.

Burchardt, T., Le Grand, J., & Piachaud, D. (2002). Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure. In *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.

Chen, J. (2023). *Poverty Trap: Definition, Causes, and Proposed Solutions*. <https://www.investopedia.com/terms/p/poverty-trap.asp>

Choquet, S. (2017), Models of Integration in Europe. Foundation Robert Schuman, *European Issues*, 449. <https://old.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-449-en.pdf>

Civiliste. (2022, September 13). *Social and solidarity economy, urban communities and the protection of vulnerable groups*. Swiss Network for International Studies. <https://snis.ch/projects/social-and-solidarity-economy-urban-communities-and-the-protection-of-vulnerable-groups/>

Clerici, E. (2024), *Social exclusion and inequality in European cities: Abyssal exclusion, advanced marginality, and the goodness of the European indicator AROPE*. Sapienza Università di Roma, Rome-Italy. https://iris.uniroma1.it/retrieve/0adec837-f7ee-48ae-9724-fd0a3bbbce90/Tesi_dottorato_Clerici.pdf

Crabapple, M. (2017, June 23). This refugee squat represents the best and worst of humanity. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jun/23/refugee-squat-city-plaza-greece-best-worst-humanity>

Demir, S. (2023). *Spaces of Solidarity: the case of Athens' refugee housing squats*. University of Macedonia, Thessaloniki. <https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/28987>

ECRE-European Council on Refugees and Exile. (2002), *Position on the Integration of Refugees in Europe*. https://ecre.org/wp-content/uploads/2016/07/ECRE-Position-on-the-Integration-of-Refugees-in-Europe_December-2002.pdf

EPRS - European Parliament Research Service. (2018, June). *Hotspots at EU external borders – State of Play*. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/623563/EPRS_BRI\(2018\)623563_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/623563/EPRS_BRI(2018)623563_EN.pdf)

Entzinger, H. & Biezeveld, R. (2003), *Benchmarking in Immigrant Integration*. <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/benchmarking-in-immigrant-integration>

ENAR – European Network Against Racism. (2023, December 21), *Structural Racism in the New European Union PACT on Migration: A Devastating Blow to the Right to Asylum*. <https://www.enar-eu.org/wp-content/uploads/Migration-Pact-Policy-Brief-2112-2.pdf>

Fallon, K. (2024, September 11). How Europe's Smuggling Crackdown Criminalizes Asylum Seekers. *Inkstick*. <https://inkstickmedia.com/how-europes-smuggling-crackdown-criminalizes-asylum-seekers/>

Fotaki, M. (2022). Solidarity in crisis? Community responses to refugees and forced migrants in the Greek islands. *Organization*, 29(2), 295-323. <https://doi.org/10.1177/13505084211051048>

Fraser, N. (1995), *From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Postsocialist' Age*. New Left Review. <https://newleftreview.org/issues/i212/articles/nancy-fraser-from-redistribution-to-recognition-dilemmas-of-justice-in-a-post-socialist-age>

Gibson-Graham, J. K. (2006). *The end of capitalism (as we knew it). A feminist critique of political economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Gibson-Graham, J. K. & Cameron & J. & Healy, S. (2013). *Take Back the Economy: An Ethical Guide for Transforming Our Communities*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Hathaway, J. C. (2005), *The Rights of Refugees under International Law*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511614859>

HRW - Human Rights Watch (2018, November 5). Greece: Rescuers at Sea Face Baseless Accusations. Prosecution Seeks to Criminalize Saving Lives. <https://www.hrw.org/news/2018/11/05/greece-rescuers-sea-face-baseless-accusations>

Hynie, M. (2018), Refugee integration: Research and policy. *Peace and Conflict*, 24(3), 265–276. <https://doi.org/10.1037/pac0000326>

IOM-International Organization for Migration. Hellenic Integration support for beneficiaries of International Protection and Temporary Protection (HELIOS) (χ.χ.). <https://greece.iom.int/el/hellenic-integration-support-beneficiaries-international-protection-and-temporary-protection-helios>

IOM-International Organization for Migration. (2019), Glossary on Migration. International Migration Law (No 34).

https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd11411/files/iml_34_glossary.pdf

IRC-International Rescue Committee (2024, July 23), What is the EU Pact on Migration and Asylum?. <https://www.rescue.org/eu/article/what-eu-pact-migration-and-asylum>

Kelly, D. (2004). Revisiting the Rights of Man: Georg Jellinek on Rights and the State. *Law and History Review*, 22(3), 493–529. Doi: <https://doi.org/10.2307/4141687>

King, A. & Manoussaki-Adamopoulou, I. (2019, August 26). Inside Exarcheia: the self-governing community Athens police want rid of. *The guardian*. <https://www.theguardian.com/cities/2019/aug/26/athens-police-poised-to-evict-refugees-from-squatted-housing-projects>

Kourachanis, N. (2020). Housing and Social Policies for Asylum Seekers and Refugees in Greece: Camps, Social Housing, Cash for Rent, and Squat Practices. In Larocca, G., Di Maria, R. and Frezza, G. (Eds), *Media, Migrants and Human Rights*, Bern: Peter Lang.

Lafazani, O. (2017, November 13). Intervention – 1.5 year City Plaza: A Project on the Antipodes of Bordering and Control Policies. *Antipode Online*. Antipode Online. <https://antipodeonline.org/2017/11/13/intervention-city-plaza/>

Lutz, P. (2017). Two logics of policy intervention in immigrant integration: an institutionalist framework based on capabilities and aspirations. *Comparative Migration Studies*, 5(19), 1-18. Doi: 10.1186/s40878-017-0064-0

Mac Gregor, M. (2022, December 23). *Greece: ESTIA housing scheme for vulnerable asylum seekers to close for good*. <https://www.infomigrants.net/en/post/45627/greece-estia-housing-scheme-for-vulnerable-asylum-seekers-to-close-for-good>

Malamidis, H. (2019, December 4), *Asylum-seekers' integration: The time has come*. ΕΛΙΑΜΕΠ.

<https://www.eliamep.gr/en/publication/%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%B7-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%BD%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%AC%CF%83%CF%85%CE%BB%CE%BF-%CE%B7-%CF%8E%CF%81%CE%B1-%CE%AD%CF%86%CF%84%CE%B1%CF%83/>

Malamidis, H. (2023). Migrants' integration in Greece and the role of social and solidarity economy. *Migration, Mobility, & Displacement* 6.

MSF–Crash. (2012), Natural Disasters: “Do Something!”. <https://msf-crash.org/en/publications/natural-disasters/natural-disasters-do-something>

OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development. (2017), Migration Policy Debates: Who bears the cost of integrating refugees?, <https://www.oecd.org/els/mig/migration-policy-debates-13.pdf>

OECD. (2022), Allocation of competences in policy sectors key to migrant integration. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/02/allocation-of-competences-in-policy-sectors-key-to-migrant-integration_81f9d290/dc4a71c5-en.pdf

OECD. (2023). The social and solidarity economy as a partner along the refugee journey. https://www.oecd.org/en/publications/the-social-and-solidarity-economy-as-a-partner-along-the-refugee-journey_174514e3-en.html

Oikonomakis L. (2018) ‘Solidarity in Transition: The Case of Greece’, in Della Porta D. (ed.) *Solidarity Mobilizations in the ‘Refugee Crisis’*, pp. 65–98. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

OHCHR–Office of the Higher Commissioner of Human Rights. (2009). The Right to Adequate Housing. https://unhabitat.org/sites/default/files/documents/2019-05/fact_sheet_21_adequate_housing_final_2010.pdf

PACT-Pact on Migration and Asylum. (2024, August 1). Migration and Home Affairs. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en

PICUM. (2023a, December 5). Human rights organisations: “Days left” for EU legislators to save the right to asylum. <https://picum.org/blog/human-rights-organisations-days-left-for-eu-legislators-to-save-the-right-to-asylum/>

PICUM. (2023b, December 18). Over 50 NGOs open eleventh-hour open letter to EU on human rights risks in Migration Pact. <https://picum.org/blog/open-letter-eu-human-rights-risks-migration-pact/>

RIPPESS-Intercontinental Network for the Promotion of Social Solidarity Economy. (2015). Global Vision for a Social Solidarity Economy: Convergences and Differences in Concepts, Definitions and Frameworks. (2015). https://www.riposs.org/wp-content/uploads/2017/08/RIPESS_Vision-Global_EN.pdf

Squat!net. Greece: Refugee-Squats in Athens. (2016, June 25). <https://en.squat.net/2016/06/25/greece-refugee-squats-in-athens/#more-17483>

Silver, H. (1994). Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531-578.

Social Exclusion Unit (2001), *Prevent Social Exclusion*. <https://www.bristol.ac.uk/poverty/downloads/keyofficialdocuments/Preventing%20Social%20Exclusion.pdf>

The Guardian (2016). Greece removes migrants from Macedonian border camp. (2016, March 26). *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/26/greece-removes-migrants-from-macedonian-border-camp>

Theodorou, J. (2018). What Grassroots Groups Can Teach Us About Smart Aid. *The New Humanitarian*. <https://deeply.thenewhumanitarian.org/refugees/community/2018/02/21/what-grassroots-groups-can-teach-us-about-smart-aid>

Tzifakis, N. & Valvis, A. (2023, July 21). A missed opportunity? Civil society organisations in Greece and North Macedonia after the 2015 refugee crisis. *ÖGfE Policy Brief* (16). <https://www.oegfe.at/wp-content/uploads/2000/12/PB-162023.pdf>

Undercoverinfo. Where refugee solidarity & the alternative economy converge: the anarchist refugee centres of Athens. (2016, March 6). <https://undercoverinfo.wordpress.com/2016/03/06/where-refugee-solidarity-the-alternative-economy-converge-the-anarchist-refugee-centres-of-athens/>

UN-United Nations. (1945), *United Nations Charter*. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

UN-United Nations. (1945), *United Nations Charter*. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

UN-United Nations. (1948), *Universal Declaration of Human Rights*.
<https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

UN-United Nations. (1951), Convention relating to the status of refugees. *Treaty Series*, 189, 137. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1954/04/19540422%2000-23%20AM/Ch_V_2p.pdf

UN-United Nations. (1967), *Protocol concerning certain additional rules of procedure applicable to arbitration proceedings supplementary to the Geneva Convention of 1958*. *Treaty Series*, 606, 267. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1967/10/19671004%2007-06%20AM/Ch_V_5p.pdf

UN-United Nations. (1966), *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

UN-United Nations. (2014), *The Economic, Social and Cultural Rights of Migrants in an Irregular Situation*. New York & Geneva.
https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR-PUB-14-1_en.pdf

UNECE-UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE. (2021), *Housing for Migrants and Refugees in the UNECE Region Challenges and practices*. Geneva.

UNHCR. (2014), *The integration of refugees – A discussion paper*, Nicosia.
https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/02/integration_discussion_paper_July_2014_EN.pdf

UNHCR. (2021). *ESTIA: A home away from home*. UNHCR Greece (November 2015 - September 2021). <https://data.unhcr.org/en/documents/download/88995>

UNHCR. (2020). Greece Accommodation update –June 2020.
file:///C:/Users/User/Downloads/2020_06_Greece_Accommodation_June_v2.pdf

Uniacke, H. (2017, March 21). You can't evict a movement: a story of squatting and migration in Athens. *Open Democracy*. <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/you-cant-evict-movement-story-of-squatting-and-migration-in-athens/>

UNTFSSSE–United Nations Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy. (2014), Social and Solidarity Economy and the Challenge of Sustainable Development. <https://unsse.org/2014/09/08/tfsse-position-paper-social-and-solidarity-economy-and-the-challenge-of-sustainable-development/>

Valvis, A., Petropoulos, S., Kaisari, K., & Huliaras, A. (2021). Blessing or Curse?: The Impact of the Refugee Crisis on Organized Civil Society in Greece. *Southeastern Europe*, 45(1), 93-122. <https://doi.org/10.30965/18763332-45010006>

Williams, D.R. & McIntyre, N. (2000, September 17-20). Where heart and home reside: changing constructions of place and identity. *Trends 2000: Shaping the Future*, East Lansing, MI, United States.

Yi, I. (Eds.). (2023). *Encyclopedia of the Social and Solidarity Economy*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. Retrieved Jan 24, 2025, from <https://doi.org/10.4337/9781803920924>

Zaman, T. (2019). What's so radical about refugee squats? An exploration of urban community-based responses to mass displacement in Athens. University of Sussex. Chapter. <https://hdl.handle.net/10779/uos.23472731.v1>

Παραρτήματα

Παράρτημα 1: Ορίζοντας τις έννοιες: πρόσφυγας, μετανάστης και αιτών άσυλο

Έχει παρατηρηθεί ότι συχνά συγχέονται οι έννοιες πρόσφυγας, μετανάστης, αιτών άσυλο, ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που γίνεται αναφορά και στο όρο «παράνομοι» μετανάστες. Ξεκινώντας, λοιπόν, μια εργασία που αναφέρεται στο λεγόμενο «προσφυγικό» ζήτημα, κρίνεται απαραίτητο να προσδιοριστούν οι έννοιες αυτές και να σημειωθούν οι μη δόκιμοι όροι. Παρά όλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί ότι ο μετακινούμενος πληθυσμός, είτε πρόσφυγες, είτε μετανάστες, είναι «τέκνο της ανάγκης»²³.

Για τον καθορισμό της έννοιας του πρόσφυγα έχουμε ως σημείο αναφοράς μας τη Σύμβαση της Γενεύης²⁴ και το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης²⁵, ενώ υπάρχουν και άλλα σχετικά νομικά κείμενα, όπως η ΟΔΔΑ²⁶, η σύμβαση για την Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας²⁷, η σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού²⁸ και η Σύμβαση Κατά των Βασανιστηρίων²⁹. Η Σύμβαση της Γενεύης αποτελεί το πρώτο νομικό κείμενο που αναφέρεται στην προστασία των προσφύγων και δίνει έναν σαφή ορισμό της έννοιας του πρόσφυγα καθώς και του καθορισμού των δικαιωμάτων που απολαμβάνει από τα συμβαλλόμενα κράτη και εν γενεί τις νομικές υποχρεώσεις αυτών. Αξίζει να σημειωθεί ότι αρχικά, η Σύμβαση της Γενεύης αναφερόταν αποκλειστικά στην προστασία των ευρωπαίων προσφύγων που είχαν πληγεί από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Το μετέπειτα Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης του 1967 τροποποίησε τη Σύμβαση της Γενεύης, έτσι ώστε να αρθούν οι χρονικοί και γεωγραφικοί περιορισμοί που είχαν τεθεί με αυτή.

---

²³ Χριστόπουλος, Δ. (2024). Το ελληνικό μεταναστευτικό καθεστώς: Πραγματικότητες, ματαιώσεις, προοπτικές. Διανέοσις. https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2024/09/Immigration_Christopoulos.pdf

²⁴ UN – United Nations. (1951), Convention relating to the status of refugees. Treaty Series, 189, 137. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1954/04/19540422%2000-23%20AM/Ch_V_2p.pdf

²⁵ UN - United Nations. (1967), Protocol concerning certain additional rules of procedure applicable to arbitration proceedings supplementary to the Geneva Convention of 1958. Treaty Series, 606, 267. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1967/10/19671004%2007-06%20AM/Ch_V_5p.pdf

²⁶ UN - United Nations. (1948), Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

²⁷ UN - United Nations. (1948), Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Treaty Series, 78, 277. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1951/01/19510112%2008-12%20PM/Ch_IV_1p.pdf

²⁸ UN - United Nations. (1989), Convention on the Rights of the Child. Treaty Series, 1577, 3. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1990/09/19900902%2003-14%20AM/Ch_IV_11p.pdf

²⁹ UN - United Nations. (1984), Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Treaty Series, 1465, 85. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1987/06/19870626%2002-38%20AM/Ch_IV_9p.pdf

Ούτε η Σύμβαση, ούτε το Πρωτόκολλο περιγράφουν κάποια ειδική διαδικασία για τη χορήγηση του προσφυγικού καθεστώτος. Φροντίζουν, απλώς, για τη διαμόρφωση του ερμηνευτικού πεδίου του καθεστώτος αυτού και της προστασίας που λαμβάνει ο πρόσφυγας, εφόσον του αποδοθεί η ιδιότητα αυτή από τα κράτη. Γίνεται, επομένως, αντιληπτό ότι εναπόκειται στο εκάστοτε κράτος, που έχει υπογράψει και αποδεχθεί τη Σύμβαση του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967, να δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις έτσι ώστε να παρέχει την προστασία που επιβάλλεται από αυτά. Αναφορά στα δικαιώματα και το πλαίσιο προστασίας των προσφύγων γίνεται σε επόμενη παράγραφο. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα η ως άνω Σύμβαση κυρώθηκε με το Νομοθετικό Διάταγμα 3989/1959, ενώ το Πρωτόκολλο ενσωματώθηκε με τον Αναγκαστικό Νόμο 389/1968 και αποτελούν, πλέον, αναπόσπαστο μέρος της ελληνικής νομοθεσίας, η οποία είναι δεσμευτική για τη χώρα, ενώ τυχόν παραβίασή τους συνιστά παράλληλα και παραβίαση του διεθνούς δικαίου.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη Σύμβαση της Γενεύης και το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης, πρόσφυγας είναι το πρόσωπο το οποίο λόγω δικαιολογημένου φόβου διώξεως λόγω φυλής, φύλου, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων βρίσκεται εκτός της χώρας της οποίας έχει την υπηκοότητα και δεν δύναται ή, λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί να απολαμβάνει την προστασία της χώρας αυτής, ή εάν δεν κατέχει κάποια υπηκοότητα και βρίσκεται εξαιτίας αυτών των γεγονότων εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους διαμονής και δεν δύναται ή δεν επιθυμεί λόγω του φόβου αυτού να επιστρέψει σε αυτή. Κατά συνέπεια, στο πρόσωπο του πρόσφυγα θα πρέπει σωρευτικά να συντρέχει ο δικαιολογημένος φόβος δίωξης, ο φόβος να πηγάζει από έναν από τους ανωτέρω λόγους και εξαιτίας αυτού να υφίσταται δίωξη. Επομένως παρατηρείται η αναγκαιότητα ύπαρξης ενός υποκειμενικού στοιχείου (φόβος) και ενός αντικειμενικού που επιβεβαιώνεται από εξωτερικά στοιχεία και αντικειμενικά δεδομένα³⁰.

Με βάση τον ορισμό της έννοιας του πρόσφυγα που προηγήθηκε, καθίσταται σαφής η διαφοροποίησή της από αυτή του μετανάστη. Επίσημα, λοιπόν, ως μετανάστης, ορίζεται το άτομο το οποίο επιλέγει να εγκαταλείψει τη χώρα του σε αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής, συνεχίζοντας να απολαμβάνει τα δικαιώματα της χώρας από την οποία προέρχεται. Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης³¹ ορίζει ως μετανάστη κάθε άτομο που για

---

³⁰ Ύπατη Αρμοστεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες. (2009). Εγχειρίδιο για τις διαδικασίες και τα κριτήρια καθορισμού του καθεστώτος των προσφύγων. Αθήνα

³¹ Επιπλέον: IOM - International Organization for Migration. (2019), Key migration terms. International Organization for Migration. <https://www.iom.int/key-migration-terms> και IOM - International Organization for

οποιονδήποτε λόγο εγκαταλείπει τον τόπο κατοικίας, διασχίζει διεθνή σύνορα ή μετακινείται εντός των συνόρων ενός κράτους, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς το οποίο μπορεί να υπάγεται, από το αν η μετακίνησή τους είναι εκούσια ή όχι, από τα αίτια και από το χρονικό διάστημα που αυτή διαρκεί. Με άλλα λόγια, ο όρος μετανάστης είναι ένας όρος «ομπρέλα», ο οποίος αναφέρεται σε οποιοδήποτε άτομο απομακρύνεται από τον συνήθη τόπο κατοικίας του και για οποιονδήποτε λόγο.

Αξίζει να γίνει αναφορά και σε δύο πρόσφατες, ειδικές κατηγορίες μεταναστών, τους περιβαλλοντικούς και κλιματικούς μετανάστες. Οι ορισμοί που ακολουθούν, προέρχονται από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης³² και όπως σημειώνεται, δεν υπάρχει κάποιος επίσημος, διεθνώς αποδεκτός ορισμός τους. Η περιβαλλοντική μετανάστευση αφορά άτομα ή ομάδες ατόμων τα οποία αναγκάζονται ή επιλέγουν να μετακινηθούν είτε εντός είτε εκτός των συνόρων της χώρας κατοικίας τους, εξαιτίας αιφνίδιων ή σταδιακών περιβαλλοντικών αλλαγών που επηρεάζουν αρνητικά τη ζωή ή τις συνθήκες διαβίωσής τους. Ως κλιματικοί μετανάστες, χαρακτηρίζονται τα άτομα ή ομάδες ατόμων που αναγκάζονται ή επιλέγουν να μετακινηθούν είτε εντός είτε εκτός των συνόρων της χώρας κατοικίας τους, εξαιτίας αιφνίδιων ή σταδιακών περιβαλλοντικών αλλαγών, εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, που επηρεάζουν αρνητικά τη ζωή ή τις συνθήκες διαβίωσής τους. Ουσιαστικά, η κλιματική μετανάστευση είναι μια υποκατηγορία της περιβαλλοντικής.

Αιτών Άσυλο, βάσει του ορισμού που εντοπίζεται στο International Migration Law (του IOM)³³, είναι το άτομο το οποίο έχει υποβάλλει αίτηση παροχής διεθνούς προστασίας σε χώρα πέρα από τη χώρα καταγωγής ή της προηγούμενης συνήθους διαμονής του, ζητώντας να του αναγνωριστεί το καθεστώς του πρόσφυγα, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης, το Πρωτόκολλο του 1967, καθώς και τη σχετική ευρωπαϊκή και εθνική νομοθεσία. Με άλλα λόγια, είναι κάθε πρόσωπο από τη στιγμή που θα εισέλθει στη χώρα και θα υποβάλλει σχετικό αίτημα στις αρχές, μέχρι τη στιγμή που θα του αναγνωριστεί ή όχι (απόρριψη) το σχετικό καθεστώς. Αξίζει να σημειωθεί ότι πέρα από το προσφυγικό καθεστώς, υπάρχει και αυτό της επικουρικής προστασίας (Ευρωπαϊκή Οδηγία 2011/95/ΕΕ και συγκεκριμένα: άρθρο 2, στοιχείο α). Σε αυτό το καθεστώς προστασίας εντάσσονται άτομα τα οποία στη χώρα καταγωγής ή συνήθους διαμονής τους υπόκεινται σε διώξεις, χωρίς όμως να μπορούν να

Migration. (2019), Glossary on Migration. International Migration Law (No 34). https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd11411/files/iml_34_glossary.pdf

³² IOM - International Organization for Migration. (2019), Glossary on Migration. International Migration Law (No 34). https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd11411/files/iml_34_glossary.pdf

³³ Ο. π.

αναγνωριστούν ως πρόσφυγες. Όπως ορίζεται στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, κάθε άτομο έχει δικαίωμα να ζητήσει προστασία από διώξεις. Τα άτομα που εντάσσονται στο καθεστώς επικουρικής προστασίας υπόκεινται σε διώξεις οι οποίες δεν περιλαμβάνονται στα οριζόμενα από τη Σύμβαση της Γενεύης και το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης, δηλαδή λόγω φυλής, φύλου, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων. Σύμφωνα με την Έγερση Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες³⁴, τα άτομα που υπόκεινται σε «οποιοσδήποτε σοβαρές απειλές κατά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας ή της ελευθερίας και απορρέουν από γενικευμένη βία ή γεγονότα που διαταράσσουν σοβαρά τη δημόσια τάξη, αποτελούν βάσιμους λόγους για παροχή διεθνούς (επικουρικής) προστασίας». Σύμφωνα, δε, με το ευρωπαϊκό δίκαιο (Ευρωπαϊκή Οδηγία 2004/83/EK), δικαιούχοι επικουρικής προστασίας είναι τα άτομα που αντιμετωπίζουν πραγματικό κίνδυνο σοβαρής βλάβης, αν επιστρέψουν στη χώρα τους ή τον τόπο συνήθους διαμονής τους, η οποία ορίζεται ως: θανατική ποινή ή εκτέλεση, βασανιστήρια ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία του αιτούντος στη χώρα καταγωγής του, σοβαρή και προσωπική απειλή κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας αμάχου λόγω αδιάκριτης ασκήσεως βίας σε καταστάσεις διεθνούς ή εσωτερικής ένοπλης σύρραξης.

Τέλος, θεωρείται χρήσιμο να αναφερθούμε στον όρο «παράνομος» μετανάστης, καθώς η γλώσσα που χρησιμοποιείται μπορεί και διαμορφώνει σχετικές αντιλήψεις. Είναι όρος που απαντάται συχνά στο δημόσιο λόγο και αναφέρεται στους μετανάστες που εισέρχονται σε μια χώρα χωρίς να διαθέτουν τα απαραίτητα έγγραφα που τους επιτρέπουν την είσοδό τους σε αυτή, όπως η βίζα. Αν και στη συνέχεια θα αναφερθούμε στα δικαιώματα των προσφύγων, μπορούμε να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι στη Σύμβαση της Γενεύης και συγκεκριμένα στο άρθρο 31, παράγραφος 1, όπου απαγορεύεται ξεκάθαρα η επιβολή ποινικών κυρώσεων σε πρόσφυγες λόγω παράνομης εισόδου, ή διαμονής ή διαμονής χωρίς κατοχή της απαραίτητης άδειας όταν αυτοί προέρχονται απευθείας από χώρες στις οποίες απειλούνταν η ζωή ή η ελευθερία τους. Έτσι, για παράδειγμα, λαμβάνοντας υπόψη τις τρέχουσες συνθήκες στη Μέση Ανατολή, αν ένας κάτοικος της Παλαιστίνης ή του Λιβάνου εισερχόταν απευθείας στην Ελλάδα χωρίς κανένα σχετικό έγγραφο και ζητούσε άσυλο, δε μπορεί να διωχθεί ποινικά και η πράξη του αυτή δε συνιστά έγκλημα. Επιπρόσθετα, ο εκ προοιμίου προσδιορισμός ενός ατόμου ως «παράνομου», από τη μια ένας όρος ανακριβής,

---

³⁴ UNHCR. (2008), Statement on Subsidiary Protection Under the EC Qualification Directive for People Threatened by Indiscriminate Violence. <https://www.unhcr.org/media/unhcr-statement-subsidiary-protection-under-ec-qualification-directive-people-threatened>

επιβλαβής και παραβιάζει ευρωπαϊκές και διεθνείς αξίες, καθώς και τη διαδικασία του ασύλου. Από την άλλη, και ίσως το πιο σημαντικό, ο όρος αυτός αφαιρεί την ανθρώπινη υπόσταση του ατόμου, καθώς μόνο μια πράξη μπορεί να χαρακτηριστεί ως παράνομη και όχι ένας άνθρωπος³⁵. Επιπλέον, η χρήση του όρου «παράνομος» υπονομεύει την κοινωνική συνοχή και την αλληλεγγύη προς αυτά τα άτομα, οδηγώντας σε επιδείνωση των καταστάσεων που αντιμετωπίζουν, ακόμα και απώλεια ανθρώπινων ζωών. Τέλος, ας σημειώσουμε ότι ο όρος «παράτυπος» θεωρείται ως αποδεκτός.

---

³⁵ Κτιστάκης, Γ. (2013), Η προστασία των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη. Εκδόσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Παράρτημα 2: Καταλήψεις προσφύγων στην Αθήνα, χαρακτηριστικά παραδείγματα

Νοταρά 26

Η κατάληψη της Νοταρά 26 ξεκίνησε το Σεπτέμβριο του 2015 ως μια πρωτοβουλία αλληλεγγύης προς τους πρόσφυγες που έφταναν μαζικά στην Ελλάδα³⁶. Είναι η πρώτη κατάληψη προσφύγων και αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτοοργάνωσης και κοινωνικής αντίστασης. Αυτή η αυτοδιαχειριζόμενη κατάληψη, που στεγάζεται σε ένα εγκαταλειμμένο δημόσιο κτίριο στην καρδιά των Εξαρχείων, έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στην παροχή στέγης και υποστήριξης σε χιλιάδες ανθρώπους που αναζητούν ασφάλεια και μια νέα αρχή. Οι κάτοικοί της, που είχαν ανέλθει στους 250 πρόσφυγες και αλληλέγγυους³⁷, συνεργάζονται για να διαμορφώσουν έναν χώρο αλληλεγγύης και κοινωνικής διάδρασης³⁸, όπου όλοι έχουν ίσα δικαιώματα και ευθύνες. Η Νοταρά 26, λειτουργώντας ανεξάρτητα από τις κυβερνητικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις, αποτελεί ένα ζωντανό παράδειγμα της δυναμικής της αυτοοργάνωσης και της ικανότητας των κοινωνικών κινημάτων να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των πιο ευάλωτων μελών της κοινωνίας. Οι κάτοικοι της κατάληψης συμμετέχουν και οργανώνουν ποικιλία δραστηριοτήτων, όπως μαθήματα γλωσσών, πολιτιστικές εκδηλώσεις και δράσεις αλληλεγγύης. Παράλληλα, η κατάληψη της Νοταρά 26 δεν είναι απλώς ένας χώρος στέγασης, αλλά ένα κέντρο πολιτικής δράσης και κοινωνικής αλλαγής. Επιπλέον, αποτελεί έναν σημαντικό κόμβο για την ανταλλαγή ιδεών και την οργάνωση κοινών αγώνων. Μέσα από την εμπειρία της κατάληψης, έχουν αναπτυχθεί δεσμοί αλληλεγγύης, δημιουργώντας μια νέα κοινότητα βασισμένη στις αρχές της ισότητας, της αλληλεγγύης και της αυτονομίας. Η Νοταρά 26, ως η πρώτη από τις καταλήψεις που δημιουργήθηκαν με αφορμή την προσφυγική κρίση, έχει εμπνεύσει πολλές άλλες παρόμοιες πρωτοβουλίες σε όλη την Ελλάδα. Η ιστορία της κατάληψης είναι μια ιστορία επιμονής, αλληλεγγύης και αντίστασης, που δείχνει ότι μια άλλη κοινωνία είναι δυνατή. Η λειτουργία της κατάληψης αυτής συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Hotel Oniro

Η κατάληψη στο Hotel Oniro λειτουργούσε στον χώρο του εγκαταλειμμένου ομώνυμου ξενοδοχείου, στην περιοχή των Εξαρχείων, ως κορύφωση διαμαρτυρίας που είχε οργανωθεί

³⁶ <https://web.colby.edu/refugee-solidarity/category/housing-squat-notara-26-athens/>

³⁷ <https://en.squat.net/2016/06/25/greece-refugee-squats-in-athens/#more-17483>

³⁸ Askløf, E. & Laugesen, P., (2015). Interview: The Beginning.

από αλληλέγγυους και αιτούντες άσυλο στην Αθήνα, στις 16 Ιουλίου του 2016³⁹. Αλληλέγγυοι και πρόσφυγες κατέλαβαν το κτίριο και το μετέτρεψαν σε χώρο φιλοξενίας και αλληλεγγύης για περίπου 130 πρόσφυγες. Αυτή η πρωτοβουλία, αν και είχε προκαλέσει συζητήσεις και αντιπαραθέσεις από τους κατοίκους της περιοχής, αποτέλεσε ένα ακόμα ζωντανό παράδειγμα αλληλεγγύης και αυτοοργάνωσης, προσφέροντας φιλοξενία σε . Το κτίριο μεταμορφώθηκε σε μια μικρή κοινότητα όπου όλοι μπορούσαν να έχουν λόγο, να εκφράσουν τις προσδοκίες τους και να σχεδιάσουν το μέλλον. Ωστόσο, η κατάληψη εκκενώθηκε τον φθινόπωρο του 2019, μετά από αστυνομική επέμβαση, οδηγώντας τους περίπου 30 αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες που διέμεναν ακόμα εκεί στη Διεύθυνση Αλλοδαπών Αττικής⁴⁰.

City Plaza

Η κατάληψη προσφύγων City Plaza στεγαζόταν στον χώρο του ομώνυμου ξενοδοχείου, στη λεωφόρο Αχαρνών, το οποίο είχε κλείσει τις πόρτες του το 2010. Η κατάληψη ξεκίνησε στις 22 Απριλίου του 2016 και το πλήρες όνομα που δόθηκε ήταν Refugee Accommodation and Solidarity Space City Plaza⁴¹. Το City Plaza, από την αρχή, στόχευε στη δημιουργία ενός ασφαλούς και αξιοπρεπούς χώρου διαβίωσης για πρόσφυγες στο κέντρο της πόλης. Παράλληλα, λειτουργούσε ως κέντρο πολιτικής δράσης, συνδέοντας τα αιτήματα των προσφύγων με τα ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα. Άλλωστε, ακόμα και η επιλογή της περιοχής, πέρα από τους πρακτικούς λόγους, όπως η εγγύτητα σε υπηρεσίες, ιατρικά κέντρα, καταστήματα, έγινε και για πολιτικούς. Λειτουργήσε, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Lafazani⁴² ως εμπόδιο απέναντι στον φασισμό, σε μια περιοχή που η φασιστική οργάνωση της Χρυσής Αυγής είχε αναπτύξει έντονη δράση. Η λειτουργία του χώρου, όπως υποστηρίζεται σχετικά (<https://best-hotel-in-europe.eu/>), αποκάλυψε την ανεπάρκεια των κρατικών πολιτικών για τους πρόσφυγες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από σκληρότητα και πολιτική σκοπιμότητα. Σε αντίθεση με τις συνθήκες των κρατικών κέντρων φιλοξενίας προσφύγων, το City Plaza προσέφερε ένα περιβάλλον αλληλεγγύης και κοινότητας. Το εγχείρημα αντιμετώπισε και αντιμετωπίζει ποικίλες αντιδράσεις, τόσο από κρατικούς φορείς όσο και από άλλες ομάδες. Παρόλα αυτά, η αλληλεγγύη που έδειξαν άνθρωποι από όλο τον κόσμο συνέβαλε στην επιβίωσή του. Η κατάληψη City Plaza, εκτός από χώρος διαβίωσης, αποτέλεσε και κέντρο πολιτικής κινητοποίησης, καταγγέλλοντας τις αντιπροσφυγικές

³⁹ <https://en.squat.net/2016/06/25/greece-refugee-squats-in-athens/#more-17483>

⁴⁰ <https://left.gr/news/nea-astynomiki-epiheirisi-sta-exarheia>

⁴¹ https://en.wikipedia.org/wiki/City_Plaza

⁴² <https://antipodeonline.org/2017/11/13/intervention-city-plaza/>

πολιτικές και συμμετέχοντας σε ευρύτερους κοινωνικούς αγώνες. Μέσα από την αυτοοργάνωση και τη λήψη συλλογικών αποφάσεων, οι κάτοικοι του City Plaza δημιούργησαν έναν τρόπο ζωής που αντιτάχθηκε στα κυρίαρχα μοντέλα διαχείρισης της μετανάστευσης. Η καθημερινή ζωή στο City Plaza ήταν μια πρακτική εφαρμογή των ιδεών της αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Οι κάτοικοι, μέσω διαφόρων ομάδων εργασίας, συνέβαλλαν στην ομαλή λειτουργία του χώρου και στην ενίσχυση των σχέσεων μεταξύ τους. Παρά τις δυσκολίες, το City Plaza παρέμεινε ένα σύμβολο αντίστασης και αλληλεγγύης για πολλά χρόνια. Το κλείσιμό του, το 2019, σηματοδότησε το τέλος ενός σημαντικού κεφαλαίου στον αγώνα για τα δικαιώματα των προσφύγων στην Ελλάδα.

Η κατάληψη προσέφερε έναν σημαντικό αριθμό αυτοδιαχειριζόμενων παροχών, όπως κλινική, κοινόχρηστη κουζίνα και καφετέρια, βιβλιοθήκη, νηπιαγωγείο, μαθήματα ελληνικών, αγγλικών και γερμανικών, εργαστήρια, μαθήματα πληροφορικής και βασικές υπηρεσίες υγείας, όπως οδοντιατρείο, φαρμακείο, καθώς και κομμωτήριο. Μια ομάδα εργασίας, αποτελούμενη από κατοίκους και ακτιβιστές, ήταν υπεύθυνη για την επιλογή των νέων κατοίκων. Επιπλέον, δεκαπέντε δωμάτια ήταν διαθέσιμα για άτομα που εργάζονταν εθελοντικά, τόσο από την αρχική συλλογικότητα όσο και από όλο τον κόσμο που έρχονταν, για μικρότερες ή μεγαλύτερες περιόδους, για να συμμετάσχουν στο έργο⁴³ (Lafazani, 2017). Όλοι οι ενήλικες κάτοικοι αναλάμβαναν την υποχρέωση να συμμετέχουν σε μία βάρδια προετοιμασίας γευμάτων ή καθαρισμού εβδομαδιαίως.

Προσφυγικά Λεωφόρου Αλεξάνδρας

Οι προσφυγικές πολυκατοικίες της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, εκεί όπου στεγάζεται και η κατάληψη, αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορίας της Αθήνας και της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής. Χτισμένες τη δεκαετία του 1930 για να στεγάσουν τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής, αποτελούν ένα εξαιρετικό παράδειγμα κοινωνικής στέγασης⁴⁴. Σχεδιασμένες από τους αρχιτέκτονες Κίμωνα Λάσκαρι και Δημήτριο Κυριακού, οι πολυκατοικίες χαρακτηρίζονται από την απλότητα, τη λειτουργικότητα και την έμφαση στην κοινότητα. Οι κοινόχρηστοι χώροι, όπως τα πλυντήρια, ενθάρρυναν την αλληλεπίδραση μεταξύ των κατοίκων. Τα κτίρια αυτά, πέρα από τη στέγαση, έγιναν μάρτυρες σημαντικών ιστορικών γεγονότων, όπως τα Δεκεμβριανά. Σήμερα, αποτελούν ένα διατηρητέο μνημείο που συνδυάζει την ιστορία με την αρχιτεκτονική και την κοινωνική διάσταση.

---

⁴³ Ο.π.

⁴⁴ Καβουκοπούλου, Ε. (2023). Η προσφυγική μνήμη στον αστικό ιστό: Τα προσφυγικά της Λεωφόρου Αλεξάνδρας (Μεταπτυχιακή Εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.

Οι κάτοικοι των προσφυγικών της Λεωφόρου Αλεξάνδρας άρχισαν να αποχωρούν, κυρίως για δύο λόγους: την ανεπάρκεια του χώρου καθώς το μέγεθος των διαμερισμάτων ήταν αρκετά μικρό και την πρόταση του κράτους για εξαγορά των διαμερισμάτων τους. Η διαδικασία της εγκατάλειψης των διαμερισμάτων ξεκίνησε το 1967, όταν η χούντα με νόμο αποφάσισε την κατεδάφιση των τεσσάρων από τα συνολικά οκτώ κτιρίων. Ως αποτέλεσμα δημιουργήθηκε ένα κλίμα ανασφάλειας και, σταδιακά, εντάθηκε η πίεση προς τους κατοίκους να πουλήσουν τα διαμερίσματά τους. Από τη δεκαετία του 1980 και μετά, το ελληνικό κράτος άρχισε συστηματικά να εξαγοράζει διαμερίσματα, προσφέροντας ιδιαίτερα χαμηλές αποζημιώσεις. Στόχος ήταν η κατεδάφιση των κτιρίων και η εκμετάλλευση της γης. Παρά τις αντιδράσεις των κατοίκων και τις πολλές προτάσεις για εναλλακτικές χρήσεις, η απειλή της κατεδάφισης παρέμεινε για χρόνια. Μόνο μετά από μακροχρόνιους δικαστικούς αγώνες και την παρέμβαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, τα προσφυγικά κηρύχθηκαν διατηρητέα. Ωστόσο, η τύχη τους παραμένει αβέβαιη, καθώς οι αντιθέσεις μεταξύ των διάφορων φορέων συνεχίζουν να καθορίζουν το μέλλον αυτού του σημαντικού μνημείου της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Κατά τη διάρκεια του 2011, μεσούσης της οικονομικής κρίσης, τα Προσφυγικά μεταμορφώθηκαν σε έναν χώρο αλληλεγγύης, σε ένα κέντρο κοινωνικής και πολιτικής δράσης. Τη χρονιά εκείνη δημιουργήθηκε η Ανοιχτή Συνέλευση Αγώνα της Κοινότητας & Αλληλέγγυων των Προσφυγικών της Λ. Αλεξάνδρας (ΑΣΑΚΑ)⁴⁵, η οποία «διαχειρίζεται» τα κατελημμένα διαμερίσματα. Σε αυτά μένουν πρόσφυγες, μετανάστες, οικογένειες με τα παιδιά τους, ηλικιωμένοι, πρώην άστεγοι, πολιτικοί αγωνιστές, τοξικοεξαρτημένοι σε διαδικασία απεξάρτησης⁴⁶. Είναι ένας χώρος όπου άνθρωποι διαφορετικών εθνικοτήτων και θρησκειών συνυπάρχουν, αλληλοβοηθούνται και αγωνίζονται για μια πιο δίκαιη κοινωνία. Στα προσφυγικά, η αλληλεγγύη, η αυτοοργάνωση και η κοινωνική δικαιοσύνη αποτελούν τις βασικές αξίες. Αντιπροσωπεύουν ένα παράδειγμα αντίστασης και δημιουργίας μιας κοινότητας μέσα στις αντίξοες συνθήκες του σύγχρονου κόσμου. Παράλληλα, μέσα από τη συλλογική προσπάθεια, αναπτύχθηκαν δομές που καλύπτουν τις βασικές ανάγκες των κατοίκων. Ειδικότερα, οι δομές αυτές αφορούσαν την υγεία, τη φροντίδα των παιδιών, αλλά και την παραγωγή ψωμιού το οποίο προοριζόταν τόσο για τους κατοίκους των

---

⁴⁵ <https://prosfygika.espiyblogs.net/?lang=en>

⁴⁶ <https://prosfygika.espiyblogs.net/%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%bf%cf%81%ce%af%ce%b1-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b3%ce%b5%ce%b9%cf%84%ce%bf%ce%bd%ce%b9%ce%ac%cf%82/?lang=en>

κατειλημμένων διαμερισμάτων, όσο και για εξωτερικά, αλληλέγγυα εγχειρήματα και άλλες καταλήψεις.

Παράρτημα 3: Οδηγός συνεντεύξεων

1. Προσωπική Εμπειρία

Αν έχετε ζήσει σε άλλες δομές φιλοξενίας, πώς συγκρίνετε την εμπειρία σας στην κατάληψη με αυτές;

Πώς άλλαξε η ζωή σας μετά την εμπειρία της διαμονής σας στην κατάληψη;

Ποιες ήταν οι μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετωπίσατε κατά τη διαμονής σας στον χώρο της κατάληψης;

Πώς αξιολογείτε την πρόσβασή σας σε δημόσιες υπηρεσίες (π.χ. υγεία, εκπαίδευση) κατά τη διάρκεια της διαμονής σας στην κατάληψη;

2. Η κατάληψη ως χώρος ένταξης

Ποια θετικά στοιχεία πιστεύετε ότι είχε η κατάληψη αναφορικά με την ένταξή σας στην ελληνική κοινωνία; (στέγαση, εργασία, διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις, υποστήριξη)

Πώς αντιλαμβάνονταν οι κάτοικοι της γειτονιάς την παρουσία της κατάληψης; Υπήρχαν συνεργασίες ή συγκρούσεις;

3. Διαδικασίες λήψης αποφάσεων, συμμετοχή και σχέσεις εξουσίας

Πώς λειτουργούσαν οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην κατάληψη; Ήταν ανοιχτές σε όλους ή υπήρχαν συγκεκριμένες ομάδες που είχαν μεγαλύτερο λόγο;

Ποιες ήταν οι μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίσατε στην οργάνωση της καθημερινής ζωής στην κατάληψη;

Πώς αντιμετωπίζονταν οι διαφωνίες και οι συγκρούσεις; Υπήρχαν συγκεκριμένες διαδικασίες επίλυσης των διαφορών;

Πώς αξιολογείτε τον βαθμό συμμετοχής των μελών της κατάληψης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων;

Υπήρχαν άτομα που έπαιζαν πιο ενεργό ρόλο στη λήψη αποφάσεων ή στην οργάνωση της καθημερινότητας στην κατάληψη; Αν ναι, ποιοι ήταν αυτοί και με ποιο τρόπο ασκούσαν επιρροή;

Πώς αντιλαμβανόσασταν τις σχέσεις εξουσίας εντός της κατάληψης; Υπήρχαν συγκρούσεις γύρω από την κατανομή των αρμοδιοτήτων ή των πόρων;

5. Κοινωνικοί δεσμοί και αλληλεγγύη

Άλλαξαν οι σχέσεις σας με τους άλλους κατοίκους της κατάληψης με την πάροδο του χρόνου;

Ποιες ήταν οι πιο σημαντικές πτυχές της κοινωνικής ζωής στην κατάληψη;

Πόσο θεωρείται ότι σας επηρέασε η διαμονή στην κατάληψη; Ήταν ένα βοηθητικό πλαίσιο; Βοήθησε στην ανάπτυξη καλών/υγειών διαπροσωπικών σχέσεων και της αίσθησης του ανήκειν;

6. Αρχές ΚΑΟ

Σε ποιο βαθμό αισθανόσασταν ότι οι αποφάσεις που λαμβάνονταν αντανακλούσαν τις ανάγκες και τις επιθυμίες όλων των μελών της κατάληψης;

Πώς διασφαλιζόταν η ισότητα και ο σεβασμός στις διαφορετικές κουλτούρες και απόψεις εντός της κατάληψης;

Συμμετοχικότητα, αλληλεγγύη, δημοκρατία, ισότητα, δημιουργικότητα, δικαιοσύνη: ποιες αρχές αυτές θεωρείτε ότι εφαρμόζονταν με επιτυχία στην κατάληψη;

7. Σχέσεις με την τοπική κοινότητα και μελλοντικές προοπτικές

Πώς αντιλαμβάνονταν οι κάτοικοι της γειτονιάς την παρουσία της κατάληψης; Υπήρχαν συνεργασίες ή συγκρούσεις;

Ποια είναι τα μακροπρόθεσμα σχέδιά σας μετά την εμπειρία της κατάληψης; Πώς έχει επηρεάσει αυτή η εμπειρία τις προσδοκίες σας για το μέλλον;

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.